

В. ЛОЗИНСЬКИЙ — М. ЦЕНЕВИЧ

ГАЙДАМАЦЬКИЙ СКАРБ

Історична повість із часів Коліївщини

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

«ДОБРА КНИЖКА»

V. LOZYNSKYJ — M. CENEVYCH

THE HAYDAMAK'S TREASURE

A historical novel

Ukrainian Publishing House "Dobra Knyzka" — 189

Toronto

1970

БІБЛІОТЕКА ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЕЙ Ч. 17

В. ЛОЗИНСЬКИЙ — М. ЦЕНЕВИЧ

ГАЙДАМАЦЬКИЙ СКАРБ

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ ІЗ ЧАСІВ КОЛІЇВЩИНИ

друге спрощене видання

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ДОБРА КНИЖКА"

189 випуск

—

Торонто

—

P. E. 1970

Авторські права застережені видавцем

**З друкарні оо. Василіан
Торонто 145, Онт. — вул. Лістар ч. 286**

189 — 2000 — 1970

ГАЙДАМАЦЬКИЙ СКАРБ

I.

В останньому десятиріччі свого існування Польща подобала на стару хату, якої основи почали дрижати у своїй глибині, якої мури, століттями ненаправлювані руками проворного господаря, стали за-рисовуватись і тріскатися...

Так було в 1768-ому році, коли то починається наша повість.

Того то року Львів виглядав дуже сумно. Місто було майже до тла знищено; торгівля, що колись тут мала свій головний осередок зі Сходом, підупала зовсім, міщенство, давніше таке славне й багате, що посилало величаві дарні монархам, перемінилося в жмінку вбогих міщухів, непевних свого завтра. Для Львова той рік був може тяжчий від тих часів, коли об його мури відбивалися напади Шведів. Тоді Львів мав золото, щоб викупитися, а тепер не було і того. Небезпека наближалася звідусіль. Була ворогом Львова навіть його власна залога, щоправда невелика, але тяжка, бо скарб не оплачував її; жила майже виключно коштом міста. Ворогом для Львова була Барська Конфедерaciя, що ввесь час загрожувала йому, а раз навіть захотіла його здобути. Місто направляло оборонні валки, що вже до половини були обсунулися, направляло потріскані фортифікаційні мури та послішно озброювало Кармелітський монастир, що був може найважнішою частиною тодішньої львівської твердині.

Проти кого збройлися, не було тайною. Побоювалися несподіваного нападу конфедератів, що з Сяніччини й Поділля поспішали проти Львова. Люди перешіптувалися, що не тільки конфедерати загрожують місту. Говорили, що в Хотині збирається турецьке військо, що тамошній баша жде з яничарами, що вже пішов, залишаючи за собою пожарища, що зайняв Кам'янець Подільський, що яничарські передні сторожі підсунулися аж під Броди.

До таких вісток долучилася небаром інша... Була вона правдива, але як кожна чутка в тих часах, прилетіла на крилах жаху. Говорили, що гайдамацьке повстання поширюється все більше й більше, що луна попалених панських дворів усе більшає, що нині-завтра Заясніс над горбами Львова. Дехто розповідав, що бачив по сусідських селах якихсь загадочних людей, Бог зна' відкіля вони з'явилися та не знає куди ділніся; вони говорили, що вже небаром прийдуть гайдамаки, які пімстять усі кривди, що їх люди зазнають від шляхти. А кривди ті були немалі, бо польська шляхта обіцяла спершу гарні умовини життя на Правобережній Україні, то й велика сила народу з Лівобережної України поквапилася на цю принаду й посунула на Правобережжя, залюднюючи спустошенню країну. Польська шляхта, ті великі зем-

левласники, закликаючи на спустошенні землі Правобережної України, дарували кожному поселенцеві землю на тридцять років вільного життя і впродовж цих 30-ти років власникам землі не треба було нічого платити. На широких степах Правобережної України постало багато нових сіл, що їх звали "слободами", бо нові поселенці були свободні.

Але ні кому з нових поселенців не прийшло на думку, що буде за тридцять років і на яких умовах можна буде тримати ту чужу землю, якою безплатно користувалися упродовж тридцяти років. І коли минула безоплатна оренда, почалися утиски. Землевласники не тільки хотіли мати прибуток зі своєї землі, якою вони не користувались тих 30 років, але хотіли теж трохи відбитися за минуле. Почалася панщинна і повинності селян з кожним роком щораз то збільшувалися. Спершу відбували панщину три дні на тиждень, згодом чотири, а деколи шість днів. Так селянинові на обрібку свого, хоч і як малярського господарства, залишався тільки один день у тижні.

Крім цього селяни мусіли працювати на панських млинах, будувати греблі й мости, пильнувати панських маєтків, відбувати т. зв. шарварки, що становило 12 робочих днів на рік. І платити податки, інпр. кожне господарство мусіло було виготовити для пана по 3 мотки пряжі, давати по 4 осьмочки вівса, по двоє гусей, 5 курей і 5 яєць і т. п. Отже, не диво, що селяни в панських маєтках працювали від сходу до заходу сонця, чи як читаемо в тодішніх судових актах, 19 годин на день у літі та 12 годин на день у зимі. А хто не виконував розпорядків пана чи його управителя, такого силою примушували працювати, били різками, а то й закатовували на смерть.

Життя селян стало ще більш нестерпним, коли польські магнати і шляхта почали віддавати маєтки в оренду Жидам. Щоб одержати якнайбільше грошей із маєтку орендарі самовільно вигадували різні податки й додаткові повинності. Польська шляхта віддавала українські церкви в оренду Жидам і за те, щоб у неділю можна було Богові помолитись, треба було орендареві Жидові окремо заплатити. За хрещення новонародженої дитини теж платилось орендареві, бо ні священики, ні жінки не були вільні від панщини.

Отже не диво, що ті утиски, які щораз то більшали, мусіли викликати серед народу бунти. Бунтарі лучилися під проводом козаків-запорожців у ватаги та почали нищити і грабити панські маєткі, нападати на магнатські маєткі, вбивати панів та разом із ними Жидів-орендарів. До тих ватаг долучилися різні пройдисвіти й опришкі. Усіх їх звали гайдамаками. Вогонь повстання перекинувся з Київщиною на Брацлавщину, а звідтам на Волинь, Полісся, Поділля й Галичину.

Страх перед гайдамаками, які не знали милосердя, огорнув теж Львів і кожного дня вечором мешканці Львова гляділи на небо, чи буває горить уже передмістя. І крадькома ворожили: прийдуть сюди гайдамаки, чи ні?

Ворожили й винворожили нарешті. Гайдамаки прийшли до Львова. Але прийшли як полонені... у кайданах. Стало приходити до Львова в серпні згаданого року. Люди вибігали поглянути на них. Гнали їх і поводилися з ними гірше, ніж із дикими звірятами. Ішли ті неща-

сні люди під стороною німецьких драгунів, що були на польській службі. Приковані до довгих дріючків, зі зв'язаними руками, винужденілі, вступили у Львів. Були в білих полотнянках, деякі в подертому козацькому одязі. У великої частини львов'ян ті люди будили жаль і співчуття у серці. Та для гайдамаків не було милосердя, воно й самі не сподівалися його тай, мабуть, і не хотіли.

Драгуни гнали їх почерез місто, під королівський або міський цекгавз, до льохів на Нижньому Замку; відділ львівської залоги відрахував їх, поквітував і порозміщував по різних пивницях, темницах і арештах. В'язниці були переповнені не знати що з гайдамаками почати. Командант Львова Коритовський протестував, писав до короля, просив, щоб йому не присилали гайдамаків, бо не має їх де помістити, нема їх чим прокормити та й ким стерегти, бо залога нараховувала всього п'ятсот людей. Були такі, що радили скоро покінчили з в'язнями — карати смертю всіх без винятку. Не вистачало людей до виконування смертної карі. Силували гайдамаків самим собі бути катами. Один одного хоч-не-хоч мусів убивати, останнього вбивав вояк. Від Саврані аж до Кам'янця Подільського дерева були пообвішувані гайдамацькими трупами, а біля кожного майже містечка на цій дорозі стирчали ліси повбиваних на палі компанійців.

Сучасник Мощенський оповідає у своїх Записках, що Поляки побивали тоді яких 30.000 селян. Сам ловчий Браніцький повідомляв короля, що сімсот гайдамаків одним валом повісив, не вражуючи в те провідників, яких карав іншою, найжахливішою карою. Московський генерал Кречетников здавав звіт своїй цариці, що понад дві тисячі гайдамаків сам віддав польським командантам, які більшу частину з них повісили. Скільки обозний Стемпковський ввівshaw на власну руку, не знати...

Решту в'язнів постановили порозсилати до різних твердинь, як до Кам'янця Подільського, до Бродів, до Львова. В'язничне удержання стільки в'язнів та хоч би найгірше їх прокормлення вимагало великих коштів — а засобів для того не було ніяких. Як удержувати, як прокормлювати, коли не було чим кормити власної залоги? Горстка чужинного війська, що була у Львові, віддавна не діставала заплати від скарбу. Коли б не місто, що призначило кілька десять тисяч золотих на вдереждання залоги, вояки мусіли б хіба перемінитись у грабіжників, жити з насилля та грабежі.

Дали приказ уживати гайдамаків до направи твердині, до копання валів і інших робіт. Рівночасно проголосили по воєвідствах, щоб шляхта рекламувала тих спійманіх гайдамаків, які перед повстанням були її "підданими" та забирала їх собі з Кам'янця і Львова. Цьому приказові спротивився коронний ловчий Браніцький: він заявляв, що спіймані зі зброею люди не належать уже до своїх давніх панів, а треба їх убивати або в'язнити.

Командант Львова Коритовський одну частину в'язнів ужив до фортифікаційних робіт, другу на власну руку вжив до будови своєї кам'янниці у Львові. Станула трудами гайдамаків гарна, як на тодішні часи, будівля у Львові, яку довгий часуважали першорядною кам'яницею, бо мала гарні й великі кімнати. Вона була головним місцем для балів і пирів львівської шляхти. Ця кам'янниця, побудована рука-

ми гайдамаків, стойт і досі в первісному, незміненому виді. Це так звана кам'яниця Андреолі, з перехідним подвір'ям між Ринком і Тетралькою вулицею.

2.

У попередньому розділі подали ми кілька подробиць про гайдамацьких в'язнів у Львові, бо були вони потрібні як вступ до дальшого оповідання. Гайдамацькі в'язні, вийняті з-під усякого права, гнали в голоді, без милосердя, не раділи напевно з приводу "ласки", яка врятувала їх від смерті на палах чи щибеницях. Їх життя було жалюгідне. Помістили їх по різних льохах, або порожніх коморах обох львівських арсеналів. Віddали їх під сторожу залоги, а головний нагляд над усіма поручили одному старшині відділу німецьких драгунів, Німцеві Робертові Фогельвандерові. Родина Фогельвандерів доволі давно перенеслася була до Польщі з Німеччини. Там займала колись знатні становища. Роберт Фогельвандер щойно від року служив у львівській залозі. Хоч іще молодий, судилося йому переживати багато змін у житті. Ще юнаком залишився круглим сиротою, виховувався з ласки одного зі своїх небіжких мамі враз із своєю молодою сестрою Гільдою. Гільда мала в спадщині від матері окреме майно, а тому, що Роберт був десять років старший від сестри, батьки доручили йому опіку над сестрою і її майном, власницею якого вона мала стати щойно після 18-го року свого життя. Але Роберта манило веселе життя і він навіть не зчуся, коли прогайнував цілу спадщину своєї сестри. Та потішався думкою, що після смерті своєя, він одідичить ціле його майно і тоді віддасть своїй сестрі її придане. Свояк той був дуже заможний і виховав молодого Роберта як рідного сина. А юнак жив у надії, що багатий свояк настановить його своїм спадкоємцем. Любив військо, то вступив на службу у французькому полку Роаяль Сіодуа. Багатий свояк купив Робертові сотню, а молодий капітан, сподіючись у будуччині безжурного життя, жив весело в Парижі. Нараз багатий свояк помер. Надія не ошукала Фогельвандера. Опікун записав йому все своє майно. Фогельвандер покинув військову службу, бо сподіався перебрати майно по опікунові. Та стріннуло його велике розчарування. В Польщі знайшлися якісь свояки покійного, внесли спротив проти завіщання та на основі провізоричного присуду зайняли всі добра покійника. Замість багатих посіlostей, Фогельвандер опинився без нічого та ще прийшлося йому вести довгий процес із противниками. Прийшлося оплачувати адвокатів, але золота на таке не жаліли теж і його противники. Вони вміли вжити грошей зручніше, ніж недосвідчений молодий Фогельвандер. Він і не прочував, який непевний і довгий бував кожний процес у тодішній розхитаній Польщі. Скінчилася все тим, що Фогельвандер на життя та на оплату адвокатів видав усю готівку, яку ще у Франції, в місті Лінвіллі одержав був у спадщині. Розправа застрягла, адвокати бачили руїну свого молодого клієнта, покинули його на призволяще, а добра залишилися при противниках.

Прийшлося Фогельвандерові подумати що далі діяти. Зібрали пе-щасні рештки, які ще мав, та постановив вступити до чужого війська.

В тодішній Польщі, як і в інших державах, були на військовій службі Німці. Як і всюди інде, так і в Польщі купували тоді за гроші старшинські ранги. Фогельвандер купив собі прапор в одному з порядніших, бо чужиному полку, що складався переважно з Німців. Відтепер прийшлося йому жити з так званого трактаменту, себто військової плати, а плата ця не лише була дуже скромницька, а ще виплачували її дуже неправильно.

Коли Львів знайшовся під загрозою конфедератів, вислали туди Фогельвандерів відділ на залогу. Так то знайшовся він учасником нашого оповідання. Молодий офіцер рад був жити весело, але засобів на таке безжурне життя не було ніяких. Пробуючи щастя, кинувся в газардову гру. На скорому колі фортуни сподівався перелетіти над поверхнею життя. Спочатку щастливо йому, вигравав знатні сумки, тож міг жити безжурно й весело. Та короткий був цей усміх обманкої долі. Перед легкодушним юнаком відкрилося бездонне провалля. Програвав і програвав. Знайшовся в безвихідному положенні. До того всього долучувалася і прикра служба. Те, що Фогельвандерові дали нагляд над в'язнями, було доказом неласки львівського команданта, свого роду карою за розгульне життя.

Було це кільканадцять днів по приході гайдамацьких полонених до Львова: Фогельвандер сидів у своїй кімнаті та роздумував якби то рятуватися з безвихідного положення. Покинуті службу та кинутися у світ на ласку й неласку долі, виїхати в Туреччину, вернутися у Францію, чи іхати в Німеччину та шукати помочі в багатіїв того ж прізвища, що він сам, про яких чував, що ще там живуть,—чи продати офіцерську рангу та кинути її щераз на зелений газардовий стіл? Такі й подібні думки клубилися в голові розчарованого юнака. Заглиблений у такі думки Фогельвандер зовсім не заважив, що від кількох хвилин не був він сам у кімнаті. У дверях стояла дивна людина. Ввійшла тихо, незамітно, здавалося, втиснулася крізь щілину або виросла з землі при порозі. Чоловік цей був в одязі, якого національність тяжко прийшлося би означити. На голові мав щось наче животний турбан, на плечах короткий халат темної барви, перепоясаній козацьким ремнем, на ногах око сподівалося побачити східні капці, а побачило замість них високі чоботи з телячої шкіри.

Коли Фогельвандер запрімітив урешті незнайомця, ще й такого дивного гостя, відступив зі зчудування назад. Чоловік у животному турбані вклонився низько і дуже покірно.

— Чого тут хочете? — спитав Фогельвандер.

Незнайомий уклонився ще раз, глянув пронизливо на офіцера, всміхнувся і мовив:

— Будь ласка, пробачте, вельможний пане капітане: я хотів би дві слова поговорити в одному інтересі...

— Хто ви?

— Хто я, то так відразу тяжко сказати, — сказав незнайомий з усмішкою — я Жид, гандляр із Хотиня. Я Буня Шахин, себто в Кам'янці, Бродах, у Львові звуть мене Буня, в Хотині — Шахин.

— Не потребую нічого, — відповів Фогельвандер.

— Хай вельможний пан ротмістр цього не кажуть, — став говорити скоро Шахин, небитий непривітним приятніттям — Шахина

кожний потребує. Шахин кожному служить. Я не є звичайний візливець. Всюди і шляхта і пани офіцери знають Шахина. Хай пан ротмістр спитаєте. Я роблю інтереси із паном генералом Вітте, із хотинським башею, та й сам волоський господар знає мене добре. Хай ясний пан граф зволять лише мене вислухати.

Розгублений Фогельвандер слухав Шахина, а цей користаючи з розгубленості офіцера скоро говорив далі:

— Маю коня на продаж, сам султан може на ньому їздити... Кінь з арабської пустині, тільки б дати під гетьмана. Маю турецькі пістолі чудової роботи, цілісінські в сріблі та в слоновій кості. Маю чудові килими, гаремові шовки, адамашки, шалі, дорогоцінні камені, що від них не всилі відірвати очей найгарніша жінка...

— Нічого не куплю, даремне час тратите, пане Шахине.

— Шахин ніколи даремне часу не тратить, а хто з ним зволить поговорити, теж часу певно не жалітимете. Я не лише продаю, я радо куплю теж...

— Не маю нічого на продаж.

Шахин хвилиночку мовчав, глянув пронизливо на офіцера, а потім, підсусваючись вперед, сказав трохи тихішим голосом:

— Пане капітане, ви помиляєтесь. Ви, пане, можете мені відповісти щось таке, чого ви самі не купили, що вас нічого не коштувало, про що ви не знаєте, та за що ви без Шахина нічого ніколи не дістали б.

Ці загадочні слова, сказані пошепки, але поволеніки та з якимсь таким таємним наголосом, зацікавили дещо пригнобленого офіцера. Він усміхнувся і промовив недовірчivo:

— Торгуєте не лише кільми, збросю та шовками, але й загаджами.

— Мої загадки золоті, бо їх відгадується дукатами... — відповів із хитрою усмішкою Шахин.

— То підійтіз ними до когось, що має час і золото, — сказав Фогельвандер коротко — я не маю ні першого, ні другого.

— Першого не заберу панові капітанові багато, — підхопив Шахин — а другим можу служити під одною маленькою умовиною. Пане офіцере, скажу щиро-отверто, чого від вас жадаю.

— Треба було зачати від цього.

— Тепер зачинаю.

Сказавши це, Шахин глянув іще раз допитливо на офіцера, на че б хотів наскрізь прозорити його та підійшов іще ближче до нього.

— Пан капітан мають дуже прикру службу. Я знаю, що пан капітан мають під своїм наглядом гайдамацьких в'язнів, яких пригнали до Львова. Такий пан, такий граф, як пан капітан, не для такої служби створений. Мати клопоти з опришками, то направду неприємна служба. Якщо я мав би тримати щось під моїм ключем, то волів би, щоб це були дукати, а не гайдамаки.

— Я теж волів би!... — всміхнувся Фогельвандер.

— І пан капітан воліли б? — підхопив Шахин. — Тож це залежить лише від вас!

Офіцер глянув на Шахина, неначе б сумнівався, чи він буває не при собі?

— Замінити мужика в дукат, це штука, правда? — говорив далі Шахин — замінити спрішка в золотого голландського таліра, вони виглядає неправдоподібне, а все ж воно так легко!

— Балакасте, наче непримітні, не розумію вас.

— Куплю сто гайдамаків — говорив виразно й повільно Шахин і глянув скоро на офіцера, щоб знати, яке враження зроблять на нього ці слова.

Загадочні слова, що ними Шахин опутував свою жертву, стали тепер Фогельвандерові більш зрозумілі. Бачив тепер, що це той непрошений гість. Це був "торговець душ". Такі люди, такі торгівці душ, як Шахин, це зовсім не витвір уяви письменників. Вони справді були в тих часах, ходили по світі, виконували безкарне своє гайде ремесло. Багато селян скоплених після уманського повстання, яких смертю винищили було неможливо, а яких віддали на самоволю дрібних командантів, а інавіть звичайних жовнірів, здані були на цю страшну, підлу торгівлі.

Бувало, що турецькі агенти купували в'язнів і забирали їх у неволю, на галери. Хотинський баша радо купував в'язнів. Збереглося навіть історичне свідоцтво такої торгівлі. Браніцький, коронний ловчий, який пасифікував гайдамаків із своїм корпусом, говорить в одному із своїх листів до короля Станіслава Августа таке: "Коли б я був уважав це чесною для мене інтратою, то за тих людей (гайдамаків) від Турків за одного по п'ятсот левів діставав би".

Коли Фогельвандер почув від Жида таке несподіване предложение, не зізнав спершу, що йому відповісти. Мовчанку перший перевів Шахин.

— Куплю сто гайдамаків, — говорив наче б то рівнодушно та спокійно — плачу по дукатові за штуку... сто штуки, сто дукатів.

— А це що?! — спітав зчудовано Фогельвандер — то й людьми торгуєш?

— То не люди, то гайдамаки... — відповів Шахин із філософічним спокоєм. — Приповідка каже: "Купити, не купити — потогувати можна". Шахин добрий на руку в торговельних справах. Дам по півтора дуката за штуку.

В очах офіцера все ще видно було гнів і обурення.

— Чому ви, пане, гніваетесь, та й чого дивуєтесь? Берімо інтерес спокійно. Що в цьому страшного чи злого? Чи я тих в'язнів на заріз беру? Хочу іх купити для роботи... Що краще: чи іх продати, чи немилосердно витратити?... Вже й так на всій дорозі до Кам'янця коні не хочуть іти, бо що дерево, то повисільник, що містечко, то палі, а на них спрішки. Хай пан капітан спокійно над цим подумають.

Цікаве, Фогельвандер справді став роздумувати. Шахінові впевнення, коли не переконали його, то бодай успокоїли первісні почуття відрази й обурення. Запримітив це Шахин і, зручно використовуючи пригідну хвилінку, говорив далі:

— Яка іх доля у Львові, тих бідних інвалінчиків? Це правда, що вони не знали милосердя, але все ж вони іншасні. Мені самому крається серце, як дивлюся на них. Гинуть із голоду і від жовнірських кіл, жицем душаться в темницях. Чи не краще дати їм заробіток, дати хліб і мати чесний пожиток?

За Шахиновими дібраними словами промовляла, здавалося, правда. Зміна в долі гайдамаків не могла випасти на гірше, таке страшне було їх життя у Львові. Фогельвандер здигав лише плечима.

— Шахин панові ротмістрові не піддає кічого такого, що нарушуvalо б офіцерську честь — говорив Шахин — сам король казав, щоб гайдамакам давати чесну роботу.

— Пане Шахин, — говорив Фогельвандер — це все не від мене залежить. Я виконую лише прикази мої старшини та й не маю права розпоряджати в'язнями. Ідіть до команданта.

Шахин скривився на таку пораду.

— Коли б я був хотів у цій справі піти до пана Коритовського, то не прийшов би до пана капітана. Навіщо тут пана команданта, коли ми самі можемо це полагодити.

— Це неможливе. Кожен в'язень поражований і записаний. Коли б я навіть хотів зробити такий інтерес, то не бачу ніякого можливого способу.

Шахин засміявся легковажно, наче б хотів доказати всю безпідставність такого закиду.

— Коби лише стільких клопоту! — викликнув. — Та ж ви, пане ротмістре, знасте, що король дозволив шляхті рекламувати тих гайдамаків, що походять з її дібр. Маю при собі кілька надціть таких рекламиацій з підписами різних панів шляхти. Повинуємо лише прізвища в'язнів і справа скічена.

Фогельвандер вагався. Шахин опутав його, як справжній спокусник. Пройшовся кілька разів по кімнаті, наче боровся сам із собою. Сума стокілька десята дукатів мала для нього тепер більше значення, ніж колись тисячі. Та ця внутрішня боротьба тривала коротко.

— Ні, — сказав рішуче — це неможливе!

Шахин пробував іще раз своєї краснорічності, але Фогельвандер не дав йому говорити.

— Коли це неможливе, себто, коли пан ротмістр аж ніяк не хотить цього, хоч Шахин, дав би натягнутися на двісті дукатів.., то хай уже й на цьому буде. Але коли ви, пане графе, відмовили мені через людяність одної просьби, то задля людяності не відмовлять у другій. Я знаю, що між спійманними гайдамаками був один, що мене трохи обходить. Я мав довгі літа в себе наймита, доброго хлопа. Намовили його, дав дурний спокуситися і пішов до гайдамаків. Один Жид із Бродів говорив мені, що бачив, як його разом з іншими гнали до Львова. Я хотів би переконатися, чи воно справді так — може б я помог йому, може б випросив його в пана команданта.

— Коли про таке йдеться лише, то я не маю нічого проти — сказав Фогельвандер — власне тепер знайдете їх при роботі на кармелітських шанцях, ідіть туди, там їх побачите.

— Я там уже був, але мене драгуни не хочуть пустити. Можуть мене взяти за конфедератського шпигуна, навіщо мені такого! Тепер такі неспокійні часи...

— Маю службу в цьому місці й іду туди зараз, можете піти зо мною.

Сказавши це, дав знак Жидові й оба воїни вийшли.

Передбачуючи напад конфедератів, командант приказав був на-

правляти шанці й окопи, що були довкола Кармелітського монастиря. До цього користувався гайдамаками. Працювало там сто кілька-десяти гайдамаків під наглядом кількадесяти драгунів. Фогельвандер і Шахин минули сторожу та ввійшли на головне місце робіт.

Як лише Шахин побачив тих нещасних людей, лицезрівши зовсім змінилося. Очі впали вглиб, наче у тигра в засідці зачалися, щоб несподівано вискочити на вичікувану жертву. Дуже уважно став розглядатися між гайдамаками. Фогельвандер, якого вся ця загадкова постать Шахина немало зацікавила, слідкував за ним пильно.

Нараз очі торгівця душ заіскрилися сильніше, видно з великого вдоволення. Офіцер, що виразно приглядався Шахинові, був тепер свідком ім'ї, таємної, а все ж дуже вимовної сцени. Між працюючими гайдамаками був один, що цілім своїм виглядом дуже відрізнявся від своїх товаришів недолі та мимоволі звертав на себе око. Був він невисокий, але кремезної будови. Зодягнений у подерту по-лотянинку, а з-під неї визначувалися наче з заліза викуті члени тіла. На широких барках осаджена могутня голова, вкрита відросливим волоссям, з-поміж якого вирізнявся так званий козацький оселедець. Лице його вкрите було загойнами.

На цьому то в'язнів спочили з очевидним вдоволенням Шахинові очі. На устах торгівця душа показала перелітна усмішка. Але й гайдамака запримітив зараз прихожих. З-під його густих брів стрілив погляд на Шахина, глянув на його лише коротенько, а все ж Фогельвандер завважив це добре. У погляді цьому відбивалися найрізноманітніші почуття: і гнів, і перелік, і якась розлучлива байдужість. Чим більше приглядався йому Шахин, тим більший неспокій виявляв в'язень: відвertasя, схилявся, час від часу лише споглядав тривожно то на Шахина то на офіцера, наче б хотів переконатися, чи власне на його дивляться вони оба. Став вештатися коло роботи надзвичайно завзято, підносив наче пір'ячко величезні коші, повні каміння або землі, наче стебелинки виривав із землі могутні гостро-кілля. В людини, на якої лиці виразно було видно наслідки голоду й иужди, така сила справді мусила кожного здивувати.

Шахин, видно, впевнився, що бачить чоловіка, на якому йому так залежало, бо поступився на бік та прошепотів до Фогельвандера:

— Пане капітане, він є, він є тут, як живий, це він!

— Хто такий? — спітав офіцер, удаочи, що не згадується.

Шахин прикусив щастя, наче сам приловився на якісь необережність, та зміненим зовсім, нібито байдужим голесом, відповів:

— Мій давній наймит, бідний чоловічина. Та ж я вже згадував вам про нього, пане капітане.

А після хвилинної надуми додав:

— Ясний пане графе, хоч би я мав стратити Бог зна що, хоч би мав іти до самого командаента Львова, то я хочу його врятувати. Він двадцять літ служив у мене, хай я втрачу для добра людяністи... Та навіщо тих усіх стараю. Я певен, що пан граф будуть пам'ятати, що Шахин не робить ніякого інтересу, а лише через милосердя хоче забрати з собою цього гайдамаку.

Фогельвандер слухав з удаваною прихильністю, але з очей йому було видно, що не вірить Шахиновим словам та в його благородність.

— Побачимо, — відповів тоном на-пів обіцюючим, на-пів байдужим. Зайдете до мене завтра, сьогодні не можу справи поладити.

Шахин уклонився капітанові, раз іще кинув оком на згаданого в'язня та скоро вибіг із кармелітських шанців. Із його лица било якесь веселє вдоволення. Бурмотів і всміхався сам до себе. Незабаром зник за міським арсеналом.

Тепер Фогельвандер підійшов ближче до громади гайдамаків, щоб краще приглянутися цьому чоловікові, що ним так був Шахин зацікавився. Залпримітив це гайдамака і ще пильніше взявся до праці, поглядаючи попри те крадькома на офіцера.

— Порвиш! — кликнув Фогельвандер.

На цей заклик прискочив підстаркуватий уже підстаршина від драгунів та чекав наказу.

— Приведи мені цього гайдамаку, — сказав офіцер і вказав рукою на в'язня.

— Цього ватажка? — спитав підстаршина.

— Чому звеш його ватажком?

— Бо то, пане ротмістре, він мав якусь шаржу між цими гайдамаками. Та ж вони мали своїх оберштів, офіцерів і вахмістрів, як у справжньому війську.

— Чим же він був?

— Одні кажуть, що водив компанії, то звуть його компанійцем, інші ватажком, а бояться його дуже.

— Навіть тут ще, тепер?

— Навіть і тепер. Коли б не він, не дав би я собі ради з ними, хоч не хвалиючись, коли я був саксонським вояком у Кенігштайні, прерізних розбішак мав я під вартою. А він уже сам у послуху держить іх, вони ж дуже шанують його. Коли в калавзі стануть сваритися й бити, мушкетами іх не вспокоїш, але як цей компанійць крикне на них, щоб тихо було, то направду якстій такий спокій настане, що хоч маком сій...

— Якже ж він зветься, той компанійць?

— Трохим Жир.

— Приведи його мені!

Вахмістр скочив до гайдамаків і за хвилиночку вернувся з компанійцем.

— Можеш відійти! — сказав офіцер Порвишеві.

Порвиш вагався.

— Пане ротмістре, небезпечно! Це страшний чоловік...

Фогельвандер дав іще раз значучий знак рукою і Порвиш відішов.

Компанійць Трохим гладів неспокійно та тривожно на офіцера.

— Ви Трохим компанійць?

Гайдамака хвилинику мовчав, нараз припав на коліна і став мовити благальним голосом:

— Золотий пане, пане ротмістре! Милосердна душечко! Зглянься і помилуй!

Фогельвандер поступився назад. Трохим посувався за ним навколошках, піднімав руки, наче до молитви і далі кликав розпучливим голосом:

— Помилуй і пожалуй, ротмістр! Змилосердися, а Пречиста Діва не забуде тобі цього та й усі святі Печерської Лаври! Не трать душі християнської, не давай її на поталу невірі!

— Чого ж ти хочеш від мене? — спитав Фогельвандер, бо не розумів тих благальних слів.

— Уже я бачив, пане ротмістре! — говорив далі Трохим. — Шахин невіра наважився на мос життя... По мене вік сюди прийшов, бодай дороги не знайшов, а в пекло запався гаряче! Золотий пане, жа жіть розстріляти мене ось тут зараз на місці, самі мене пробийте, не маркотно мені життя — але не видавайте мене в його руки!

Фогельвандер ще більш зацікавився, хотів точніше випитати Трохима. Та в цю ж хвилину прибіг ординанс і повідомив, що капітана кличуть до штабової канцелярії у важній справі. Фогельвандер прикликав Порвиша та приказав йому як найуважніше пильнувати Трохима, а сам поспішно відійшов.

Самого команданта Корнтовського не було у Львові, тож Фогельвандер пішов до заступника. Там йому заявили, що негайно має відійти з малою частиною своєї сотні до Бродів, як конвою шести гармат, що їх мали відставити негайно до Кам'янця на прохання команданта тієї твердині генерал-майора Вітте. У Бродах мала чекати на ті гармати кам'янецька команда, щоб проводити їх далі до Кам'янця.

— Хто ж заступить мене в гарнізоновій службі? — спитав Фогельвандер.

— Нагляд над гайдамаками віддаєте одному з ваших підстаршин, а самі якнайспішніше масте вернутися з вашими людьми з-під Бродів назад до Львова.

Фогельвандер мусів відійти вже кіччю, тож поспішив до дому приготовитися до походу. Перед дверима дому чекав уже Шахин.

— Пане ротмістре — привітав зараз же Фогельвандера, — маю дуже пильні справи, мушу від'їздити зараз і хто зна, коли вже будуть у Львові.

— Щасливої дороги! — відповів з легкою усмішкою Фогельвандер.

— Красненько дякую, але я хотів би ще перед тим полагодити ту дрібничку, що я про неї вже загадував. Я хотів би вже тепер зрати з собою того бідного чоловіка.. Іду в Молдавію, дуже далеко, він уже з мною їздив туди кілька разів, то дуже мені був би на руку.

— Прикро мені, мусите обійтися без нього.

Шахин глянув з-під лоба на офіцера.

— Якже ж це?! Навіть цього одного хлопа, моого незинного найманта пан капітан не хочуть мені віддати?! Навіщо його держати? Він напевно не злочинець, він дурний і п'яніца, сам напевно не знає, як попався між гайдамаків.

— Якже ж він зветься?

— Трохим йому на ім'я, прізвища не знаю.

— Тож знайте, що цей ваш Трохим — це компанієць, вагажок... Маю приказ від команданта, щоб його якнайпильніше стерегти та щоб на ніяку рекламацію його нікому не видати.

— То не може бути, щоб він був компанієць, — відповів Шахин. На його лиці відбилося велике невдоволення. — Це не може бути, це якась помилка. Я не хочу вашого труду даром — додав значуче і сагнув за пазуху, добуваючи повний гаманець.

Фогельвандер глянув грізно на Шахина і викликнув:

— Сховайте це і забирайтесь, а то мусітиму арештувати вас, а тоді спізнетися на три дні з гостиною до молдавського господаря.

Шахин скоро відступив і глянув грізно на офіцера.

Та Фогельвандер став зараз жаліти, що так сквилювався. Тасманий зв'язок Шахина з Трохимом, переляк із яким Трохим поглядав на Шахина та як благав він милосердя, щоб не видати його Жидові — все те казало Фогельвандерові здогадуватися, що тут ідеться про загадку, якої розв'язка може бути важна та їй цікава. Тож не хотів відразу відстрашити Шахина і так знівечити роз'яснення всієї тайни.

— Ви мене дуже вивели з рівноваги, — сказав він Шахинові. — Я не відмовляю вам того гайдамаки, бо љ що мені на ньому залежить? Та підіждіть кілька днів. Ще сьогодні ніччю від'їжджаю до Бродів, а як лише вернуся, полагодимо цю дрібничку. Може знасте, що пан Коритовський не пардонує у службових справах. Заборонив якнайстріше розпоряджатися самовільно гайдамаками. А чей же не схочете, щоб я за цього гайдамаку втратив мої золоті еполети, бо це ввесь мій маєток і того ви мені не заплатите.

— Хто зна, — прошептав крізь зуби Шахин, але так, що Фогельвандер цих слів не дочув.

— Тож заждіть кілька днів, — сказав Фогельвандер і відійшов до своєї кімнати.

Шахин кинув за ним з'їдливий, просто вбивчий погляд. Затиснув п'ястук і пробурмотів до себе:

— Підіжді у або не підіжді... Побачимо... Може бути, що љ без тебе піде мені гладко...

Потім засміявся крізь затиснені уста та додав:

— Ідь собі, нужденний пане графе, щасливо до Бродів... Хто зна, як вернешся, чи засташеш іші і купця — і товар...

3.

Фогельвандер приготовлявся до подорожі. Проте не хотів покидати Львова, не впевнившись щодо Трохима-компанійця. Боявся, що Шахин міг би покористуватися його неприязністю та видурити Трохима при допомозі якогось іншого офіцера. Постановив віддати Трохима під строгий нагляд Порвиша, бо то був найбільше здисциплінований підстаршина, що служив замолоду в австрійській і саксонській арміях. Юнаком вистроїв щось у рідному селі в Ярославщині, то втік з дому перед панськими буками. У Ярославі з чужинними вербунковими людьми австрійської армії Порвиш порозумівся і від тоді був уже у війську. З австрійського війська перейшов до саксонського, а звідтам дістався до чужинних німецьких уланів, що були на службі в Польщі.

— Слухайте, що вам скажу, — говорив Фогельвандер Поранеші.

— Кілька днів не буде мене у Львові, тож віддам вам під най-

гостріший нагляд чоловіка, на якому мені дуже залежить. Чоловік той то цей гайдамака, що ви мені вчора його показували.

— Трохим-компанієць!

— Так. Тож пам'ятайте, що хочу його застати, як вернуся з Бродів.

— Буде, як приказуєте, пане капітане.

— Одначе стережіться, щоб вам з-під рук не пропав. Коли б хто із шляхти рекламиував його, не видайте. Коли б хтось з офіцерів хотів забрати його на власну руку, заслоніться моєю забороною. Якщо б наявіть із штабу домагалися його, скажіть, що його нема — втік. Розумієте?

— Розумію.

Фогельвандер вийшов задоволений до арсеналу, де вже на нього чекали драгуни з гарматами. Зараз після від'їзду Фогельвандера Порвиши став роздумувати, якби то забезпечитися з Трохимом. Досі компанієць був разом із кількаадесято іншими гайдамаками в темній коморі великого арсеналу, який до сьогодні можна бачити у Львові. Це великий будинок із гербом короля Івана Собіського, якого один фронт входить на вулицю Собіського, а другий до так званих Шкарпів. В одній із комор тієї будівлі, закиданій потрісканими гарматними дулами й поломаними ляфетами, була замкнена значна частина гайдамаків. Порвиши придумав для Трохима інше, окрімє приміщення. Вибрав собі в малому круглому цекаві, себто в порохівні (що й досі є на давніх Балах, напроти Наукового Товариства імені Шевченка) знамениту криївку і туди перевіз його під сильною ескортою. Криївки тієї вживали часом як строгий арешт для військових преступників. Приказав прикувати Трохима до довгого ланцюга, що був запущений глибоко в тесаний мур. Перед порохівнем стояли все на варті два вояки. Порвиши додав інше одного драгуна. Приказав дати Трохимові свіжої соломи, подав йому хліба, маленьку пляшинку горілки і кусок м'яса.

— Треба з ним обходитися, мов з яйцем — говорив сам до себе, — коли ротмістрові так дуже на ньому залежить.

Наступного дня була неділя. Порвиши вийшов на місто. Був саме на Ринку, як вистросні міщани й міщанки верталися з церкви. Нараз почув відgłos барабана. Бубнів міський окличник, а при ньому стояв магістратський службовець. Коли скінчилася бубнення, службовець став сповіщати людям:

— Усім загалом і кожному зокрема даемо знати, що приїхав посол від хаймакана, заступника пана господаря молдавського, з письмом і особливою новиною: що на дорозі між Бендерами й Берентанкою, в краю пана господаря якісь грабіжники забрали місяць тому господареву касу, що туди переїздила, захопивши з собою десять тисяч п'ястрів у золоті. Втікаючи перед погонею пана молдавського господаря, втекли через границю і скоронилися десь на нашій землі. Пан господар усіх і кожного зокрема просить, якщо хто почув би якусь вістку про тих напасників, щоб негайно дав знати найближчій команді, за що заповідає тисячу п'ястрів у нагороду.

Люди вислухали оголошення й розійшлися, обговорюючи подорожні цікаву новину.

— Десять тисяч п'ястрів золотом! — говорив до себе Порвиш — та ж це мусить бути гарна сума! То мусить бути більше ніж плата на весь полк драгунів разом з офіцерами й штабом. Гарні гроши, коби так мати з того бодай частиночку!

В душі його пробудилося нараз бажання мати золото. Став завидувати насамперед молдавському господареві, що йому можна вкрасти такі великі гроши, а потім щасливим грабіжникам, що покористувалися такою нагодою.

— І будь же тут чесним вояком — роздумував далі Порвиш — маєш нещасну плату, поки ти здоров і старі кости як-так держаться, а потім... на старі літа... що діяти? Хоч гинь під плотом...

Господареве золото загніздилося в голові Порвиша і цілісінський день не давало йому спокою. Під вечір став він роздумувати, якби цю примару вигнати з голови.

— Треба піти під "Лицарського Півня" — рішив нарешті.

На Домініканській площі, в одній із кам'янниць наліво була гостинниця "Під Лицарським Півнем". Мала вона великий малюваний герб, від якого теж узяла назву. На цьому гербі був намальований півень із залишними острогами. Стояв на гарматі, з дула якої добувалося страшне жовте полум'я, змішане з димом; півень мав отворений дзюб, наче б саме піяв, та глядів на червону, круглу пляму. Ця пляма це було сходяче сонце. Грозила вона білому трикутникові, що мав означати намет. Для ще більшої вимови всього образу, що мав нього здобулася ужа й кістя малира, виходила з отвореного півневого дзюба — біла, покручена стижка з написом: "Я годинникар і вахмістр".

До тієї гостинниці заходили головно військові гости. Туди й вибрався Порвиш. У головній кімнаті було вже чимало людей. При столі сидів теж один двірський козак із Кристинополя, сотник козацького війська київського воєводи. Впровадив його гвардієць Квач. Козак приїхав до Львова з повнісінською кишеною, щоб трохи розвеселитися, а Квач узяв його під свою опіку та впровадив до товариства. Він мав покрити ціну жовнірської веселої забави.

Гвардієць Квач моргнув на Порвиша і став говорити:

— Славне лицарське коло! Маю честь представити вам осьтут пана Тимохвія Клишка, сотника надворного козацького прапора пана воєводи київського. Ото ж цей чесний лицар просить через мене, щоб йому було вільно поставити бочівочку мушкателю.

Клишко всміхнувся, а всі приявні викликнули:

— Славно!

Вміть з'явилася перед ними бочівочка, а вахмістр Порвиш перший, розпочав її тостом у руки Клишка. Посипалися всякі "на здоров'я". Чаша йшла за чашею, а розохочений Клишко кидав таліар за таліаром. Гостинниця Під Лицарським Півнем зашуміла від веселих розмов, жартів і співів. Серед співанок Порвиш навіть не заважив, що вже від якоїсь хвилиння стояв за ним Жид, господар Лицарського Півня. Жид з таємничим поглядом шарпнув його за рукав. Порвиш глянув на нього допитливо.

— Пане вахміstre — мовив до нього пошепки Жид — тут є хтось, що хоче з вами говорити.

— Хай прийде завтра! Не бачите, що тепер не маю часу?

— Але, пане вахміstre, то один знатний чоловік іздалека, він зараз від'їжджає, а має дуже пильну справу.

— Де ж він?

— Там у мене, у ванькири.

Трохи цікавий та їй що недалеко треба було йти, вахмістр устав і відійшов до ванькиря. Тут застав чоловіка в халаті, з жовтим турбаном на голові. То був Шахин.

Вахмістр глянув допитливо на Шахина. Цей уклонився Порвишеві, приємно всміхаючись:

— Пане офіцере, даруйте, що відриваю вас від приятелів, але я хотів би поговорити в одній справі.

— Я вас не знаю, та нічого, — відповів вахмістр. — Кажіть, чого хочете, але скоро, бо там чекають на мене.

— Може б ви, пане офіцере, скотілі сісти, а я ручу, що не пожалусте.

Порвиш глянув на Шахина, потім значуче глипнув на стіл, наче б справді хотів переконатися чи не пустий.

— Гм, гм, я там залишив приятелів при вині, я тут... гм, гм... так вечором я ніколи на сухо не розмовляю...

— Дуже добрий звичай, дуже добрий та їй дуже здоровий — підхопив Шахин — а якого пан офіцер звелять: штетинського, французького, а може старого угорського? Мендель, мій добрий знайомий, як скажу йому на вухо, то він загляне в куток пивниці та принесе таку плящинку, що вже не була молода, як Собіський під Віденським ішов.

— То хіба того угорського, коли такі давні часи пам'ятає.

З'явилася скоро угорське на столі, вахмістр покоштував і пожвавив, що незле!

— Але, — говорив далі він, — коли я сам насухо не люблю розмовляти, то не хотів би теж, щоб там мої камрати чекали на мене насухо.

— Сохрани Боже! Я теж того не хочу! Мендель дві пляшки того самого для панів офіцерів на мій рахунок! — кликнув до шинквасу.

Порвиш попіз вином і дав знак Шахинові, хай говорить.

— Пан офіцер мають під своїм наглядом гайдамацьких в'язнів...

— Та є там у мене трохи, — сказав байдуже Порвиш.

— Мене там один трохи цікавить, то я хотів би його звільнити. От такий дурний, невинний мужик, мій фірман... Я показав би вам його.

— Мусите знати, що я не всіх гайдамаків маю під стороною. Ваш фірман може не є між тими, що сплють вали біля гармелітів.

— Є, є, він власне є між ними.

— А як зветься?

— Трохим.

— Знаю його, — відповід спокійно Порвиш. — Голова наче копець, лице порубане...

— Той, той, той самий! — викликнув Шахин. — Як ви його, пане офіцере, описали, то так наче б намалювали! Я хотів відібрати його назад до служби... то невинний хлоп.

— Гм... треба би просити, щоб вам його видали.

— Ну, я власне хочу просити про те... пана офіцера.

— Я не можу.

— Але я можу... стратити кілька дукатів.

Шахин вийняв гаманець і кинув його на стіл. Золото забрязчало спокусливим звуком.

— То буде тяжко, — сказав Порвніш, поглядаючи жадібним оком.

— За п'ять дукатів сьогодні теж тяжко, а я їх не жалував би.

— Треба би над цим два рази призадумаватися — сказав вахмістр, наче захитаний у своїй вірності.

— Два рази? Два рази п'ять, то десять. Дам десять дукатів, а не надумуймося два рази.

— Дасьте зараз тут, до патрона ташу?

— Дасьте, пане, Трохіма?

— До Трохіма не так близько...

— До патрона таша теж.

— Бачите, пане купче, коло гайдамаків стоять не лише драгуни, але теж гвардійці. Там у кімнаті є підстаршина від гвардії, мушу з ним поговорити.

— Я тут заjdу та їй дукати зо мною, — сказав Шахин.

Вахмістр вийшов до другої кімнати, де товариство в найвеселішому настрої гостилося угорським на кошт Шахіна. Гвардієць Квач забавляв приятніх дотепами. Клишко спав мов мертвий від випитого понад міру вина, розпершись на столі. Гвардієць Квач стояв над ним і виголошував похоронну промову, вижвальючи великі чесноти кіївського осаула. Порвніш забрав гвардійця в найдальший куток кімнати та розмовляв із ним напошепки кілька хвилин. Після тієї наради вернувся до Шахіна.

— Справа полагоджена! — сказав Порвніш.

— Дістану Трохіма? — спитав Шахин, зраджуючи рухом вдоволення.

— Опівночі за Бернардинськими валами приставимо його зв'язаного та з зав'язаними устами, бо то страшний чоловік, а криком готов усе попсувати. Була б велика біда для нас і для вас.

— Дуже мудро, — похвалив Шахин. — Я сам хотів власне просити про те.

— Як будете його мати в руках, дукати мусить бути зараз виплачені.

— Найчесніше у світі!

— А як буде зі стороною коло дороги? — спитав Порвніш.

— Уже я маю на те способи, — відповів підсміхаючись Шахин, — такими колесами — додав, вказуючи на дукати — кожною дорогою вільно їхати... Чекатиму з фірою опівночі біля валів, коби тільки не надурюю.

Шахин уклонився вдоволений та вибіг задніми дверима. Порвніш вернувся до приятелів. Вина вже не було, стали розходитися.

— Що зробимо з осаулом? — спітав Квач, улашуючи на Клишку, що лежав наче мертвий — годі його так залишити! Панове хамрати, це мій гість, — поможіть мені замести його на мою кватирку.

Взяли бідного козака на руки та винесли його за гвардієцем. Небаром нічна тиша запанувала під Лицарським Півнем.

Була вже північ, коли перед Бернадинські вали заїхала фіра, крита будою, запряжена трьома баскими кіньми. З воза вискочили три чоловіки, між ними був і Шахин. Вояк, що стояв невподалеки на варті, поглядав на тих людей спокійно, відай був у порозумінні з ними. Кільканадцять хвилин чекав Шахин із своїми людьми. Ніч була темна, не видно було й на два кроки. Нараз дався чуті тупіт кількох людей. Порвиш, Квач і ще кількох людей несли, напів тягли якусь темну людську постать. Шахин підбіг до воза й уявів відтілі засвічену ліхтарку. Вахмістр залишив позаду своїх людей і скоро підбіг до Шахина.

— Чоловіче! Не роби світла! — крикнув притишеним голосом, — а то нас і себе погубиш!

Шахин подав ліхтарку одному зі своїх людей, а той сковав Й під полу.

— Масте Трохіма, давайте гроши!

Шахин добув дукати та вичислив іх Порвишові на долоню. Порвиш стиха приклікав своїх людей. Вони притаскали чоловіка могутньої будови, в обшарпаній полотняниці, із зв'язаними руками й ногами, з устами перев'язаними хусткою. Шахин глянув на зв'язаного чоловіка, але що ж міг дібачити в такій мрячній темноті?

В цю ж хвилину почувся на верху валів голос вартового, що питав про гасло.

— Хто йде?

— Фронт.

— Приступи фронт, віддай пароль!

— Ми пропали! Втікай! — прошептав Порвиш до Шахина.

Шахин не дав собі цього двічі говорити. Його люди викинули зв'язану жертву до воза, Шахин скочив на козла, коні вдарені батогом понеслися стрілою вперед.

— Славно! Попчастило нам! — викликнув Квач — а де дукати?

— Тут у мене! — відповів Порвиш. — Слухай, як брязкотять!

І висипав дукати гвардієці на долоню. Гвардієць потряс грішми, як знавець і скріпкнув із проклоном:

— До сто чортів! Порвиш, це не дукати! Це не золото, пізнати по звуку! Ох, Порвиш, Порвиш — говорив до переляканого вахмістра — ви ніколи не рапували дукатів! Обманув нас поганець!...

4.

Коли б не туркіт воза й тупіт кінських копит. Порвиш і його люди були б могли почути, як Шахин, рушаючи з місця, вибухнув голосним насмішливим сміхом.

За кілька хвилин віз був поза містом. Та ледве стали зникати останні підміські домики, як невподалеки дався чуті тупіт чвалаючих вершників, крики та постріли.

Шахин, що сам поганяв, обернувся поза себе. Здалека, в нічній темноті зарисовувалося кілька вершників.

— Погоня! — викликув Шахин і затяг коні батогом, підганяючи їх іще свистом і криком.

Коні були скорі мов вітер. На тріску батога й виклики клалися майже до самої землі, віз мов шалений катився по нерівній дорозі. Гупіт коней і крики вершників, яких Шахин узяв за погоню, віддалявалися щораз більше, слабли, врешті зовсім үмовили. Погоня або залишилася багато позаду, або бачила, що даремне гнатися за Шахіном, то й вернулася до міста. Шахин вірив більше у скорість своїх коней ніж у щастя, то не переставав підганяти коней. Тимчасом ранішня зірниця стала проганяти нічну темряву, небо зарожевіло. Утомлені коні стали приставати, Шахин почувався щораз безпечноше, не підганяв їх уже так завзято. Обернувся до своїх людей, що були позаду в возі, та спітав:

— А як там ватажок?

— Спить іache мертвий, — відповів один із Шахинових помічників.

— Вони зав'язали юому всеніку голову — відізвався Шахин — ще вдушились біда! То був би дурний гешефт.

Віддав віжки чоловікові, що сидів побіч нього, приказав юому їхати поволенки та вскочив у середину воза. Гайдамака не дусився, а навпаки дихав тяжко і іache борсався в якомусь страшному сні.

— Треба його пробудити... — пробурмотів Шахин, — хай знає в чиїх руках опинився...

Вдарив немилосердно сплячого батогом по лиці та виклинув:

— Добриден, пане компанійче!

Сплячий здригнувся з болю, скрутися і кинувся з усієї сили вгору. Шахин Засміявся та знов ударив по голові батогом зв'язаного. Вдарений знов звинувся в клубок, потім напружився сильно й нараз підвісився свободно з-поміж соломи.

Шахіннів в'язень був свободний. Шиурн на ногах і руках потріскали, мов нитки. Шахин із переліку відсунувся скоро назад. Тимчасом в'язень скинув хустку з лиця, став розглядатися Заспано та здивовано кругом себе, а там сягнув скоро за пазуху. Сильним руком відслонив із грудей подерту полотнянку й у цю ж мить постріл Засвистав попри саме Шахинове вухо. Парубок здержал кокі, Шахин смертельно переляканій скрикнув і вискочив із воза на землю. Тут же за ним вискочив в'язень із кинджалом у руці. Нужденна пототнянка розхилилася на грудях і з-під неї показався синій козацький жупан із двома пістолетами на грудях.

Це не був Трохим-компанієць!

Шахин подавався назад із переляку, кликав на поміч своїх людей, кинув оком на свого "в'язня" та скрикнув страшно: замість Трохима стояв перед ним зовсім інший чоловік, якого він бачив перший раз у своєму житті.

Для наших читачів це вже знана людина. Не був це ніхто інший, лише Тимохів Клишко, сотник козаків київського воєводи. Він не міг ніяк зрозуміти, що це з ним діялося, та мов скажений із болю, якого завдав юому Шахіннів батіг, Клишко відкинув кинжал і скочив

шив за другу пістолю, яку мав за поясом. Шахин скочив, наче кіт, на другий бік воза, причепився до побічні та крикнув на своїх людей, щоб мерщій тікали. Коні пустилися знову скорим бігом, віз покритий курявою покотився вперед. Упав другий постріл, та продірав в лише полотно буди.

Клишко спинився сам перед дороги.

Протер очі, перехрестився, знову протер очі, знову перехрестився, сплюнув, закляв і став скоплювати спогади, що втікали йому з голови, мов табуни коней на степу. Скинув із себе полотнянку і пerekонався, що має на собі все, що мав в останній хвилині тверезості, — крім шапки й шаблюки...

Тимчасом віз пропав зовсім за закрутом, а Клишко втратив останню нитку із клубка, по якій міг би розчовпати, що з ним приключилося.

— Достоментю біс! Чортівська штука... помана!

Потім сів на землі та, після короткої надуми сказав собі, що те все йому снилося та що нема тут іншого рятунку, як лише переспати тяжку примару. Поклався, обернувся та заснув на м'ягенький придорожній мураві, заснув сиом найправдивішого козака, якого коли-небудь відчував по цій Божій землі.

Виручимо добрачу Клишку, щоб пояснити цю дивну пригоду. Здогади читачів може вже нас винедили — тож лише кілька подробиць подамо для вияснення подій.

Шахин за фальшиві дукати дістав фальшивого гайдамаку. Обі сторони хотіли обмінити одна одну й обі справді себе обмінули. Хоч вахмістр під впливом вістки про дукати молдавського господаря був дуже близький спокуси, проте в разомові з Шахіном не заломився в своїй службовій вірності. Розмовляв із Шахіном спокійно та вдавав приступного, бо хотів потягнути за язик торгівця душ, щоби потім похвалитися перед ротмістром не лише свою непідкупністю, але теж і свою кмітливістю. Порадилися з Квачем та уложили плян перебрати Клишку в гайдамацьку полотнянку, що ім легко вдалося, бо Клишко випивши стільки сильного вина, спав непримітний, могли з ним робити, що хотіли. Залишили йому набиті пістолі й кинджал, бо здогадувалися, що магтиме потребувати їх, а з'язали його зовсім таки слабими мотузками, щоб легко міг іх пізвати. Крім того Порвиш сказав драгунам, щоб для переляку здоганяли Шахіна.

Коли вже Шахин прохолос із переляку, зупинився у придорможній корінні, щоб перетомлені коні відпочали. Шалів із люті, шарпався за бороду, кидав найстрашніші проклони. Одно його тішло, — що заплатив фальшивими дукатами... Та це була недостаточна розрада. Його сердило з гніву та стиду, що дав себе так легко обманути — може вперше в житті. На Трохимові залежало йому дуже багато, а тут під теперішню хвилину був даліше від мети, ніж спершу. Радів був уже з успіху, а тепер бачив себе безрадним. Вертатися до Львова було б недоцільно, а може й небезпечно. Рішився конче побачитись ще раз із Фогельвандером. Треба, ще заки він вернеться до Львова, застати його в Бродах, заманити грішми та дістати так запоруку, що гайдамацький в'язень не вирветися з його рук.

— Не можна гайнувати часу — говорив собі в думках — кожний день завжди готов усе знівочти. З Порвиша можуть стягнути протокол, або він сам може зрадитися... і все пропало.

Ця думка додала Шахинові нового завзяття. Скоротив попас, сказав своїм людям готовитися в дальшу дорогу до Бродів. Коли ж утомлені коні вже далі не всилі були йти, найняв собі в найближчого кормаря свіжу підводу, своїх людей залишив із возом, а сам пігнав до Бродів. Коли приїхав на місце, стрікнув уже одного з Фогельвандерових драгунів. Від цього довідався, що ротмістр власне за годину-две має вертатися до Львова. Пустився скоро до вказаного заїзного дому та впав у Фогельвандерову кімнату.

Фогельвандер зчудувався немало, коли побачив несподіваного гостя.

— То ви тут? — викликнув. — Що ж це сталося? Та ж ви мали чекати на мене у Львові?

— Я хотів чекати, але інтерес не хоче чекати, — відповів Шахин.

— Прийшлося мені конче бути тут у Бroadsах, а щастя хотіло, що я застав ішо тут пана графа. Може не буду могти зараз вернутися до Львова, а хотів би вже раз скінчити з цим малим гешефтом.

— То вам усе так залежить на цьому гайдамаці?

— Коли б мені не залежало, чи хотів би я так вам наприкрюватися? Пане графе, говорім отверто, і вам це все вже надойло, та я мені надойло. Дасьте мені Трохіма?

Фогельвандер не відповів нічого.

— Не буду жалувати золота! — сказав Шахин і сігнув у кишеньку. Добув рульон дукатів і кинув на стіл.

— Сто дукатів! — сказав сухо.

Фогельвандер, дуже збентежений, став ходити по кімнаті, сам із собою зводив боротьбу. Шахин пас за ним очима, в яких відбивалися гнів і нетерплячка.

— Подвою! — викликнув нараз із фальшивою усмішкою, хоч скререготів зубами.

І другий рульон поклав на стіл.

Фогельвандер пристанув і глянув на Шахина.

— Не можу, — сказав після хвилинної мовчанки.

— Це останнє слово? — викликнув Жид, майже не скриваючи гнізу.

— Останнє. —

— Пане графе! — говорив Шахин, — скажу вам отверто! Не знаєте, що робите! Я того чоловіка мушу мати, буду мати, а коли б його не мав, то ви з того нічого не будете мати... Для вас Трохім не варт нічого, навіть одного набою пороху, для мене він варт дуже багато. Надумайтесь, пане ротмістре... А тепер мос останнє слово: триста дукатів!

І третій рульон з'явився на столі.

— Сміливо можете укладати рульони, — сказав рішуче Фогельвандер — бо можете бути певні, що не візьму їх.

Шахин склонив рульони за стола, глянув з именівистю на офіцера і пустився скоро до дверей. Нараз зупинився.

— Може мос золото непрасливе, — відізвався знову лагідно. —

А коли б я прикладав панові капітанові дві пістолі, дві чудові пістолі, малесенькі в золоті, сріблі, слонової кості й діамантах, найчудовішої роботи, просто з Дамаску?

— То їй тим ви не відлили б, — відповів незворушений Фогельвандер.

Шахин метнувся на місці, наче б земля горіла йому під ногами.

— А коли б мое прохання, — говорив далі з вимушену усмішкою — приїжало на чудовому коні, за якого бендерський баша п'ятсот червоних радо заплатить...

— Ви вернулися б на ньому назад до себе.

Шахин знову склонив за клямку, але так сильно, що вирвав її. Видно був такий сквильований, що не всілі був погамуватися.

— Останнє слово! — озвався ще — може ми чайже доб'ємо торту за того нужденного гайдамаку! Коли ви, пане, виїжджаєте до Львова?

— За годину-две. Завтра там конче мушу бути.

— Тож добре. Прошу вас, пане графе, зайдіть до мене на часочок.

— А інавіщо?

— Не відмовляйте мені того. Присягаю, що не пожалусте.

— Не матиму часу.

— На кілька хвилин, на дві хвилини, на одну. Не зробимо інтересу, то не зробимо — пропало. Але побачите щось, що — присягаюся — варт побачити.

— Де ж ви живете?

— В Арони Порохівника.

— Не знаю його.

— Кожна дитина покаже, де живе Порохівник.

— Ну, добре, — сказав після коротенького вагання Фогельвандер.

Шахин зник за дверима як стріла.

Фогельвандер легко потрапив до хати Арони Порохівника. Ціле забудування Арони було окружено височеним парканом. Станув перед брамою і сильно застукав. Не ждав довго, бо гнеть почув скопу ходу на подвір'ю і зараз у відчиненій хвіртці з'явився Шахин. Торговець душ дав знак Фогельвандерові, піти за ним. Увійшли у великі зовсім темні сіни. Чим далі проходили, темнота більшала, хоч це було вполуднє, серед білого дня.

— Будь ласка, ступайте крок за кроком за мною.

Фогельвандер переконався, що цей кручений коридор мусіли освічувати малесенькі віконця, бо подеколи продиралося крізь щілини світло.

Вкінці Шахин зупинився. Станув перед якимсь дверима та застукав з дивними зупинками, так наче б давав умовленний таємний знак. Двері відчинилися, денне світло заясnilо перед Фогельвандером. Увійшли в невеличку кімнатку, в якій не було нікого. Людина, яка відчинила двері, а якої Фогельвандер зовсім не побачив, пропала десь без сліду. Шахин примкнув двері за Фогельвандером і зупинив його посеред кімнати.

— Пане графе, — сказав якимсь урочистим тоном Шахин. — це, що тепер зможете, того ніхто так скоро не побачить.

— Так що ж це таке?! Таємний скарб? Чудотворна з'ява?

— Так, це таємний скарб, клейнод рідкісний і коштовний, що осліпив би очі неодного. І за цей клейнод я міг би більше дістати, ніж ви, пане графе, за всіх ваших гайдамаків.

Тепер Шахин підійшов навпиньках до протилежної стіні та дав знак Фогельвандеру, щоб і він тихенько підійшов.

Фогельвандер станув побіч Шахина.

— То ж дивіться туди! — прошептав він і притис укриту в стіні пружину. Замасковані двері відчинилися перед Фогельвандером. Шахин легесенько пхнув Фогельвандера вперед, а сам подався назад, наче б хотів слідкувати, яке враження зробить на офіцера те, що тепер мав побачити.

Фогельвандер кинув оком перед себе й занімів з дива: в куті кімнати, якої вікна були заслонені густими занавісками, на кріслі з глибокими поручтями сиділа модна дівчина, похиlena в скі. Стояв хвилину наче вкопаний у землю. Нараз Шахин схопив його за руку: давав йому знак вертатися. Фогельвандер не міг відірвати очей від цієї таємничої з'яви, не хотів іште рушитися з місця, тому старався вирвати руку із сильно затисненої Шахинової долоні. При цьому його шабля зачепила об двері з голосним брязком.

Дівчина пробудилася, її велики черні очі отворилися. Зірвалася з крісла, скрикнула з переляку. Коли ж запримітила офіцера, в очах її з'явилось дивне завзяття. Підняла руки наче до молитви і кричала щось незрозуміло для Фогельвандера мовою. Фогельвандер не розумів її слів, але цей її крик був дуже вимовний. Дівчина видно здогадалася, що офіцер її не розуміє, стала кликати по-італійськи:

— Рятуйте мене! Не лишіть мене тут! — Фогельвандер зінав італійську мову. Поступив крок уперед, наче б хотів рятувати, загадочну дівчину. В цей же мент почув на своєму рамені сильний стиск, наче б хотіс стиснув йому рам'я великими кліщами. Одним рухом Шахин відтягнув його, а рівночасно двері з лоскотом замкнулися. З-поза дверей доходили ще благання рятунку, потім якесь шарудіння й усе затихло.

Фогельвандер зовсім непримітний вирвався Шахинові та кинувся до дверей. В цю ж мить заступив йому дорогу Шахин із пістолетами в обох руках.

— Пустіть мене, в цій кімнаті скривається злочин!

— Мовчіть, пане! — скрикнув Шахин, — мовчіть, бо інакше не вийдете вже з цієї хати. Іще один ваш божевільний рух і впадете, прошиті двома кулями!

— Побачимо, якщо зважитеся хоч би волосок зірвати мені з голови! Якщо б я впав тут мертвий, як жертва підлого злочину, мої вояки рознесли б цю печеру, що і сліду по ній не залишилося б!

— Не боюся я вашої пімсти, ні ваших вояків — говорив насмішливим тоном, спокійно Шахин. — Коли вже до того дійшло, говоритиму з вами отверто. Згинете так тихесенько, безслідно, мов камінь у воді. Вічна тайна закриє все, що тут сталося б, коли ще один крок поступите на крик цієї божевільної дівчини. Шахин сьогодні тут, завтра в Голяндії, завтра у Львові, позавтра у Франкфурті, в Лондо-

ні чи Ясах. Я не є нічий підданий, не боюся ваших прав, яких не скочу — міде!

Фогельвандер мовчав.

— Та я не бажаю вашої загибелі — говорив далі преспокійно Шахин. — Це моя власність — говорив він, указуючи на двері — моя невільниця, яку я купив за мої гроши. Але подумайте спокійно, якщо ви й опісля задумали б щось робити проти мене — і себе погубите і її не видістанете. Але навіщо насилия, якщо бажаєте, щоб дівчина найшлася на волі? Ви можете увільнити її без насилия, без непотрібного проливу крові...

І Шахин приступив ще ближче до офіцера, але не спускав пальця з курка пістолі і говорив далі зовсім спокійно.

— Пане капітане, навіщо було всього того крику? Я поміняюся голова за голову.

— Якже ж це? — спитав Фогельвандер, наче ще не розуміючи. Шахинових слів.

— Трохим до мене, дівчина до вас належить.

— Згода! — відізвався Фогельвандер без надуми.

Шахин опустив пістолі від і хитро всміхнувся: — Тож ходімо відсіла й погодимося виразно й оконечно.

Фогельвандер вийшов за Шахином. Він випровадив тепер офіцера зовсім іншими сінами, освіченими ясним сонцем. Станули в малій кімнатці, якої вікно віходило на якесь маленьке, брудне подвір'я.

— Тож хінчаймо! — сказав Шахин.

— Добре, — відповів нетерпляче офіцер.

— Як я сказав, заміняю голову за голову, але під умовникою, що перше Трохим має бути переданий мені тут у Бродах, на цьому місці найдальше до трьох днів.

— Згода! — сказав офіцер майже без вагання.

— Тож згоджується на цю умовину, чи її додержите, побачимо.

— Побачите за три дні! — сказав Фогельвандер, глянув іще на Шахинна та вийшов скоренько іншим коридориком, якого двері віходили просто напроти брами.

Фогельвандер постановив від'їхати до Львова скорше, ніж коли б вертався зі своїм відділом драгунів. Найняв візок, а команду передав молодшому офіцерові, що був із конвоєм. Серед різних думок, подорож пройшла йому скоро. Ще перед сходом сонця прибув до Львова. Коли переїздив попри вартівню, сказав візникові пристанути. Зіскочив із візка та вбіг скоро у вартівню. Зараз у дверях кликнув на Порвиша, але вахмістра не було. Замість Порвиша з'явився негайно капраль із Порвишевої чоти.

— Що нового? — спитав Фогельвандер.

Капраль збентежений і переляканій не відповідав.

— Питаюся тебе щераз: що нового?

— Та так нічого, лише...

— Що ж такого?

— Лише гайдамаки зчинили бунт.

— Коли?

— Вчора під вечір, при роботі на кармелітських валах.

— Хто мав там команду?

- Вахмістр Порвиш.
— Дех він?
— У шпиталі. Гайдамацький компанієць, що першій підміс буйт, ударив його зневез'я тачкою в голову так, що аж вахмістр упав без життя...
— Як це? Неживий?
— Фельчер говорив, що живе, але тажко було його привернути до життя.
— А гайдамаки?
— Чотири втікли, кільканадцять ранено, шістьох убитих.
— Ти був при цьому?
— Був, пане ротміstre.
— Якже ж це сталося. Говори, але скоро.
— Всьому вина той страшний компанієць, той Трохим.
— Чи й він утік?
— Ні, він не втік і добре йому сталося.
— То Трохим е?! — відігнув Фогельвандер.
— Є, пане ротміstre, у рові на шанцях неживий, дістав кулею в лоб із мого мушкета.

Фогельвандер увесь здрігнувся на цю новину, що наче грім поразила його. Хвилину не міг вимовити слова.

- Як ти посмів стріляти!
— Пане ротміstre, — вилідувався капраль, дуже переляканий,
— я зробив це правильно. Такий нам дали наказ. Тож гайдамаки були б усіх нас побивали!

Фогельвандер не сказав на те нічого, може й не чув капралевих слів.

— Так було, пане ротміstre, — говорив далі капраль — той компанієць був у льюху, в цеклавзі окремо, під подвійкою сторожею, бо його був замкнув там вахмістр Порвиш. Як став він просити Порвиша, плакав, по руках цілував, щоб його на роботу пустив, щоб сонічко Боже міг оглядати. Порвиш сказав випровадити його тай сам стояв при ньому, і ні на крок не відступав. Компанієць возив тачкою каміння, а гайдамаки вбивали гострокілля в землю. Нараз компанієць скрикнув, підміс тачку вгору й ударив нею вахмістра по голові... Порвиш упав на землю, а тут усі гайдамаки з гострокіллям на нас, щоб видістатися з шанців... Я приказав стріляти і сам вицілив у головного бунтаря, тай так то, пане ротміstre, скінчився цей буйт.

5.

Вістка про таку несподіванку дуже пригюбила Фогельвандера: пропала угода з Шахином. Загадочна справа з Трохимом піде разом із ним до гробу. Гарна невільниця буде тепер для нього лише сонкою примарою.

Фогельвандер із вартівні, що була в ратуші, постановив піти до шпиталю, відвідати Порвиша. Пішов вулицею Руською в напрямі шпиталю. Минув Босацьку браму, що замікала цю вулицю і вийшов на Вали.

Щойно починало світати. Сірий нічний присмерк ломився ще з

режевим блиском ранішньої зірниці. Фогельвандер дійшов до тієї частини шанців, що творила фортифікаційний вузол при Кармелітському монастирі, та хотів завернути на Личаківське передмістя, де був військовий шпиталь, коли нараз почув один вистріл і, після довшої хвилини, другий. Пристанув зараз після першого пострілу, щоб пізнати, звідкіля впав. За другим пострілом зовсім зорієнтувався: стріляв хтось із сусідньої частини кармелітських шанців. Поспішав скоренько туди та зараз побачив на схилі шанців двох вояків. Приступив до них. Оба вони розмовляли з вояками, що в глибині фортифікаційного рова щось там робили.

— Що тут діється? — спитав офіцер. — Що ви робите? До кого стріляєте?

— Добиваємо гайдамаків.

— Як це добиваєте? Хто дав приказ?

Між вояками був і гвардієць Квач. Він став розповідати:

— Вчора вночі, пане ротміstre, тут прийшло до бунту, то драгуни стріляли до бунтівників. Згинуло кількох гайдамаків і їх скинули до рова, щоби пізніше закопати. Не всі були вбиті на смерть, три були важко ранені. Стогнали страшно в рові всю ніч, то пан командант шанців сказав скоротити їх муки й зойки. Двох ми вже застрілили, ще один мучиться там у рові.

Фогельвандер скочив у рів і приказав воякам не стріляти. Побачив у рові ряд трупів, із слідами крові на грудях і головах. П'ять гайдамаків лежали вже неживі, шостий стогнав тяжко та слабим голосом силувався щось говорити. Фогельвандер підійшов зовсім близько до раненого та посвітив ліхтаркою, яку взяв був від жовніра.

Ранений гайдамак, добуваючи останніх сил, благав: — Не добивайте мене, як оцих, змілосердіться.

Фогельвандер накинувся, пізнав раненого і промовив:

— Трохим-компанієць!

Ранений глянув зачверонілими від гарячкі очима на офіцера та знову став благати слабим голосом: — Христа ради, даруйте життя, або лішиць мене тут, хай умру, лише не добивайте. Ох, коби ви тут прикладали панотця!

— Заспокійтесь, Трохиме, — сказав офіцер — вас уже не добиватимуть.

— Що вам мос життя, якщо я житиму, — стогнав Трохим усе слабшим голосом — дайте мені згинути спокійно, хай ще лише Богові помолюся.

І ранений став мовити молитву.

Фогельвандер вийшов знову на схил шанців і приказав воякам винести зараз раненого з рова. Гвардієць Квач пішов з одним вояком до буди, в якій переховувалося робоче знаряддя, та скоренько зладили щось ніби коши. Зійшли в рів і винесли раненого нагору.

Фогельвандер задумався, що далі робити. Не хотів віддавати раненого до шпиталю, бо це означало би позбутись Трохима. У себе переховувати вмираючого теж годі було.

— Закесемо його — сказав після довшої надумки — до кармелітського монастиря.

Жовнір рушіли з раненим, якого прикрили якоюсь веріткою,

що І знайшли були в буді. Коли дійшли до монастирської брами, Фогельвандер казав покласти ноші на Землі, а сам приступив до хвіртки та став дзвонити дзвінком.

— Мушу бачитися негайно з ігуменом! — сказав до монастирського сторожа, що з'явився на відголос дзвінка.

— Ігумен тепер саме на хорах, — сказав сторож.

Фогельвандер пішов туди та стрінув на сходах ігумена, що склонив наділ, бо почув був голос дзвінка.

— Слава Ісусу Христу! — привітався Фогельвандер. — Отче ігумене, приношу вам тяжко раненого чоловіка, може вже вмираючого. Це гайдамака, якого вчора під час битви зраницли, а нині хотіли добити. Я заборонив, бо ранений молився і просив прикладати до нього священика.

— Де ж він, нещасний?

— Перед брамою, та, отче, він потребує не лише духової, але й тілесної помочі. Треба заопікуватися ним. Може у вас є свободна келія, дайте її для ранечого, поки не видужає, або не вмре. Не відмовте, дуже а дуже мені на ньому залежить.

Ігумен погодився. Він знов добре Фогельвандера, був сповідником його і драгунів.

За хвилину Трохим був уже в маленькій келії. Обмили йому рани й перев'язали та поклали на чисте ліжко.

Коли Фогельвандер забезпечився так про долю Трохима, поспішив до гарнізонового лікаря Бамбера та попросив його, щоб зараз пішов до раненого. Бамбер, Німець із роду, був тоді славний на всі краї лікар. Уже наступного ранку довідався Фогельвандер від лікаря, що Трохим буде жити. Одна куля наростила шию, виминула бочку і вийшла сама. Другу кулю витягнув лікар. За які два тижні Трохим може вийти здоров.

6.

Тимохвій Клишко, сотник надворного козацького прапорта пана воєводи київського, пробудився і зразу ж скопився на ноги: перед ним, на вороному коні, тримаючи перед собою рушницю, звернену в його бік, сиділа жінка. З-під широкого капелюха, на якого падало яскраве проміння сонця, гляділи на сотника чорні великі очі.

— Хто ти такий? — спітала по хвилині жінка низьким голосом і дуло рушниці неначе наблизилося до сотника.

— Я сотник надворного козацького прапорта пана воєводи київського, Тимохвій Клишко, ласкава пані... — випрямився сотник.

Жінка рукою уздечку й повернула коня үбік.

— Сотник? — Без шаблі? — Тут? У полі? — спітала недовірливо.

— Я... — заікався сотник, — по правді кажучи... і сам не знаю, як воно трапилось... хоч власне кажучи... я і сам не знаю, як я зі Львова сюди попав. Але я сотник, присягаю на хрест! — забожився Клишко.

Чорні очі жінки знову вп'ялилися в очі сотника.

— Ти кажеш, зі Львова?

— Зі Львова, милостива пані, пан вахмістр Порвіши свідком, що

зі Львова, ми ж оба були в гостинниці "Під Лицарським Півнем"... А пан вахмістр тепер у Львові командант, він заступає пана капітана Фогельвандера...

Голосний свист продер повітря, а сотник зі страху відскочив убік і з подивом глядів на жінку, яка стала в стременах і вдруге голосно засвистала. А по хвилині з-за закрута дороги прискаяв на коні гай-дук і спинився перед жінкою.

— Злізай з коня, повернешся домів пішком! — наказала жінка гайдукові і, звертаючись до Клишко, сказала:

— Сідайте, сотнику, в мене є до вас справа!

Сотник Клишко нічого не розумів, глядів то на жінку, яка перевісила собі рушницю через плече і звернула коня вбік шляху, то на гайдука, який услужливо підвів до нього коня, притримуючи стремено.

— Що воно за чудасія така? — подумав Тиможвій Клишко, тайком перехрестився, щоб ніхто не бачив, та скочив на коня, рішивши:

— Хай дістеться воля Божа!

І поскаяв услід за жінкою.

**

Коли Фогельвандер розпрацався з лікарем, став роздумувати, що йому далі робити. Умова з Шахіном була якби зірвана. Шахін визначив був йому триденний реченець. До цього часу Жид не вивезе своєї невільниці. Але як доставити йому до Бродів пораненого Трохіма? Це прискорило б його смерть, а два тижні Шахін певно не скоче ждати. Чи лишити гарну невільницю на поталу торгівця душ? Ні, це неможливе!

— Згину радше, а виразу цю жертву з кігтів Шахіна! — сказав до себе Фогельвандер. — Моє життя зломане, будуччини не бачу перед собою.

Фогельвандер заставив свій офіцерський патент у лихваря, щоб мати які такі гроші на виправу до Бродів. Дістав від лихваря 500 злотих і пустився йти додому. В Ринку, біля винарні Вірменіна Вартановича заступило йому дорогу двох людей. Один з них, Італієць Сабі, авантюрист і газардовий грач, був знайомим Фогельвандера.

— Фогельвандер! — викликнув Сабі — де ж ти бував так довго? А це мій знайомий Д'Сенгалль, — додав беручи за рам'я свого приятеля.

Сенгалль був одним із найславніших авантюристів того часу. Належав до масонської льожі та іхав саме до російської цариці, що була великою прихильницею масонів.

Сабі запросив Фогельвандера до себе. Коли всі три знайшлися в його каті, став Сабі розповідати, який це славний чоловік той Сенгалль.

— Його знають у Лондоні й Паріжі, Венеції — скрізь. Всюди приймають його широко найславніші аристократи, він автор кількох учених книг.

Вихвалюючи так свого приятеля, Сабі не згадав ні словечком, що той славний Д'Сенгалль у Венеції втік з в'язниці, у Лондоні малошо

не повис на шибениці, з Парижа вислали за ним стежні листи, у Фльоренції великий князь прогнав його за спілку з обманцями-картирами.

Вечором усі три знайшлися при зеленому столику. Фогельвандер по кількох хвилинах щастя програв мало що не всі п'ятсот золотих! Перед ним лежали вже лише маленькі останки суми, за яку заплатив своєму офіцерським патентом... Перечислив іх дрижачими руками та хотів відіграти від Сенгаля утрачені гроши. Сенгалль відсунув цю дрібну суму, ласково усміхаючись:

— Доволі на сьогодні, пане графе. Залишіть їх собі, хай виростуть із них легіони голландських талірів.

З цими словами витягнув із кишені камізельки гаманець, щоб зібрати в нього виграні від Фогельвандера гроши. Коли так витягав гаманець, випала з кишені маленька мініятурка із слонової кости, впала на стіл, покотилася і задержалася на останках грошей, що ще лежали перед Фогельвандером. Фогельвандер байдуже підняв мініатюрку, глянув на неї. Здрігнувся: на мініатурці був намальований портрет дівчини, що дуже пригадував Шахнину невільницю. Не хотів вірити, щоб це був портрет в'язненої дівчини, протер очі й іще раз став добре приглядатися. Держав мініатюрку в руці та спитав Сенгаля:

— Відкіля ви маєте цю мініатюрку?

— Або я знаю, — відповів Сенгалль усміхаючись. — Маю цілу галерею європейських красунь, а коли б я тут у вашому місті задержався, показав би вам її. Та чого ви так зацікавилися нею?

— Во це мусить бути дуже гарна жінка.

— Правду кажете, та я її не знаю.

— Якже ж вона попалася у ваші руки?

— Це ціла історія, та не знаю, чи скотіли б ви її вислухати.

— Краса її мене дуже зацікавила. Розказуйте!

— Тому два роки в Газі я зазнайомився був з одним багатим банкіром і купцем. Я бував у нього часто. Раз розговорилися ми про альхемію. Я сказав, що я теж студіював багато з цієї ділянки. Зложилося так, що до Гаги приїхав був французький агент, який мав переговорювати в справі великої позики для свого уряду. Мій знайомий банкір дуже зацікавився цим інтересом і хотів узяти в ньому участь разом із дуже багатим Греком, що був купцем і банкіром у Молдавії. Цей мій банкір мав велике довір'я в мої кабалістичні здібності, то я попросив, щоб я спітав моого генія, чи інтерес із позичкою виплатиться. Був при цьому і той Грек. Тим часом я, мої панове, завдали мосму знайомству з кардиналом Берні, довідався, що тому агентові відбрали повновласті затягнати позичку, бо вже після того, як його вислали до Гаги, переконалися, що це дуже небезпечний обманець. Від кардинала я довідався теж, що кожній хвилині треба було сподіватися, що до Гаги приїде французький курієр і буде домагатися видачі обманця. Знаючи це, я міг уже сміло ворожити. Понаписував я найгрізніші кабалістичні знаки, поуставив якнебудь цифри в піраміди, рахував і перераховував та вкінці сповістив: "Не кінчайте інтересу сьогодні, бо наразітесь на величезні втрати. Підіждіть терпеливо кілька днів". Узвіть собі, мої любі, наступного дня агент,

прочуваючи щось лихого, втікає, третього дня приїздить французький агент і домагається видачі обманя, четвертого дня приходить до мене банкір із Греком та дякують мені за магічну пересторону. Яких три тижні опісля отої старий Грек стрічає мене знову в Голландії, кидається мені на шию та благальним голосом говорить: "Пане, рятуйте мене старого! Поверніть мені життя! Шукайте моєї дочки! Мою одиначку, моє щастя!" Питаю, що хоче, що сталося з дочкою. "Пане, — каже Грек — украдено мені дочку! Питайте Вашого генія, вашу ворожбу, де я її можу знайти!" І з цими словами подав мені цю мініатюрку, що тепер маєте її у вашій руці. Від Грека довідався я теж, що італійський мальяр Тадіні відкопував багато таких мініатюрок з оригіналу, який йому Грек подав, і нещасливий батько порозсилав їх по різних містах, щоб агенти шукали за пропалою. Ось і вся історія мініатюрки.

— А що ж ви порадили цьому нещасному батькові? — спитав Фогельвандер.

— Цо ж я міг йому порадити! — засміявся Сенгалль-авантюрист. — Я зінав про його дочку стільки, скільки зінав про третю танечницю султана! Та хто хоче, щоб його ошукували, того ошукують. Чому мені не було покористуватися його золотом, коли він був таким добродушним? Держав він мене довго в себе, вкінці, щоб ця комедія скінчилася, я подав йому таку ворожбу: "Бату твою дочку там, де граничний півмісяць пробивається сріблом на червоному помості, в руках чоловіка з волоссям чорним як ворон, котрий із далеких піль і лісів мандрує".

— Цо ж мала значити така ворожба? — спитав Фогельвандер дуже вже зацікавлений оповіданням.

— Ха, ха, ха! — засміявся Сенгалль — або ж я знаю? Я сказав йому, що мені приплило до голови, але я сам не зінав, що це могло б означати.

— А Грек був задоволений із такої невиразної відповіді? — допитувався Фогельвандер далі.

— Ще я як! Задумався над нею хвилинку і нараз викликнув розрадуваний: "Вже знаю! Вже знаю! То цей драбуга Бокамп украв мені мою дочку! Ах, яка мудра ваша ворожба! Ви самі не знасте, які скарби вміщаються у вашій голові!" Чоловік, що з піль і лісів мандрує" "Bois" — піль, "camp" — поле. "Бокамп" — "чоловік із лісів і піль". О, то Бокамп, напевно Бокамп!

I Сенгалль повторивши ті слова нещасного Грека, широ сміючись, говорив далі: — Старий Грек пігнав, мов навіжений і відтоді вже я його більше не бачив... Та найцікавіше в усій цій справі те, що хоч я дав "пророцтво", яке мені прийшло на язик, я вказав на людину, що справді була між живими. Оповідали мені пізніше, що є такий пан Бокамп, що він є ваш інтернуцій у Туреччині, та що купує гарних дівчат на Сході. Він має якесь таке слов'янське прізвище, що кінчиться на "ський", але я вже забув...

— А, вже знаю! — викликнув Фогельвандер — та то напевно буде Бокамп-Ляспольський, цей інтернуцій у Порти! А не пам'ятасте, припадково, як називається той старий Грек?

— Це фанаріот^{*}), називається мабуть Мавропулос, чи Маврокордато, чи якось інакше. Та погляньте на другу сторінку мініатури, там подане ім'я і прізвище тієї дівчини.

Фогельвандер глянув на мініатуру та відчитав напис: "Еріна Мавродукас".

— А не могли б ви відступити мені цю мініатуру? — спітав Фогельвандер.

— Ні! — відповів Сенгалль.

— Яку ж вона має вартість для вас?

— Замалу, щоб вам її подарувати, завелику, щоб її продати.

— Себто, що нема ніякого способу, щоб вона була моя?

— Є один. Я міг би програти її. Ставка: один дукат.

— Згода — відповів Фогельвандер і почалася гра за мініатуру.

Останні дукати знікали з-перед Фогельвандера один за одним. Коли доля рішалася, вкінці Фогельвандер залишився всього з одним дукатом — але мініатурка гарної фанаріотки була його власністю.

7.

Був уже білій день, коли Фогельвандер розпрощався з Сабі та Сенгалем. Вертається додому з одним дукатом у кишені, але — цікаво — не жалував програнних грошей. Подробиці, що їх дістав від мансона-авантюриника, вважав багато ціннішими ніж утрачені гроші. Пригадав собі, що лікар Бамбер запевняв його, що Трохим житиме, що за які два тижні може покинути манастир. Прийшло жому на думку, що заки почав би щонебудь робити проти Шахина, щоб визволити Еріну, треба б докладніше розпитати гайдамаку про торгівця душ. Тож Трохим, коли він прийшов був із Шахином до кармелітських шанців, благав його, щоб радше застрілити його, а не видавати Жидові.

Коли прийшов до келії, побачив Трохима, що лежав лицем до стіни. Компанієць обернув голову, а як побачив воїцький однострій налякався. Коли ж розглянувся більше й пізнав Фогельвандера, наче трохи заспокоївся. Офіцер підійшов більше до ліжка:

— Трохиме, а як вам, легше?

Трохим підвісив трохи, що — здавалося — справляло жому ще великий біль, та сказав виразним, хоч ослабленим голосом:

— То ви, пане ротмістре?

— Пізнасте мене?

— Чи я вас пізнаю? О, я пізнав би вас ще й за сто літ! Двічі я бачив вас, раз із тією поганською душою, з Шахином невірою... Дру-

^{*}) Фанаріот, назва взята від "Фанар" грецької дільниці в Стамбулі, де є єкуменічний патріярхат. Фанаріотами звуть теж членів родин із фанарської дільниці, які в 1711-1821 рр. були назначувані на становище господарів дунайських князівств. Цю добу молдавсько-волоської історії звуть звичайно фанарською добою. Тому що грецькі князі брали активну участь у революції проти Туреччини 1820-1821 р., Порта повернула до давного звичаю, себто стала призначувати на становище господаря краєвих князів.

тій раз тісі очі.. О, я вас бачив, хоч кров мені очі засліпила була. Ви мене не дали добити, наче собаку, ви мене тут до того клаштору приставили. Так що ж, коли тут не наші ченці, це інші монахи якісь, тай чоловік навіть висповідатись не може перед ними!..

Компанієць підвів знову трохи голову, повів довкола очима, глянув на двері та спітав:

— Ви тут самі?

— Самий, пане. Трохим має вам щось сказати, але про це ціть, нікому іні словечка!

— Що ж, Трохиме, маєте мені такого сказати? Говоріть сміливо, я не зраджу, зроблю, що буду могти.

— Я вже не боюся вашої зради — говорив Трохим — мені тепер на одно виходить. Скорше я помру, ніж підведуся на ноги, а як умру, то що мені хто зробить?

— Не вмрете. Доктор сказав, що будете жити.

— Е, що там дохтор! Дохтор своє, а Бог своє. Як не умру, то не завдяки дохторові, а завдяки святому Онуфрієві-чудотворцеві. А як не помру, то ѹ що мені гіршого буде, ніж уже було? Послухаєте, що я вам хочу розповісти, то добре, коли ж ні, то ѹ що порадити?

Трохим підвів знову видно насилу, яка ще залишилася в його зализних м'язах, здрігнувся і сів.

— Трохиме, ляйте — перестерігав старшина — а то вам зашкодить.

— Та що має зашкодити? Мене вже раз ваши драгуни кульками подіравили наче сіто, тому три роки буде. Маю я вісімнадцять кульок у тілі, а все ж рачки в село Заліз і там заховався. І нічого мені не було... Слухайте мене пильменко, я маю скарб, там золота, хоч квartoю міряй. Я вас, пане, так золотом обсипав би, що ніодного гудзика з мундиру не буде видно, але вислухайте Трохима.

Трохим спочав хвилину, відігнув і говорив далі:

— Декому Бог дав щастя, а мені покалюння... З інших компанійців, що зо мною разом ходили, одни панує собі на Волощині, другий аж у Москві і став багатим купцем, третій на шляхтича вийшов — а я от... де опинився... Та коли б я був на волі, нічого б мені не забракло. Пане ротмістре, чуйте добре та й беріть на розум, що я вам розкажу. Зробіть як Трохим порадити, обом нам буде добре.

Фогельвандер усміхнувся.

— Не смійтесь, пане, бо то все правда, щира правда, що Трохим говорить. Маю я скарб, великий скарб. Ходили ми купою на Татарів, на Волощину, по тридцять нас ходило. Як біда була, ми йшли на Січ, там окупилися, та — коби весна — далі на віправи! Ми до запорізьких січовиків не належали, до ніякого куреня нас не заражували. У громаді, що зо мною ходила, було двох компанійців: я і Пук. Він був найстарший. Що ми здобули, то йшло по частин на нас, по частин на Пука. Погана людина був той Пук, поганий та несправедливий. Усіх чимнебудь збував, а собі загарбував багатства. Бувало й таке, що всіх збував по червінцеві, мені два, а решту загрібав. Де закопував, то знов лише вік і я. Тепер уже скарб і сам Пук під землею. На світі лиши я один знаю, де той скарб, бо Пук знов, що я був вірний

йому мов собака, то ж усе брав мене з собою, коли треба було що докинути до скарбу.

— Говори, говори далі, — заохотив Фогельвандер, коли Трохим зупинився на довшу хвилину.

— Та навіщо я маю вам про все розповідати, за рік не скінчив би. Скажу лише стільки, скільки вам треба знати про цей закопаний скарб. Зібрався Пукові знову гарний мішок, треба було закопати там, де вже скарб лежав. Як усе, так і цим разом мав узяти мене з собою до помочі. Та заки ми вибралися на це скрите місце, виявилася зрада. Був у нашій компанії хлопчик, діячків син. Знав він читати й писати, тому Пук держав його при собі. Любив мене цей хлопець, бо я був для нього завжди добрий. Бувало, коли Пук уп'ється та стане катувати бідну дитину, то я з рук Пукових його видираю. Ось і за це любив мене сирота. Каже мені перед самим від'їздом хлопець:

— Трохиме, не йдіть завтра з ватажком.

— А чому ж би мені не йти? Ходжу я з ним літ сім, то й завтра піду.

— А я вам кажу: не йдіть! — каже хлопець, і розповідає мені, що підслухав Пука, як своїй любці говорив, що завтра вночі, коли до того скарбу разом підемо, згладить мене з цього світу, потім золото забере тай на Волоцяні собі пануватиме, як воєвода.

— На здоров'я тобі, Пуку, песький сину, — подумав я собі — сім літ я тобі вірно служив, а тепер тобі заваджаю! Хочеш скарб увесь зібрати собі самому, а мені уста сирою землею заткати, щоб лише ти один знати про закопане золото! Побачиш, гадюко, кому на безголов'я вийде! Мовчки кусаєш, вкушу я теж тебе мовчки. Хлопець не збрехав — усе, що мені сказав, була правда. Ніколи я не ходив без пістолів і кинджала, а силою міг я дорівнювати Пукові. Вибралися ми з повним мішком, було що двигати. Переодяглися ми оба за музиків, що їздять із сушеною рибою, поклали мішок на віз тай поїхали...

До самого місця годі було доїхати, бо Пуків скарб серед бездонних скелістих яруг недалеко Кам'янця Подільського, близько турецької границі. Як доїхали недалеко Татариськ янчинецькою дорогою вночі, залишили телігу в коршмі. Я взяв мішок на барки, а Пук ішов за мною, але так недовго було, бо я боявся, щоб не застрілив мене ззаду, наче собаку. Нарочно йшов я злою дорогою, хоч і на спілі міг би потрапити на місце. Пук бачить, що блуджу, пішов уперед, а прохлиниав мене, що я п'яний, дорога вертиться мені перед очима.

Увійшли ми так між глибокі яри, дорога йшла тепер понад самим берегом безодні. Ніч була темна, хоч очі виколи, на два кроки не зобачиш. Пук ступав поволенky ледве крок за кроком а ввесь час оглядастя за мною. Я слухаю що можу, вважаю: бо ж зрада... Аж чую: к-р, к-р. Ото, знаю, чим воно пахне, не обдуриш ти мене, зрадникү... Це Пук курок натягав. Думаю я собі, вже вік готов на мене, поганець відвернеться і прийде мені кінець. Нема вже часу чекати й роздумувати. Одному з нас судилася смерть. Скочив я нараз наче кіт, сколив Пука за потиличию та з усієї сили зіпхнув у провалля... Стукнуло на дні в ярі, наче б величезний камінь упав, лишився я серед ночі... Підіждав я трохи тай пішов далі у те скрите місце яру,

де ввесь скарб був закопаний. Вертатися днем боявся, бо драгуни та російські козаки вже тоді густо всюди увихалися. Кого з наших придибали зі збросю, на паль ішов, або від кулі гинув. Так ім наказала ота сучча дочка цариця. Всенький Божий день роздумував я, що мені діяти. Думав я і придумав: піти над Телігул під Очаковом, там до рибалок пристати, біду перечекати, а як уже перестануть вішати та на палі вбивати компанійців, повернуся, скарб помаленьки винесу тай життим собі спокійно на Волощині.

Як ніч настала, вибрався я з поворотом. Лихо мене спокусило вступити по коня й візок до коршми на Татариськах. Ледве вийшов я на янчинецьку дорогу, бачу далеко відділ драгунів, садить просто на мене. Був я зодянений іужденно, от у цій самій полотнянці, що її бачите; скореніко відкинув пістолі й ніж поза себе на поле, та й думаю собі, напастувати мене не стануть, пустять. Доїхали драгуни, вже зовсім вони біля мене, тай зупинили мене. Я дурень, поклін низенький чиню, виправдуюся, що я сторож у Жида-коршмаря, шапкою землю замітаю. Бог мені розум відібрав: я забув, що хоч на голові волосся відросло, гайдамацький оселедець іще добре знати було. Побачили драгуни оселедець, забрали мене з собою. Хотіли мене на першому ліпшому дереві повісити, але командант, чи то якийсь людський був чи що, приказав мене вести до Кам'янця. Там уже було багато нашого народу. Вкинули мене в лъх, де були й інші.

Трохим знову перервав своє оповідання. Ослабленим легеням раненого не доставало віддиху. Відточав і знову відізвався:

— Багато вже я сказав вам, а може досить було сказати, що маю великий, закопаний скарб. Та хто зна, чи були б повірили, коли б я так відразу сказав лише, що маю скарб. Так я скінчу, скажу, що дам вам скарб, певно більше заплачу ніж поганець Шахин...

— Чекайте, — перебив Фогельвандер — то ви звідки Шахина знаєте?

— Відкіля знаю Буню, чи пак Шахина? Бо то ми його так і сяк звали, бодай у сконані вився поганець! Шахин, пане, то був наш купець! Він із чужого маєтку та чужої крові більше мав аніж інші. Ходив за нами, наче ворон за трупом. Усі продавали йому, одни лише Пук не продав нічого. Люди не зналися на золоті. Бувало Шахин за відро горілки, бараккову шапку чи кілька ліктів китайки видурив червінців купу, от і купив...

— То ви знаєте Шахина здавна? Скажіть же, чому він так на вас чигас? Знаєте, Трохиме, що Шахин готов був заплатити мені за вас, як за найкращого коня!?

— Та чому б мені цього не знати? Знає він добре, чому я такий дорогий для нього! Для нього моя голова варта стільки, скільки важить той увесь закопаний скарб, бо ж я лише тай Пук знали, де це той скарб. Поспівісте, а не побачите другої такої гадюки, як цей Шахин. Я наражував мое життя і своєї власної крові не жалував. Перед вашими ми ніколи не втікали. Бувало драгуни чи панцерні на нас настають, ми становимо, шапками поклонимося: "Здорові були, пани ляхи!" тай нумо на них, бувало один наш на наших трьох ішов, а сміливо й безстрашно... А Шахинові що? Ми що взяли від людей,

пішло між людей. Бувало ідемо до Балти, поздягаемся як шляхта, в кармазини, червоні чоботи, срібло пригорщами розкидаємо між людей, увесь ярмарок горілкою частуємо, нагуляємося доволі, а потім чоловік, як стойть, у бочку дьогтю скочить — і так знову без грошей вертається між своїх.

— Але що з тим Шахином? Що знаєте більше про нього тай чому так боїтесь його? — перебив Фогельвандер.

— Чому боюся Шахіна? Або ж то я не знаю, що мене чекає, коли б я попався йому в руки? Шахін від драгунів купував наших наче худобу, за Дністер гонив, Туркам в Очакові, Хотині, в Бендерах продавав. От зо мною в льоху сидів Шахінів наймит, що його взяли були за гайдамаку, то він мені розповідав, що Шахін із нашими робив. Хто що де хто захопив, то при собі не носив, ховав, де міг, чи в дупло, чи в степу в траву запоргав, де далося. Шахін зів про те, а як якого де відкупив, то брав на мушки, голодом морив, води не давав напитися, приском припікав, щоб довідатися, де закопав золото. Він усе те між Турками робив, на бусурменській землі, там йому було безпечніше, а баша взяв скуп, то й не жаль йому було християнської крові.

— А про Пуків скарб він теж знає? — спітав цікаво Фогельвандер.

— Говорив мені той сам його наймит, що сидів зо мною в Кам'янці та й тут у Львові, що він увесь час шукав мене та про мене розпитував. Довідався він про скарб від Пукової коханки. Коли Пук із тієї нічної виправи до скарбу вже живий не вернувся, то вона вже знала, що або з мосі згинув руки, або Ляхам попався. І от дурна баба виговорилася перед Шахіном. Одначе вона не знала, де саме Пук закопав скарб. Шахін мене шукав, усюди шукав, аж дізнався від інших спійманих гайдамаків, що мене туди, до Львова притягали. Прилізла тут за мною гадюка... Хотів мене від вас купити, але ви хіба Бога не мали б у серці, кров християнську віддавати на страшні муки. Радше мені згинути на палі, або від кулі чи на шибеници, то як уоля ваша.

Тут знову перестав Трохим своє оповідання та своїми маленькими очима допитливо відивлявся в офіцера. По хвилині надуми сказав Фогельвандерові:

— Хочете мене продати, то продайте тому, хто дасть більше. Продайте Трохіма Трохімові. Слухайте ж тепер добре: зробіть ви угоду зо мною. Я вас поведу до скарбу, щоб ви знали, що не придумав я казки про закопаний скарб. Поведу вас, як лише Бог поможе мені на ноги підвистися. Поділімо скарб на три частини, на три рівні частини: одна Богові, друга вашим рідним, а третя мені.

— Трохімче, а може цей скарб Богом проклятий. Навіщо нам його й Богові?

— Хто зна, ви пан, ви вченій, але ж бо ченці добре знають, що Богові милі. Ченці у Веречанці говорили мені, що Бог прийме мою жертву як покуту. Я збудую монастир, шість ченців будуть молитися за мною душу як день так ніч. Один перестане другий зачне, то чайже вимолять мені прокачення.

— Ви може все ще думасте, — говорив Трохим далі, коли бачив, що офіцер нічого не відповідає, — що все це неправда з тим скарбом, що я лише хоту вас обманути, аби ви мене вільно пустили. Доки я вам скарбу не покажу, хай я буду ваш слуга, ваш невільник. Держіть мене на ланцюгу, поки зовсім не видужаю, а потім ходіть зо мною в те місце, де скарб закопаний. Тоді я щойно буду вільний птах! Тепер я скінчив, пане, та ще лише раз скажу: не видаите мене Шахинові!

Фогельвандер нічого не відповів Трохимові, а вийшовши постунив до ігумена:

— Отче ігумене, — спітав — чи з цієї Трохимової келії легко можна втекти?

— Келія має сильно закратоване вікно, мур грубий, вікно високо.

— То добре. Я й забув про те. Та від сьогодні буде тут перед дверми келії стояти вояк!

Не дав навіть щонебудь відповісти монахові, а зник у довгому коридорі.

8.

Коли Фогельвандер покинув Трохимову келію, мов задурмажений стільки таємничими й загадочними вістками, їшов вулицями Львова наче не свій. Думка за думкою тиснулися до голови, але ніякою не міг спокійно зайнятися. Реченьце, який дав йому Шахин — три дні — вже минув. Шахин, певно, не скоче чекати так довго, вивезе, чи продасть гарну Грекінню. Годі ж відкладати тепер справу з дня на день. Треба попросити в команданта довшої відпустки, взяти з собою кількох людей і на силу вирвати нещасну жертву з кілтів Шахина. А тоді ожениться з тією красунею і... великою багачкою...

Пішов просто до кватири команданта Львова, Коритовського. У ждані сказали Фогельвандерові, що командант дуже зайнятий, власне тепер у нього є львівський староста Кіцький та маршал трибуналу граф Шептицький. Фогельвандер чекав довгенько, та врешті двері відчинилися і в них з'явився командант Коритовський.

— Ординанс від ротмістра Фогельвандера ще не вернувся? — спітав командант.

— Я тут! — відізвався Фогельвандер.

— О, то дуже добре, я вже втрете посылав по вас ординанса.

Оба ввійшли до бічної кімнати. — Чи ви знаєте, що діється?

Фогельвандер не відповідав, наче не зрозумів питання. Командант говорив далі:

— Конфедерати яких дві-три милі від Львова. Говорю до вас ціло: ви були поганим офіцером, та я й не дуже дивуюся. Відносини в нашій нещасній країні не такі, щоб помагали виробляти зразкових офіцерів. Дуже погано в нас. Ніхто нас не шанує. Шляхта не хоче платити. Тож і не дуже дивуюся, що ви пішли бути на злу дорогу, шукали щастя в газарді. Тепер матимете нагоду поправитися. Ваша сотня драгунів майже виключно німецька, тож знає що таке дисципліна. Ви служили у французькій і німецькій арміях, то теж повинні знати, що це таке дисципліна. З вашими драгунами боронитимете Бернадинських шанців а Нарвої, що теж вийшов із німецької шко-

ли, стане на Кармелітських шанцях. Конфедерати можуть бути тут уже завтра, що гірше, можуть бути їй сьогодні вночі. Я скінчив.

Фогельвандер вийшов із команди, яка була в ратуші. В душі хотів, щоб справді конфедерати з'явилися ще сьогодні, щоб він знову мав волю і міг таки просити відпустки. Та всенікій тиждень не чути було ні стрілянини, ні сліду не було від конфедератів. Нарешті одної темної ночі почулися гарматні постріли. Гранати стали падати на передмістя, опісля й на саме місто. Кілька гранатів упало на Кармелітський монастир, загорілася монастирська вежа. Щойно тоді конфедерати стали наступати на оборонні вали. Завдяки німецьким драгунам наступ відбито, конфедерати ж пропали, мов би їх і не було.

Як стало сходити сонце, не було конфедератів уже теж і в околицях Львова, скрізь царила тишіна. Пополудні Фогельвандер знову вибрався до ратуші просити урльопу в команданта.

— Пане команда́нте, — говорив він, коли знайшовся перед команда́нтом — мені пощастило зробити відкриття, яке вояцька честь приказує мені виявити його і вам. Тому кільканадцять днів назад один із гайдамацьких в'язнів, якого мали добити на шанцях, виявив мені цікаву тайну. Лежав він у рові тяжко ранений та, як побачив мене, благав, щоб дарувати йому життя. Я заборонив воякові дострілити його. Раненого віднесли до монастиря, доктор Бамбер урятував йому життя. Коли ж я його пізніше відвідав, він був уже набагато здоровіший та став мені розповідати широко, що знає про закопаний гайдамацький скарб, що дав би мені його. Якщо б ми пустили його на волю, то запровадив би мене до ліса, де той скарб закопаний; але де закопаний, це знає лише він один і більш ніхто в усьому світі.

— Його оповідання про скарб — запримітив команда́нта — може бути правдиве, може бути переборщене, але й може бути зовсім неправдиве. В усякому разі мусимо розглянути цю справу. Підете зо мною до старости Кіцького, він спише ваші зізнання урядово, а опісля поступимо до монастиря щераз добре винпитати цього гайдамаку.

Фогельвандер вийшов із команда́нтом. По дорозі розмовляли живо про зізнання Трохіма, коли нараз надігнав іх якийсь задиханий чоловік. Це був монастирський сторож.

— Пане ротміstre, пане ротміstre, — говорив скороговіркою — вглюю за вами вже цілу годину. Був у Бернардинів, був на кватирі, на вартівні, в унтерштабі...

— Чого ж хочете в мене? Говоріть же тепер, коли знайшли мене.

— Нічого не хочу, — говорив, виправдуючися сторож, — але о. ігумен хоче конче, щоб я пана ротмістра повідомив, що той гайдамак, як його звати компанієць...

— Помер? — перебив нетерпеливо Фогельвандер.

— Утік, не помер! — викликнув сторож.

— Якже ж це?

— А під час того, як конфедерати стали обстрілювати місто. В монастирі зчинився страшний переполох, коли загорілася вежа, вояк, що пильнивав дверей його келії, поступив на кармелітські вали, а той хитрий гайдамак вдавав, що вмирає. Нині ранком дивиться брат Гавдентій — гайдамаки нема, шукає о. ігумен — нема, заглядаю і я всюди — ніде нема!

Сотник Тимохвій Клишко сидів при столі в невеликій альтані серед розкішного саду. Довкруги цвіти квіти, співали пташки, на столі перед столиком стояв кухоль запашного меду, але сотник не зводив очей із жінки, що сиділа проти його й розказувала. Її бліде обличчя час-до-часу нервозно здригалось, низький голос неначе тремтів від гніву, а чорні очі кидали блискавки.

— Ось вам і мое життя! Чи може скажете, що моєму братчику — і тут голос жінки задзвінів якось глухо — не належиться по-дяка за те все, що я пережила?

Сотник старався впорядкувати свої думки, але це йому не дуже вдавалось. До цього ж у голові нило й сам-на-сам він почувався якось іняково з цією жінкою, яка виглядала на якусь богиню помсти. Поневолі сягнув рукою до шаблі, але шаблі не було. А тоді підніс кухоль і випив ковток меду.

Жінка завважила його неспокій і легко усміхнулася.

— Не думайте, пане сотнику, що я бажаю від вас убивства пана графа Фогельваїдера, з моїм найдорожчим і единственим братчиком — і тут знову її голос задзвінів глумом — я собі пораджу сама. І я зовсім не бажаю від вас якогось співчуття...

— О, ні, ні! — заперечив живо, — я зовсім не про те, ваша милосте. Тільки... Тільки — почав ікатись сотник Тимохвій Клишко — якось мені просто, вибате, я дуже прохоча вибачення, якось мені дивно, щоб пан граф Фогельваїдер міг свою рідну сестру програти в карти... Повірте, ваша милост, дуже дивно... Воно якось не може мені в голові поміститись... Та ще й офіцер до цього... Військовий старшина! Дивно, дуже дивно!

— Вам це дивно, дорогий мій пане сотнику, а ви уявляєте, що зі мною було, що я пережила, коли мене, молоду дівчину, передали насильно моєму покійному чоловікові, панові шляхтичеві Брешкові з Брешковець, беззубому старцеві, якому, коли мене побачив, почала сліна з рота йти. Я чим дуж утекла з кімнати і аж слуги його силою мене до іншого привели й на його інаказ зв'язали..., щоб я не пручалася перед його обіймами... Ви уявляєте?

Тимохвій Клишко здригнувся, потер рукою чоло, швидко випив ковток меду і якось непритомно глянув на жінку.

— Ви сказали, милостива пані, вашому "покійному" чоловікові... тобто ви тепер начебто вдова...

— Не начебто! — усміхнулась жінка й ця усмішка була така інша від дотеперішніх її слів, виявив обличчя і її голосу, що Клишко аж здивувався і хотілося йому крикнути: — Які ж ви гарні!

— Не начебто — продовжувала жінка — а просто таки поправді. Мій чоловік, польський шляхтич Брешко, якого прізвище я дотепер ношу, помер недавно тому і залишив мені велике майно...

Сотник Клишко поневолі глянув крізь решітку альтанки на розлогий парк, що простягався геє далеко, аж до лісу, який майорів здалеку.

— Ні, ні! — заперечила швидко жінка, бачивши це, — ви не думайте, що цей закуток, який я недавно тому придбала, є цілим моїм

майном. Мое майно — кілька сіл — далеко звідсіля, воно врешті с майном по моєму чоловікові і тому я дуже нерадо буваю там, де я найбільше терпіла. Це — і тут жінка показала рукою довкола — я придбала сама і не тому, щоб бути подальше від місця моїх мук, тільки щоб бути якнайближче моого братчика та щоб, як надійде відповідна хвилина, покарати його за його гріх. Але не в цьому спраوا. Моя справа до вас інша: я шукаю людину, яка в найважчих хвилинах моого життя, коли здавалось я не зможу вирватись із цих мук, що їх завдав мені мій брат, стала мені другом і приятелем...

— Хто це був? — якимсь здущеним голосом спитав Клишко.

— Може ви й чули про нього... — якимсь стищеним голосом відповіла жінка — його прізвищем лякають дітей, він зветься Трохим Жир.

— Гайдамака? — теж чомусь стищеним голосом спитав Клишко.

— Цей же самий! — хитнула головою жінка. — І він тепер є під стороною моого брата...

Вона піднялася з лавки, підійшла ближче до сотника Клишко та, дивлячись йому бачно у вічі, поклала йому руки на рамена: — Допоможете мені, сотнику?

Сотникові Тимохіві зробилось гаряче, він хотів встати, хотів щось сказати, та нічо не приходило йому на думку. Глядачи в черні, наче бездонні очі жінки, він тільки промірив: — Я готов, ваша милосте... я готов!

Ясна усмішка майнула по обличчі жінки, вона сердечно і якимсь наче мужеским рухом витягнула до нього руку: — Козацьке слово, сотнику?

— Козацьке слово! — твердо відповів сотник Тимохіві Клишко, піднявшись з лавочки і випрямившись. І в цій хвилині здавалося йому, що в обороні цієї жінки, що стояла перед ним, він був би здатний боротися з цілим світом і всі темні сили не встоялись би перед ним.

— Що прикажете, ваша милосте? Я все зроблю, тільки... — і тут Клишко не зінав що дальше говорити.

Знов усмішка майнула по обличчі жінки: — Сідайте ще хвилинку, пане сотнику, а я вам ближче поясню, як ви можете мені допомогти. А перш усього дуже вам дякую за вашу охоту й добру волю мені допомогти, тим більше, що я сама — одинока на світі і мені так дуже хотілося б ще зажити спокійним життям. Але поки я не віддам належного довгу моєму братчикові за мою знівечену молодість, доти не спічну. Не думайте, сотнику, що я дотепер сиділа зі заложеними руками й чекала, поки мені доля не віддасть у руки моого братчика, о, ні! Але йому хіба катана допомагає. Ось-ось він уже був у моїх руках, ось-ось він уже спіймався б у мої сіті, однаке завжди щось перешкодило, те, чого я найменше надіялась, те чого я не брала до уваги. А може тому, що я не вмію мститися... І в останній хвилині, коли вже здається треба завдати вирішний удар, боюся його завдати...

Сотник Тимохіві Клишко глянув на жінку йтико сказав: — Моя мати завжди говорила, що жінка, яку Бог призначив на материнство, ніколи не сплямить своїх рук нечесним учинком...

— Але й не дозволить, щоб її рід плямив виродок! — відповіла твердо жінка і знов на її обличчі з'явився грізний вираз. — Повірте, сотнику, що коли б жив мій батько чи моя мати, мій братчик поход би в тюрмі!

— Не думайте, однаке, сотнику, що я не вмію бути вдячна. Вже те саме, що ви погодилися мені допомогти одного негідника, яким є мій брат, і якого всі вважають офіцером-захисником вояцької чести, віддати судові за низку иеческих вчинків, що він іх допустился впродовж свого короткого життя, вистачас, щоб я нагородила...

Сотник Клишко рухом руків хотів їй перебити, але жінка говорила даліше:

— Ні, ні, дозвольте! Мене так виховували й дома й у школі, що с речі, за які бував винагорода по смерті, але і с речі, за які винагороджується в нашому житті. Ще раз повторюю, будьте спокійні! Не домагаюся від вас якогось злочинного діла, прохання в вас тільки одного: не допустіть до нового злочину, що його мас намір зробити мій братчики! Всі і все!

— До якого злочину, ваша милосте? — спитав Клишко. — Я ще взагалі...

— Так знаю! — швидко сказала жінка — ви ще взагалі нічого не знаєте і тому треба вам усе розказати. Отже слухайте: Трохим Жир, про якого я вам згадала, це слуга-кріпак моого чоловіка. Він працював у дворі, де ми жили, бачив усі прикроці, що я іх знаївала від свого чоловіка і був єдиною людиною, яка співчуvala в моєму горю і нераз, тому що обставав за мною, мій чоловік велів його нагаями бити до крові. То одного разу він щез. Шукали за ним довго, але він пропав як камінь у воді. Аж одної ночі хтось застукав до вікна моєї спальні — мій чоловік тоді був уже важко хворий і лежав в окремій кімнаті, бо завжди хтось із служби мусів бути при ньому — я відкрила вікно й побачила Трохима. Зчудована, звідкіля він з'явився вночі, я спітала його, що він тут робить, але він не лише не відповів мені, але тримаючись муру, хитався як п'яній і тільки рукою кивав мені. Я негайно вибігла з хати і тут побачила, що Трохим важко ранений. Удалось мені заховати його в одній з альтан, де в зимі почував садівник, і по кількох днях він вилізався з раю. І тоді розказав мені, що він утік тому, щоб мені допомогти. Пристав до якоїсь розбишацької ватаги, яких тут чимало волочиться, призбирав грошеннят, як він сам говорив, тобто награбував, словом став власником скарбу. Сказав мені одверто: — Ви, пані, втікайте зі мною, ви будете панікою, а я буду вашим слугою. Грошей нам вистачить на ціле життя...

— Зворушило мене це його прив'язання до мене, і хто знає, чи я б цього не зробила, бо під опікою такого силача, яким є Трохим Жир, я могла бути завжди спокійна. Але в міжчасі, коли Трохим лікувався, мій чоловік помер, моє положення змінилося, я стала вільна, а Трохим уже не потребував скриватися і міг залишитися при мені. Але час опришківства залишив своє п'ятно на ньому: вовка тягне до лісу! Служба в моєму дворі вже його не вдоволяла, він хотів волі. І одного разу прийшов до мене й одверто сказав мені, що він даліше так жити не може. Він вертається в опришки.

го не намовляла, скільки не просила, все надаремне. Мій Трохим уже був не мій...

— А коли я його переконувала, що таке життя, яке він хоче вести, раніш чи пізніш заведе його на шибеницю, він усміхався, мовляв, раз козі смерть, а серед компанійців живеться весело.

— Хоч раз поживу так, як належить! — повторяв. — А коли мені сприкіться таке життя, візьму свій скарб, що його призирав для вас, і вернуся до вас.

— І ось, сотнику, тепер, як ви знаєте, Трохим Жир сидить у тюрмі. Не мине його шибениця, але передче цей скарб — до речі, заграблений і на якому ще не присохли слози і кров пограбованих — видусить з нього мій брат, щоб могти дальше грати в карти і грати — цим разом легалько, бо при картах — інших.

Сотник Тимохів Клишко потер рукою чоло, сагнув по кухоль, вилів ковток меду й рішив:

— Тобто, ваша милосте, ви хотіли б визволити Трохіма?

— Це мій обов'язок, сотнику, — відповіла поважно. — Це я йому винна, це мій довг. А до вашого розпорядження все: гроші, люди, зв'язки.

Сотник усміхнувся. — Якщо є гроші, ваша милосте, і люди, то це ніяка штука. Треба тільки довідатися більше де, що і як.

— Зробите це, пане сотнику? — живо спітала жінка.

— Очевидно! — погодився зразу сотник. — Мені й так необхідно бути у Львові. Адже ж я навіть не знат, як воно сталося, що я сюди попав.

— Вас Бог сюди післав, сотнику! — усміхнулась жінка. — І ви зараз хочете їхати?

— Негайно, ваша милосте! І як тільки довідаєся, приїду сюди знову!

Жінка встала з лавочки, а враз із нею піднявся і Клишко.

— А на завдаток нашої співпраці, пане сотнику, дозвольте, що я подарую вам коня, щоб ви скоріш могли сюди до мене приїхати!

— О, ласкава пані, який я вам вдячний! Але чи зможу я вам віддати?

Вийшли з альтані й попростили в напрямі хвіртки, що відділювали сад від подвір'я.

— Зможете віддати, як тільки скочете! Але пам'ятайте, сотнику, що все те, про що ми говорили, це тайна між нами. І за цю тайну відповідаєте гонором. А мій сьогоднішній подарунок для вас, який ось стоїть на подвір'ю, прив'язаний коло сходів до хати, це тільки завдаток.

Сотник Клишко, побачивши коня, прискорив ходи й майже підбіг до нього. Кінь звернув свою голову до нового пана й роздув ніздри. Сотник з любов'ю поплескав коня по шкірі та звернувся до жінки.

— Ласкава пані, повірте, що від сьогодні ми — і тут показав на коня — ваши вірні слуги!

Жінка підійшла більше до коня і, показуючи на багато цвяховану шаблю, яка висіла при сідлі, сказала:

— А цим переможемо!

Сотник скочив на сідло та, віддаючи похідні, сказав:

— Через кілька днів, ваша милосте, я дозволю собі до вас приїхати.

— Чекаю вас! — відповіла жінка, відв'язуючи коня, що перебігав ногами, рвучись — і хай усе добре буде з вами!

10.

Два дні опісля вибрався Фогельвандер до Бродів із Порвишем і Квачем. У Бродах застали метушню і крини. Власне відбував великий річний ярмарок. Броди вже тоді були одним із найбільших торговельних міст на Сході, а брідські ярмарки славні були чи не на всю Європу. Саме місто у звичайний час виглядало нуждено, бо крім замку, збудованого славним Французом Бопляном, нічого цікавого там не було. Доми були поганенькі, понайбільше дерев'яні. Населення майже виключно жидівське, що вже давно запримітив був Француз Далера, який відвідав і описав давні Броди.

Брідські гуртівники мали купецькі звязки з Лондоном, Гамбургом, Франкфуртом, Амстердамом, Парижем, Венецією. Вексель брідського банкіря, що жив у бідному, брудному домику, мав курс у всіх великих європейських містах та під час подорожі був вигідніший від золота.

Хоч торговельний рух у Бродах був усе живий і широкий, то під час головного ярмарку ставав іще могутніший. Майже не було товарів і люксусових предметів, яких би на ярмарок не спроваджували з найдальших сторін Сходу й Заходу. Все місто вкривалося морем наметів, не було порожнього місця, де б не уставили товарів. Заїзні доми, а й приватні були переповнені, всі вулиці гуділи від торгівців і покупців. Почуті можна було найрізніші мови.

Із Франкфурту, Ліпська і Вроцлава звозили велетенські вантажі сукна, бавовни, полотен, Італія присилала шовки, коралі, мозаїки, золотарські товарі, із Стирії доставляли залізо, з далекої Азії кадила, китайку, чай, Москва присилала хутра, Греція й Туреччина килими, золотом шиті парчі, атласи; триестинські торгівці привозили великі вантажі кави, фіг, мігдалів, родзинок, цукорків; із Франції приходили люксусові товарі, Еспанія й Кипр давали найкращі вина. Заграниця закуповувала збіжжя, мід і коні. Всі майже європейські армії висилали до Бродів своїх агентів для закупна коней. Пруські саксонські й австрійські офіцери увихалися до ярмарку для закупу красивих коней. Шляхотна й гарна раса українських коней (на яких українські козаки наступали вбрід на шведські острови після смерті Карла XII і робили наскоки аж на східнє побережжя Швеції, а деякі гуртки добиралися аж до передмістя Стокгольму) майже була вже вигинула: винищили ті гарні коні польські міжусобиці та барська конфедерація.

Ми відбігли від ходу нашого оповідания, щоб пояснити бодай трохи відносини в тодішніх Бродах.

Жид-фактор із великим трудом підшукував Фогельвандерові дві невеличкі кімнати в нужденій хатині на передмісті Бродів. Фогельвандер зараз же вибрався до забудувань Ариона Порожівника. Було

там тихо, наче б там нікто не жив. Підійшов до хвіртки, попробував клямку. Хвіртка була замкнена. Став стукати з усієї сили. Ніхто не виходив, не чути було людської ходи. Застукав ручкою шаблі ще сильніше. Собаки забрехали. До хвіртки підійшов постарший Жид. Він не відчиняв хвіртки. Фогельвандер спітав голосно:

- Це дім Арина Порохівника?
- Жид притакнув.
- Чи Буна Шахин дома?
- Його нема в Бродах.
- Куди поїхав?
- Не знаю.
- Коли вернеться?
- Не знаю.
- Він сам поїхав?
- З ким мав іхати? — ще більш підозріло.
- А Порохівник дома?
- Його нема.

На цьому скінчилася розмова Фогельвандера з дверником.

Ця таємна тишина, що царила кругом у цьому домі, затривожила Фогельвандера. Може бути, — думав офіцер — що Шахин виїхав уже кудись у далекі сторони та виїз зі собою фанаріотку?

Та годі заздалегідь тратити надію. До вечора було ще дуже далеко, а якщо Фогельвандер задумав би щонебудь починати, то міг би взятися до того хіба щойно десь після півночі. Сказав обом підстаршинам, що можуть піти собі ще трохи походити по місті, оглянути ярмарок. Хотіли завернути до замку, та несподівано попалися у страшну метушню та оглушливі крики. Це була біржа заячих шкірок. Заячі шкірки з усіх сторін краю йшли на брідський ярмарок. Чужинні гуртівники закуповували у величезних кількостях заячі шкірки та вивозили їх. Шкірки закуповували бідні жидівські "гайдлярі", а на ярмарку були цілі гори цього товару. Було іх теж повицінько наладовано у великих возах. Бували роки, в яких вивозили з Бродів понад пів мільйона шкірок. Найбільший рейвах був на торгзвіці шкірок: справжня пекельна музика.

Квач і Порвиш зупинилися хоч-не-хоч, бо продістатися крізь густе людське море було не так легко. Порвиш із нетерплячки шарпав Квача за рукав, іти далі. Але ж сам Квач чомусь зовсім не хотів рушитися з місця. Ві'ялив очі в якогось обдергого чоловіка, що стояв подальше. А незнайомий устромив обі руки в свого нещасного куртака та вдивлявся в купу Жидів, що рапували заячі шкірки і в'язали іх у тузи. Нараз він оглянувся, побачив Квача та наче хотів плигнути в це море голов, зігнувся, видно хотів сковатися. Одначе Квач був уже біля нього та насилу задержав.

- Ого, що я бачу! То кінна артилерія перемінилася в пішу?!
Каганенку, чи це ти, чи не ти?!
- Це я, Кваче! — сказав сумно Каганенко.
- Що ж із тобою діється? Чому ж ти покинув військо! Говори!
- Квач прихликав Порвиша та сказав йому, що це Каганенко, його давній знайомий з Кам'янця.
- Чого ж це ви такі нещасні? — спітав і собі Порвиш.

— Рік уже мине, як мене проклята доля пригнала сюди до Бродів.

— Дякуй цій проклятій долі, що загнала тебе аж тут до Бродів, бо інакше ми не мали б приємності говорити з тобою. Та коли ти вже рік тут, то мусиш добре знати ціле місто.

— Як мою порожнісіньку кишеню.

— Коли так, то поведи нас до якогось доброго шинку, поговоримо собі, згадаємо давні, кращі часи.

Каганенко попровадив обох до найближчої коршми. Квач сказав дати закуску й меду.

— Тепер говори щиро та коротко, що з тобою склалося, чому бачу тебе такого нещасного. Як ми були разом, ти вже був капралем?

Каганенко глянув збентежено на Порвиша.

Вахмістр Порвиш підсміхнувся добряче та сказав: — Говори, говори, сину, не байся.

— Моя історія коротка, але дуже нещаслива. Як знаєш, коли почалися ті конфедератські неспокої, нас післали були до Кам'янця Подільського. Мені там незле було. Біда принесла молоденького офіцера до нас. Я знаю мою службу добре, знаю, що вільно, а що ні. Отож той молокосос раз як стане ганьбити мене, прозивати поганими словами, я не втерпів і рубнув його шаблею. Дуже заболіла мене така кривда. Кайдани, крігсрехт, деградація, воєнний суд. Закинули мене в казamatи, мав я в кайданах щість літ гарувати з тачкою на валах. Пів року я там набідився тяжко, вкінці таки вдалося мені втекти.

— Гм, то зло, дуже зло, — сказав співчуваюче Порвиш.

— Що ж ти робиш тепер у Бродах, як живеш? — спитав Квач.

— Що роблю? Гарую, як конина, живу як пес, без надії на краще. Знаєш, що я був єсе при порохівнях, у Саксонії кілька літ працював при ракетах. Як опинився у Бродах, шукав праці у фабриці салітри.

— У фабриці салітри! — скрикнув Порвиш, не зміг здергатися з цікавости.

— При салітрі, — повторив спокійно Квач і при тому копнув Порвиша в ногу, щоб його вспокоїти й дати научку, щоб умів мовчати. Сказав подати новий збанок меду. — Добре знати, що ти працюєш при салітрі, ми тут нераз приїздимо до Бродів за порохом. У котрій же ти фабриці працюєш, бо їх тут, мабуть, більше?

— В Арону, бодай вилетів разом із сіркою та салітрою в повітря! — вигукнув Каганенко.

— То ти такого бажаєш своєму хлібодавцеві! А довго ти вже в нього?

— Ще трохи, буде рік. Платить він мені стільки, що школа згадувати, я на його ласці й неласці. Арон знає, що я дезертир, має мене в руках.

— Бачу, ти радо вернувся б до кам'янецьких гармат?

Каганенко зіткнув мовчки. — Вже все пропало! — сказав похилині.

— А як не пропало? — запримітив Порвиш.

— Як то, а крігсрехт, а дезерція?

— Може й на те найшлась би рада. Хто зна, чи не маємо на те ради? — завважив таємниче Квач.

Каганенко вдивився здивовано у Квача.

— Слухай уважно, — почав Квач. — Кажу тобі, що не жартую. Я знаю одного знатиого чоловіка, що міг би тобі використи прощення в команданта кам'янецької твердині, барона Вітте. Але не даром.

— Чоловіче! — викликнув Каганенко — голову мою готов я напразити на все, в пекло пішов би, щоб лише вирватися від Арони!

— Чекай... відповіш мені правду на кілька питань?

— Як перед хрестом говоритиму!

Квач оглянувся кругом, коли ж побачив, що ніхто не підслухає, спітав:

— Чи не знаєш ти припадково Жида Буню?

— Буню! Цей повисільник то з моїм Ароном якийсь свояк.

— Говори ж мені, чи той Буня є тепер в Ароні?

— Нема, але завтра вернеться.

— Як кажеш, невдовзі буде рік, як ти став на працю в Арони, скажи ж мені широ, чи не впало там тобі щось в очі?

— Та там вічно відбуваються якісь нечисті практики, змови, коншахти... Шахин ніччю від'їзджає або приїзджає, а все так потайки, в темноті. Це розбійницька печера! Кажу вам щераз, я це все колись у повітря висаджу!

— Чи в цьому всьому щось незвичайного не впало тобі в очі?

— Багато разів... От недавно, буде тому несподіна два місяці, когось привезли, якусь жінку чи дитину. Я саме був на подвір'ї. Почув я скрик, та коли надбіг, уже було тихо. Лише Шахинові коні чекали перед дверима.

— В самому домі, всередині, ти не завважав там нічого такого цікавого?

— А де ж вони пустили б мене туди? Я вдень у фабриці, ніччю сплю в дерев'яній буді при самому паркані. Ага, правда, вчора був я у пивницях, там в окремих коморах порох і салітра й сірка. Як я ходив по тих пивницях, завважив доволі велике вікно над Землею, закріповане. Це вікно виходить на маленьке подвір'ячко, що є видно в середині дому. Дивлюся і бачу, як угорі з тієї укритої частини дому показалася у вікні якась молода, гарна дівчина.

— А чи ти певний, що ця дівчина є ще в Ароновому домі?

— Напевно є, бо ні вчора, ні сьогодні ніяка жива душа не вийшла з тієї печери.

— Каганенку! — сказав Квач — тепер лише від тебе залежить, щоб ти був нами задоволений. Чи хочеш зробити добре діло, дістати добру заплату і пробачення та працювати знов у Кам'янці?

Каганенко нічого не відповідав, лише широ обняв Квача.

— То ходи тепер з нами, а переконаєшся, що я не жартую.

Квач заплатив за випітє і з'їджене та всі три вийшли з шинку.

Квач сказав Каганенкові зачекати в першій кімнатці, в якій він жив із Порвищем, та застукав до офіцерових дверей.

— Приходжу з язиком, пане капітане! — звідомив він.

— З яким язиком? — спітав здивований Фогельвандер.

Квач розповів якнайкоротше цілу новину, а Фогельвандер відчинив двері та сказав Каганенкові ввійти.

— Все, що тобі приобіцяв Квач, я повторяю, що то щира правда. Вистараюся тобі прощення у твого команданта, крім того дістанеш окрему нагороду від мене, але мусиш нам вірно служити та помагати, скільки в твоїх силах.

— Присягаю! — заявив святочно Каганенко.

— Пригадуєш собі добре, як виглядала та дівчина в тому вінні?

— Досить добре запам'ятав я собі її.

Фогельвандер добув сильветку з кишені та показав Каганенкові.

— Це вона! Далібі вона, наче жива!

— Слухай же тепер пильно, в чому справа. Цю дівчину викрав Шахин багатому батькові та в'язнить, напевно, щоб продати її першому ліпшому баші. Ми мусимо визволити її. Як настане ніч, хочемо вдертися до Аронового дому. Покажеш нам дорогу?

— Зроблю все, що в моїх силах, але...

— Що ж? Яке це "але"? — нетерпільно перебив Фогельвандер.

— Але ця робота дуже тяжка, брама замкнена, чуйні пси увінчуються по подвір'ї. Аронів вірний сторож має ключі при собі та не відчинить нікому, хто не знає щоденного гасла. Дівчина ця всередині дому, кожні двері товсті, дубові, позамінані.

— Поясниши нам усе докладно пізніше, — сказав Фогельвандер.

— До вечора ще далеко. Вечором, як розглянешся краще, вернися, розповіш нам усе точно. А як зрадиш, затям собі, що не поможет тебе?

11.

За які три години Каганенко вернувся і здав звіт із своїх спостережень.

— Хвірткою не дістанеться ніколи — говорив він, бо сторож, який спить за мною в буді, без гасла вам не відчинить. Коли жто задзвонить, він не відчинить, доки не почусє умовленого знаку. Треба, щоб Квач і Порвиш узяли з собою драбину, найкраще шнуркову, бо паркан високий. Я обдумав такий план: нарочно вкину мою шапку в воду, а потім, нібито щоб висохла, повішу на гострохи частоту заливному палику, які є що крок на паркані. Це буде для нас знак, щоб туди перелазити.

— Дуже гарно, — сказав Квач.

— Далі слухайте: дверима не дістанемося ніколи до середини, навіть якщо б дома не було живісінької душі. Всеньку ніч ми мусили би прогайнувати, щоб розбити такі двері. Це грубезні дубові двері, цілі ковані заливом.

— Але ж вікна в пивниці заштатовані — завважив офіцер.

— То правда, та я оглядав їх добре: одно вікно має вже дуже перерізані крату, я її трохи підпилував тепер. Може до вечора обдумаю ще якийсь країцій план. Тимчасом вернуся і чекатиму вас у моїй буді, що під парканом.

Фогельвандерові позичив шнуркову драбину один офіцер із військового магазину. Фогельвандер найняв віз із будкою, запряжений

трьома кіньми та сказав чекати в означеній час у безпечному й за-тишному місці. Вже запала темна ніч, але Фогельвандер чекав аж зовсім стемніється і всю землю закриває непроглядна, густа мряка. В місті вже давно затихли були ярмаркові крики, крамарі порозіздилися, вулиці опустіли. Тихесенько й обережно проходив Фогельвандер і його оба підтаршини та ступали здовж паркану, шукаючи сказаного знаку — Каганенкової шапки.

— Ось тут вона! — прошепотів Квач, зупиняючи Фогельвандера та вказав її завішену доволі далеко від буди, в якій повинен був спати Каганенко, а також і дверник. Не гаючи часу, закинув драбинку на паркан.

— За мною! — сказав тихцем Фогельвандер і поліз перший по драбинці.

Коли опинився на верху паркану, вхопився за лізних дрючків, розмахнувся та скочив наділ. Станув при самому паркані з другого боку і сказав обом злазити вділ, хопившись за його барки.

Це все відбулося продовж одної хвилини. Та ледве всі три опинилися по другому боці паркану, з другого кінця подвір'я почувся завзятий гавкіт собак. На гавкіт собак вибіг із буди низенький, але кремезний чолов'яга. По самому зрості пізнати було вже, що то не Каганенко. Ще не зробив він багато кроків, як йому на здогін пустився високий чоловік — отже це був нікто інший, лише — Каганенко. Як почув шелест на паркані, вдавав, що здорово спить, а щойно, як дверник вибіг із буди, вискочив теж за ним. Як зрівнявся з дверником, закинув на нього великий, довгий і широкий міх. Дверник замотався, впав на землю.

— Сюди, до мене! — кричав Каганенко, витягаючи мотузза зза сорочки. Квач, Порвиш і Фогельвандер прискошили в цю мить до нього. — Тепер ви кінчайте в'язати його, а я піду заспокоїти собак.

— Кинув Квачеві дві хустини, які теж приніс був із собою (а мав іх під подушкою) і побіг до буди. Виніс цілий мішочок костей, свіжих баранячих рогів і кишок. Собаки позатягали ті ласощі по кутах, затихли, лише потрохи гаркотіли, щоб ім хто не захотів відбирати їжі.

За той час Квач і Порвиш обв'язали добре голову дверникові густою хусткою, другу хустку обвинували ще довкола мішка, в місці, де була його голова, та залишили його в спокою.

— Тепер ходімо до півниці, — прошепотів Каганенко й пішов уперед. Перейшли короткий коридорик, Каганенко скрутлив у бік, пройшли ще кілька інадіять кроків.

— Ось ми вже й на місці, — сказав Каганенко, вказуючи вікно. Підпиловувати вже не треба було. Всі чотири по черзі стали шарпати кратою; вона скоро подалася. Вирвали її, поклали на землю при стіні. Всі чотири повискаювали на малесеньке подвір'ячко, підійшли під стінку, де були два вікна. В одному вікні світилося.

— В котрому вікні бачив ти ту дівчину? — спитав Фогельвандер Каганенка.

— В отому — сказав Каганенко, вказуючи на вікно — але воно закривоване.

— То влізemo крізь освітлене вікно, — сказав Фогельвандер.

У цю ж хвилину світло зникло у вікні, а з'явилось в другому, закривованому.

— Тим краще для нас, — сказав Квач, що завважив це зараз.

— Порвиш і Каганенко хай стануть разом при купі, я на іх барках підлізу до вікна, витисну крати, сам скочу перший досередини, а вам спущу драбинку, бо нема на чому її зачіпти.

Так і зробили. Квач вскочив у кімнату та відізвався до приятелів: — У цій кімнаті нема нікого, але в другій чути якийсь захриплій голос, наче б старої ропавки.

Фогельвандер виліз по драбинці, яку Квач держав кріпко обома руками. Після офіцера вліз Каганенко, а за ним Порвиш. Коли він влезив, зачепив острогою в отворену раму, при цьому вікно вдарилось об стіну, одна шибка збилася та з брязкотом упала на землю.

Нараз із другої кімнати, на брязкіт розбитого вікна, відчинилися двері з бічної кімнати — на порозі стояла стара-старезна жінка з каганцем у руці. Висока, жовта на лиці, вкритому морщинами — стояла без словечка, наче нічна примара. Коли ж побачила серед кімнати чотирьох чужих людей, поступилася на один крок із порога і при цьому затріснула двері за собою.

І далі стояла наче німа, сині її уста заворушилися мов хотіли кричати рятунку. В цю ж мить прискочив до неї Квач, вихопив пістолю, прикладав йї до грудей, а другого затуллив її уста: — Бабо, одно слівце з твоїх уст і тебе нема!

Фогельвандер розглянувся тимчасом по кімнаті та пізнав, що це та сама, з якої Шахин показав був йому гарну фанарітку.

— Відчини двері! — крикнув Фогельвандер до старухи, що все ще стояла наче німа під загрозою Квачової пістолі.

— Там нема нікого, пустіть мене, — просила стара жінка.

— Еріо, Еріо! — кричав Фогельвандер. — Батько шукає тебе!

На ці слова почувся щелест із другої кімнати. Хтось легенькою ходою підійшов до дверей, і почули той самий голос, який так інше недавно зворушив був Фогельвандера до глибини душі.

— Я тут! Рятуйте!

Фогельвандер чув, як слабі Ерінині руки надаремне старалися витиснути двері.

— В цю мить, відьмо, відчини! — кричав Фогельвандер.

— Не маю ключа. Забула його. З переляку я затріснула двері, пружина запала й ніхто тепер не відчинить цього замку — говорила рішуче старуха.

— Бабусю - бабусенько, — говорив Квач, протискаючи ще сильніше дуло пістолета до її грудей і наче легесенько рухаючи курок — один мент — не жартую, і тебе не буде в живих!

Старуха мовчки вказала рукою зовсім незамітну пружинку на замаскованих дверях.

Фогельвандер потиснув, двері відскочили. Вибігло з них молоде, гарненькє, перелякане дівча.

— Батько, де мій батько!? — питалася Еріна.

Фогельвандер ұзял її за руки й заговорив по італійськи.

— Батька нема, але ми ті люди, що прийшли вас рятувати. Ері-

но, бачите мене вже вдруге. Перший раз ви надармо благали рятунку, але я ваших слів розпуки не забув.

Під час тієї розмови Фогельвандера з Еріною, відбувалася менше романтична дія. Квач в'язав сильно руки й ноги старої, а Каганенко зав'язував їй уста довгою грубою хусткою.

Тепер знову держав кріпко шнуркову драбинку й усі зійшли спокійно за порядком. Він сам опустився на барки Порвишеві й Каганенкові та зіскочив на землю. Пішли тією ж дорогою, що й були прийшли. На подвір'ї побачили зв'язаного сторожа, який був у мішку, собаки обстутили його, гаркали, але ні сторож, ні собаки нічого не могли вдіяти, так кріпко був обв'язаний від ніг до голови.

За добрих кілька хвилин були вже в чистому полі та пропали в нічній темряві.

12.

Фогельвандер, як лише приїхав з Еріною до Львова, примістив її у своєї родички. Еріна подала дві місцевості, в яких міг бути її батько, Мавродукас, а саме Царгород і Яси. Фогельвандер повинував у львівських знатних купців адреси торговців тих двох міст. Із ними Мавродукас, як багатий купець, що торгував із заграницею, міг бути в купецьких взаємниках. Порозсилали листи до різних фірм і чекали відповіді. Відповіді на листи тоді було годі скоро надіянтися.

Так то минали Фогельвандерові й Еріні дні на вичікуванні вісток з заграниці, як нараз прийшов інаказ, щоб Фогельвандер із своєю сотнею чужинників драгунів негайно різджав до Кам'янця Подільського, для скріплення томошньої твердині. Хоч і нерадо, Фогельвандер мусів покинути Львів. Ледве кілька днів побув Фогельвандер у Кам'янці, як уже судилося йому пережити кілька немиліх і небезпечних пригод. Раз вертався з невеличким відділом драгунів від Руської Брами до замку Карвасари, коли несподівано впав постріл. Куля засвистала попри його капелюх. Вояки кинулися зараз у сторону, з якої влав постріл, перешукали всі закутини — але надаремче. Постріл залишився тайною. Другий раз вертався Фогельвандер сам один у ясну місячну ніч додому, як нараз два вояки в червоних уніформах піхоти кинулися на нього. Фогельвандер виніс стрілив, але не поцілив, став боронитися шаблею. Почулися кроки нічної патрулі і оба вояки пропали, мов камінь у воду. Була це, видно, добре обдумана засідка. Фогельвандер добре запам'ятав собі обличчя обох напасників; наступного дня командант твердині барон Вітте приказав цілому відділові станути до рапорту. Фогельвандер перейшов із генералом уздовж відділу піхоти, оба приглядалися ліцям кожного вояка — напасників не знайшли. Видно напасники пе-реодяглися були за вояків. Третім разом, як Фогельвандер відбирає рапорт у своїй кватирі від вахмістра Порвиша, куля пробила шнібку вінка. Фогельвандер і Порвиш кинулися на вулицю, але далеко довкола не було нікого.

Одного дня вийшов до Фогельвандерової кватири задиханий Первиш і викликнув: — Маємо його, пане ротмістре!

— Кого?

— А якого ж, якби не Шахина. Перед хвилиною ішов я Карвасарами та побачив його, як ішов кільканадцять кроків передо мною. Я відразу пізнав його. Ішов я за ним тихесенько нишком, так що він мене певно не бачив і я знаю вже, де він скривається. Я припрова-див тут із собою патрулю та вступив до вас, пане ротміstre, візьме-мо його як барабана.

Пішли не гаючись на згадане місце, дім обставили довкола жив-нірами, ввійшли до середини, перешукали всі закутки — в хаті не було нікого...

Все ж Фогельвандер мав уже доказ, що Шахин напосівся на йо-го життя, що нарочно приїхав до Кам'янця, щоб убити його. Але якось по тім не мав уже ніякої пригоди. Вже став здогадуватися, що після стільки даремних спроб Шахин понежав свої злочинні зами-сли, або принайменше віділав їх на пізніше.

Фогельвандер і далі мусів вибиратися зі своїм відділом проти конфедератів в околиці Кам'янця, так що навіть по кілька днів не було його в Кам'янці. Коли раз після довшого походу втомлений спочивав у своїй кватирі, почув нараз шепест біля дверей. Двері відчинилися і на порозі з'явився низький, атлетично збудований чоловік із численними загоїнами на лиці. Зодагнений був у гарний кусий козацький жупан, підперезаний широким козацьким поясом, у руках держав гарну високу кримку. Зараз за ним убіг великий собака, кудлатий, темно-сірої барви, з обятими вухами і хвостом.

Фогельвандер зірвався з ліжка та скопив за пістолю, що висіла на стіні. На цей Фогельвандерів рух собака наїжився, загарчав страшно та хотів кинутися вперед. Той чоловік скопив собаку одною рукою, кинув ним із усієї сили об стіну. Собака сів, але й далі, гар-чав і не спускав з очей Фогельвандера.

Фогельвандер зліз із ліжка та спітав прибулого, чого хоче. Незнайомий глянув на офіцера маленькими очима, що ясніли весело. Офіцер із пістолею в руці вдивлявся пільно в лице гостя і нараз викликнув:

— Трохим-компанієць!

— Слава Богу, пане ротміstre, це я Трохим-гайдамака, а ви ме-не не відзначали...

Його дійсно тяжко було піznати. Порядний одяг, голова гладко обстриженя, лице обголене, вигляд сміливий, поведінка певна та спокійна, змінили дуже давнього Трохима.

— Що ви тут робите, Трохиме? Чи ви знасте, як хто лише поба-чив вас у мене, я мусів би дати приказ арештувати вас і ви знов опинилися б у льоху.

Та лицем Трохима пробігла усмішка.

— Вже ви мені пробачте, пане, але от, по широму мовивши, Трохим того не боїться... Знаю я куди йду та й чого йду...

— Трохиме, та ж ви прийшли по свою смерть або хайдани...

Трохим перебив офіцерів: — Ні, ви того не зробите, — сказав спокійно — а чому не зробите, то я вам скажу. На кулю є куля, на вогонь є вогонь, он у мене є теж пістолі.

— Знаю я коли прийти та й чого прийти, — говорив далі спо-кійно Трохим. — Уже мене Ляхи живцем не дістануть у свої руки,

замудрій я вже на таке... З вами тут нема нікого, двері сінешні я запер від середини. Ви тут один, а нас двох!

— Як це — скрикнув офіцер — та ви напослісся на мене та й привели із собою ще й кампата?!

Трохим знову всміхнувся:

— Ет, пане, зле ви мене розумісте! Нас тут є двох: я і Бімбаша! Ось цей Бімбаша, собачка моя. Де ж це чоловік? Він кращий за чоловіка! Це мій брат і друг. Ось цей Бімбаша, що його бачите!..

Кажучи це, ногою торкнув собаку, а собака наче б розумів, що про нього говорять, глядів на свого господаря веселим оком і до ніг йому тулившся. Його кудлата шерсть подекуди облізла, на лобі було видно широку, незарослу загойну, що йшла від носа аж до ока, одна з передніх ніг була крива, видно зломана.

— То мені мудрій собачка — говорив Трохим, поглядаючи ніжно-широ на звірка — то мені брат — цей Бімбаша! Коли б лише на двох ногах ходив, а вмів говорити, варт бути отаманом... цілій курінь водив би, а добре... недаром він гайдамацький собака. Та до того сміливий і сильний, вовка візьме, чоловіка повалить... П'ять літ він з мною ходить, у найгустіший вогонь бувало за мною біжить... Турецька куля ногу йому зломила, он, як бачите, а почерез лоб драгун його так шаблюкою впариш... Світ цілій зійти за таким собачкою... хвацький молодець! Ляжів звігрить, драгунів не любить, як блискучий гудзик зобачить, уже кинувся б... Он як на ваш мундір глядить!

Собака справді вишкірив зуби й увесь час гаркотів, не спускаючи очей з Фогельвандера, наче б тільки чекав найменшої вказівки свого пана, щоб кинутися на офіцера.

— А як ми знайшлися, пане, то чудо-диво! — говорив далі гайдамака, що розгварячиться, вихвалаючи свого чотириніжного друга.

— Коли ми тоді з Пуком до скарбу йшли, як уже знаєте про те, я залишив Бімбашу при возі біля яничинецької коршми. Бімбаша вірний друг і сторож; краца варта ніж чотирьох вояків із мушкетами. Розшарпає, на смерть загризе, хто б його доторкнувся, порубати дасть себе, а соломинки з воза взяти не дав би нікому. Не вернувся же Пук із тієї виправи, згинув зрадник із моєї руки, але я теж не вернувся, бо мене драгуни забрали. А що зо мною потім було, то ви вже знаєте. Коли ж я втік із того вашого монастиря у Львові, день і ніч ішов я, щоб дістатися в ці сторони, бо тут чолсвік знаюмий, як у себе дома. Слабий я був іще, вітер міг мене перевернути. Рачкував я, коби лише далі та безпечніше. Приволікся я до яничинецької коршми, бо там сторож — добрий мій друг, сам колись із гайдамаками ходив. Я зінав, що він сковає мене, а не видасть. Ніч уж була, як я вліз у сіни, а тут чую, як щось: бевх! на мене лапами на груди. А то Бімбаша був, собачка моя! Як же зачне він тішитися, а радіти, а скажати, а гавкати, а скомліти з великої втіхи... моцний Боже! — наче дитина, що рідної мами давно не бачила! Ось і ми тепер знову разом, я і Бімбаша! Так ми й до вас у гості прийшли, пане!

Фогельвандер терпеливо вислухав Трохимового оповідання, бо

зрештою не міг перебити компанійцеві, бо так той розбалакався і розщедрився, що це навіть було неможливе. Нарешті спітив:

— Чого ж ви хочте, Трохиме, чому шукаєте вашої загибелі?

— Я моєї загибелі не шукаю, але за вашу боюся тай задля того мене тут бачите. Тож пильнуйтесь ви, наважилася зрада на вас якась. Слухайте ви тільки, що вам повідаю. Відколи я втік зі Львова, перевокувався в янчинецькій коршмі у сторожа, поки не вернулося потрохи здоров'я. Вчора вночі я під жолобом лежав, у стайні лежав, а Бімбаша коло мене. У стайні були три чоловіки, нараджувалися між собою. Мене вони не бачили, а я чув усе. Один намовляв двох інших, щоб сьогодні ніччю до Кам'янця пішли, охвицера одного вбити. "Заробите по п'ять червінців — мовив він — як його живцем візьмемо, або вб'ємо, але трупа приставити треба". Чую я це, та не-багато воно мене цікавить. Думаю собі: хочуть убити охвицера, — хай ім на здоров'я буде; вбив і я вже неодного, а охвицери нас, гайдамаків теж не пожалкували ніколи. Буде одного червоного кабата менше у світі; для чертога втрати, для нас зиски... От так я собі думав, але слухаю далі, бо і як не слухати, коли балакають собі на два кроки від мене. Так мовить знов один, отої гершт: "Діло легко піде, візьмемо його в ямі, наче лисицю. У цьому домі, де він живе, сторож з нами тримає. Двері вночі відчинить, нас впустить, а як буде по роботі, випустить знову." Чую я те, тай знову міркую собі: Дешево вас згодили, що правда, то правда, за голову п'ять червінців — та як нема роботи, то й це добре.

Фогельвандер став тепер слухати дуже уважно, додумувався, в чому справа.

— Говоріть скоро, Трохиме, далі! — наглив гайдамаку.

— Коли ті три перестали балакати та пішли, я лежав іще собі, потім устав тай іду до воріт, на світ Божий глянути трохи. Дивлюся я, а вони при воротах стоять собі, наче б на когось чекали. Нараз повідає один: "Он іде тепер, покажу його вам, аби ви знали, чия голова має бути в нашому мішку". — Позираю я теж та й аж перехрестився, очі протираю. Чи то ви, чи не ви?! Ні, таки це ви! Їхали ви на коні з драгунами; за вами зараз той самий вусатий важмістр, що над нами був у львівських шанцях. Спізнав я вас відразу тай бачу, що то на вашу голову напосілися... Го, го... — думаю собі, цілу копу охвицерських голів, яких хочете, але цього мені не чіпайте. Вже це мій охвицер, добрий чоловік, серце мав для мене — цього вам не дам. Так я зараз нишком із коршми на поле, а потім за вами та й за драгунами. Ви дорогою — я полем, ви полем — я дорогою. Ви до міста, я за вами, ви до кватири, а я теж... Ось і все Трохим розповів, що знат. Пильнуйте ся ж ви, а добре, вночі гості до вас прийдуть.

Фогельвандер стояв мовчки наче під глибоким враженням від оповідання. По хвилині задуми відізвався:

— Спасибі вам, Трохиме. Тепер відходіть, та хай так буде, наче б вас тут і не було. За кілька хвилин може прийдуть до мене воїни, а як рознеслося б це поміж людьми, не знаю, чи мені вдалося б урятувати вас перед командантром бароном Вітте.

Трохим стояв спокійно, наче б і не чув офіцерової перестороги.

— Ідіть, ідіть, Трохиме, бійтесь Бога, я бачу жовніри йдуть до мене. Виходіть задніми дверми тай через сад.

Трохим послухав офіцера, але йшов спокійно, а за ним вірний Бімбаша. Ще на відхідне говорив до офіцера, а далі до себе самого:

— Який же ви дивний пан, який дивний. Призадумайтесь імо гарненсько, гей роздумайте добре!

Як Трохим вийшов поза Кам'янець, вертався до янчинецької коршми. По дорозі думав над чимсь похмуро, час від часу бурмотів щось сам до себе.

— Е, що тут говорити довго та голову сушити. Як я сказав, так і буде: поділимо скарб на три рівні частини й кінець. Так ділітиму й ділітиму на рівні частинки, аж ретельно все поділю. Потім одну частину понесу до Веренчанки, у монастир, для бідних кріпаків-памщизняників, потім другу візьму та занесу пані додому, як не візьме, вночі на поріг покладу, через вікно всиплю. Третя купа для мене, от і по моєму.

Кінчаючи ті слова, Трохим опинився біля янчинецької коршми. Та не поступив туди, завернув наліво в поле — та йшов д'ярам.

— Нині зачну ділити, — скорше покінчу. То Тобі, Боже, це твоє, пані, а те тобі, гайдамако, аби кривди не було!

І наче б ця думка пройняла його справедливим вдоволенням, Трохим засміявся, кримку набакир затиснув і Бімбашу ніжно погладив.

Не спостеріг Трохим, коли минав коршму, що з неї крізь брудні віконні шибки визирала якася руда голова, як іскрилися її хитрі очі, що впилися в гайдамаку з виглядом дикої, осоружної втіхи...

Коли б не брудні шибки коршемного вікна, побачили б ми, як його лицем промайнув усміх, повний ненастисті й завзяття, а з цього усміху пізнали б ми, що той, який так цікаво приглядається Трохимові, був ніхто інший, а Шахин.

Трохим ішов весело полем і підсвистував собі, а Бімбаша, наче поділяв радість свого пана, скакав, погавкував розрадуваний та вгнав із пустощів за кожною підлітаючою вороною.

Щораз більш меншала постать Трохима, коли з янчинецької коршми вийшли три чоловіки та пустилися в цьому ж самому напрямі, в якому зник гайдамака.

Трохим минув поле та вийшов на беріг скелестої яруги. Тут станув і розглянувся, але не бачив нікого, бо всі ті три чоловіки були заслонені рядом кущів, що росли при кінці поля. Трохим спустився в яр із крутими, стрімкими стежинками та йшов далі певним і скорим кроком. Коли б йому що хвилинки не заслонювали виду відломи скель і стіни ущелин, був би може на першому - ліпшому закруті спостеріг, як три якісь чоловіки поспішали за ним нишком, а сторожко, скриваючись зручно серед схилів скельних яруг.

Однаке Трохим не оглядався, всі думки його були зайняті постанововою поділу скарбу. Рухав руками, наче б уже числив дукати, та вдоволено бурмотів.

— Маеш Тобі, Господи Боже!.. маеш тобі пані!.. маеш тобі, Трохиме!.. Всім рівно, кожному з чубком, нікому кривди.

Трохимові слова, що Фогельвандера мають убити найняті люди та що іх впустить сторож дому — словнилися. Коло півночі прийшли вони, та як лише переступили поріг, заховані добре вояки привітали їх пострілами. Всі три змовники були теж озброєні, але прийшлося їм стріляти наосліп, тож нікого навіть не поранили. Всі три згинули. Сторож дому, тяжко ранений, признався перед смертю, що усіх іх найняв якийсь незнаний йому з прізвища чоловік. Проте з опису, який подав умираючий, не було найменшого сумніву, що це був Шахин. Розіслали всюди точний опис особи Шахина з приказом арештувати його та приставити до Кам'янця. Все те нічого не помогло — Шахин пропав, мов камінь у воду.

Третього дня після тієї пригоди, Фогельвандера покликали до команданта Кам'янця, генерала Вітте.

— Ще сьогодні маєте від'їхати з відділом наших драгунів до Жванця, — заявив Вітте Фогельвандерові. — Я дістав наказ, перебрати нашого посла від Туреччини. Хай ця парада відбудеться при участі вашої тужинецької сотні, що ще з усього нашого війська якнайкраще виглядає. А то інакше був би сором для нас. Мусимо якось прикрити наші злідні гарним плащником, щоб із нас сусіди не насміхалися, бо вже й так нам у ці нещасні часи залишилося мало поваги. Тож пойдете до Жванця. Посол Бокамп вернувся вже з Царгороду, задержиться в Хотині, а відтам нам його баша передаста. Туреччина зробить це із свого боку Дністра напевно з великою падаю. Я знайшов би доволі людей для цього, але знаєте самі, яке те наше польське військо. Все воно обідране, не має гідного мундиру, а яке їх озброєння!..

Фогельвандер був у поході до Жванця зі своїм відділом, заки ще минуло полуслоне. Ціла та парада відбулася на Дністрі, як граничній ріці, якої один беріг належав до Туреччини. На Дністрі уставили пором, вистелений червоним сукном, на самій середині розділений на дві половини, так що одна половина притикала до турецького, друга ж до польського берега ріки.

Коли Фогельвандер кинув оком на Дністер, що закручувався тут у виді півмісяця, та на міст застелений червоним покровом, мимоволі пригадав собі ніч, проведену у Львові при грі з італійським чи радше жидівським газардним авантурником, що перший дав йому несподівані подробиці про батька в'язненої Еріни. Пригадалася йому ця жартівлива ворожба Сенгаяля: "Бачу твою дочку там, де граничний півмісяць пробивається сріблом на червоному помості, в руках чоловіка з волоссям чорним як ворон, котрий з далеких піль і лісів мандрує". Цей спогад викликав усмішку на устах Фогельвандера, бо і справді Дністер закручував тут сріблистим граничним півколом, на ньому був червоний поміст, а по помості мав перейти "чоловік із далеких піль і лісів" — Ляспольський де Бокамп.

Дали знак, що посол покидає Хотин. Коли Бокамп у товаристві хотинського баші, славних агів, яничарських беїв і кігаїв, увійшов на турецьку половину порому, з обох берегів ріки роздалися привітальні гарматні стріли. У великому наметі мав відбутися банкет.

Туди пішли всі старшини зі штабом і послом Ляспольським, заки мали від'їхати до Жванця. Фогельвандер уже теж готовився вийти до намету, коли нараз почув якусь метушню і крики. Якийсь старий чоловік у грецькій народній коші кидався завзято, відтручуваючи жовнірів і лаявся різними мовами. Фогельвандер прискочив до нього.

— Пане офіцере, — говорив сквильзованим голосом по французьки — пустіть мене до пана Бокампа! Мушу бачитися з ним конче і то зараз!

— Це неможливо — успокоював його Фогельвандер — із послом ви тепер не можете говорити. Ідьте до Жванця, там пан Бокамп-Ляспольський побуде кілька днів у карантині, то собі там поговорите з ним вигідно.

— Ні, ні, так не може бути! — кричав Грек і шарпався, щоб відертвісти від жовнірів, які заступали йому дорогу. — Мушу бачитися з ним, коли нарешті віднайшов його. Пророкування здійснилося: тут є сріблистий півмісяць, тут червоний поміст, тут буа (дерева), тут камп (поле), тут Боками, чоловік із піль і лісів.

Фогельвандер задрижав з наглого враження від цих слів.

Грек усе ще викрикав:

— Пустіть мене, пустіть! Бокампе, опришку, віддай мені мою дочку! Змилосердися надімно!

Фогельвандер приступив до нещасного батька.

— Заспокійтесь, пане. Чи ви називаєтесь Мавродукас?

— Так, я Мавродукас, бідний, нещасний батько! Пустіть мене!

— Вашій дочці на ім'я Еріна?

— О так, Еріна! — скрикнув батько — то вона тут? Ви знаєте її?

Де вона, ах де вона?

Фогельвандер уявив його за обі руки та сказав:

— Побачите вашу дочку, дістанете її назад: Еріна у Львові. Будьте спокійні, а довідаєтесь про все.

Сказавши це, Фогельвандер відправив Грека набік і коротенько розповів йому все про його дочку. Старий фанаріот стояв хвилину мов закаменілій із радощів, а там підійшов до жовнірів і став розсипати поміж них дукати, плакав і сміявся на переміну. Що хвилини вертався до Фогельвандера, щоб його обіймати й цілавати.

14.

Після кількох хвилин на бенкеті Фогельвандер вернувся до Мавродукаса. Мав наказ негайно вертатися до Кам'янця, тож вирушив зараз до Жванця. У Жванці задержався лише коротенько, доки жовніри не приготовилися до походу. Старий Грек сів на вільного коня і їхав попереду побіч Фогельвандера, який розповідав йому тепер щераз точно про пригоди його доньки. У Жванці Фогельвандер написав листа до своєї своячки, в якої примістив був Еріну, та дав цього листа щасливому батькові. Грек найняв зараз віз, запряжений трійкою коней, та від'їхав до Львова.

Роздумуючи над останніми дивними подіями, дойздив Фогельвандер до Кам'янця. Кільканадцять кроків від яничинецької коршми побачив великого собаку, в якому зараз пізнав Бімбашу. Собака шти-

тулькав на трьох лише лабах, четверту держав у повітрі, видно була поранена. За Бімбашею йшов якийсь селянин у полотнянці. Та це не був Трохим.

Під'їхав туди з Порвишем. Коли доїхав до собаки, побачив, що Бімбаша ввесь був окривавлений, а на голові та й на тілі мав сліди свіжих глибоких ран, з яких іще слізила кров. Приказав селянинові станути, а Бімбаша, як побачив мундирі, загавкав слабим, захриплим голосом і гаркотів, показуючи великі, страшні зуби.

— Відкіля маєш цього собаку? — спитав строго Фогельвандер.
— Він не твій! Куди з ним вибираєшся?

Селянин поклонився покірно та промовив несміливо: — Це не мій собака, пане, от причепився мене, якесь недобре писько, бодай щезло.

— А ти хто?

— Я сторож із коршми, пане.

— Коли так, то ти знаєш Трохима та й знаєш добре, що це його собака. Чого ж говориш неправду?

Сторож збентежився й налякався, став мняти шапку в руках й каже:

— Та чийже ж був би, як не Трохима, правда, щира правда, пане.

— Тож кажи мені зараз, де Трохим? Але говори правду, бо мене не обдурити. Як збрешеш, зараз скажу наложить діби та підеш копати шанці під Кам'янцем.

— Пане, клянуся на Христа, що не знаю, де Трохим. От певно, якесь лихо придибало його! Може де землю добре гризе... Ось, пане, з цим собакою пішов був... Собака вернувся, а він ні. Трохим у нас у стайні почував. Як не вернувся, думаю собі: нема його, то нема, що ж я тут пораджу. Та прийшло це писько вчора раз до мене, закривалене й покалічене, як заче вити, а скомліти, наче б мене просило, щоб за ним іти. Мало що зубами мене не тягне, а знаки дас, як уміє, щоб іти за ним. От, бачите, пане...

Бімбаша видно був таки дуже неспокійний. Гаркав грізно на Фогельвандера, підбігав до сторожа, жалісно скомлів, відбігав уперед, оглядався, чи не йде хто за ним, та знову вертався, ласився, наче б за собою йти просив. Фогельвандер прикладав одного вояка, зліз із коня, Порвишеві теж сказав злізти та передав оба коні воякові. Приказав йому чекати в коршмі. Драгунів відіслав під командою молодшого старшини до Кам'янця, а сам із Порвишем постановив іти за сторожем і Бімбашею.

— Іди попереду! — сказав селянинові. Сторож пішов, а бідний Бімбаша скакав уперед, оглядаючися що хвилини поза себе. На кільканадцять кроків за ним поволеньки йшли Фогельвандер і Порвиш. Минули поле, ввійшли у глибокі яри. Дорога, що її вказував Бімбаша, вела урвищами й проваллям, понад берегом скелистої яруги. Фогельвандер поглядав у глибоку кручу й задержався на хвилину. На дні кручині лежав якийсь людський кістяк, на якому пізнати було ще останки селянської полотнянки. Череп білівся на сіром тлі скелі; на голові було ще трохи волося з "оселедця", тіло, видно, об'їли зовсім звірі й гайвороння. Біля кістяка лежав кинджал.

Фогельвандер пригадав собі Трохимове оповідання про Пука...

Тимчасом Бімбаша скакав далі та щораз більше спішився, хоч показалчений. Фогельвандер і Порвиш ішли за сторожем і собакою дикою, небезпечною стежиною. Минали дебрні й виломи, спиналися по стрімких скелях, продиралися крізь густе хащовання, сходили глибоко в долину й ущелини.

Бімбаша не задержався ніде. Йшли ще може з пів години. Нараз собака став зісуватися по спадистій скелі. Сторож, а за ним Фогельвандер і Порвиш із великим лише трудом злізли наділ, придергуючись руками каміння. Огиннулися в малому ярі, окруженному довкола скелями. У стіл одної з цих велетенських скельних стін росли густі карловаті кущі. Бімбаша кинувся крізь гущавину та пропав там із очей. Фогельвандер прискорив ходу. Поза кущами була в скелі печера, заслонена звідусіль буйними хащами. У цій печері пропав Бімбаша. Фогельвандер хотів піти за собакою досередини, але заштовтався, а якглянув перед себе, подався назад переляканий.

При самому вході до печерн лежав труп. По самій середині його чола була кривава рана, певно від влучної кулі. У руці трупа була іще невистрілена пістоля; сині, закостенілі пальці держали її судорожно. Отамнівшись із першого враження, Фогельвандер глянув пильно на лицє вбитого: не було жодному знайоме. Обминаючи трупа, Фогельвандер увійшов у печеру. Щось жахливого побачили його очі. Печера була дещо освічена. Крізь густе листя кущів, що росли буйно при її вході, наче крізь живі, зелені занависки владало в глибину сонячне проміння, а світло, що продиралося поміж порушувані вітерцем гиляки, дрижало якось так дивно та додавало чогось магічного цілому образові.

По самій середині печери лежав другий труп. Його шия була страшно пошарпанана, так, що голова ледве держалася тулуба. Ця страшна рана не могла походити від звичайної зброї — лише зуби роз'юшеного звіра могли так знищатися над своєю жертвою. В руках трупа видно було темно-сіру шерсть, напевно Бімбашину. Лице було таке погріжене, що тяжко було його розпізнати, тільки кидалась в очі довга, чорна борода, вкрита зіпленілою кров'ю.

Фогельвандер з огидою відвірнувся вбік, та тут побачив щось іще більш жахливе. У найглибшій частині печери видно було свіжо відкопану яму, а зараз побіч побачив Фогельвандер Бімбашу, який із скаженим гарicotінням кинувся на трупа третього чоловіка. По рудій бороді, по вигляді лиця та по одязі пізнав Фогельвандер — Шахина.

Лежав навзнак, увесь закривавлений, із страшим п'ятном смерті на лиці, викривленому судорогами жахливих мук. Бімбаша станив на Шахинових грудях, увесь час гарчав, зачервонілі очі вп'ялили у лицє трупа, дотикав його носом та і так хвилиночку чекав, наче б хотів переконатися, чи жертва не дастъ іще знаку життя.

Фогельвандер підійшов ближче та побачив, що Шахинові уста були розхилені, повні золотих п'ястрів. З-під трупа виднів тріснутий мішок, а з нього розсипалися дукати, рублі, золоті ланцюжки, шинури перел і коралів...

Уся ця частини печери була засіяна золотом і сріблом. Були там

перстені, найрізніші гроши, золоті та срібні. Фогельвандер ступив крок поза себе й побачив, що його ноги грязнуть у крові. Щераз оглянувся по печері. Шукає Трохима. Не було тут його тіла. Рівночасно теж і Бімбаша кинувся в темний кут, але зараз вернувся і став скигліти, неспокійний вибіг із печери та вітрив сліди, мов когось шукає, а там і пропав кудись.

— Де ж собака? — спітав Фогельвандер сторожа яничнецької коршми.

— Шукає Трохима, — відповів сторож, — побіг далі за слідом. Он там, зник тепер за скелею.

— Пане ротміstre, — відізвався Порвищ, — якщо Трохим був тут, то може зомлів, а може був тяжко ранений, тому цей розумний пес привіз нас сюди.

— А де ж він дівся? — запримітив офіцер.

— Он де, — сказав сторож. — Трохим певно прийшов був до себе, підвісив тай пішов далі в дебри, заки собака вернувся. Дивіть, пане, он тут сліди крові.

І справді від печери видно було сліди крові. Фогельвандер пішов за тими слідами та стрічав то тут то там загублений дукат чи іншу золоту або срібну монету... Може тяжко ранений гайдамака хотів ратувати життя та частину скарбу з місця, на якому його так зрадливо заскочили. Відходячи, значив сліди свої кров'ю і грішми.

Ті сліди кінчилася на кількадесят кроків ув укритів скельній заглибині. На цьому місці було більше крові разом, були теж кусники Трохимового одіння. Видно, тут він перез'язав свої ранні, бо з цього місця вже не видно було слідів крові. Фогельвандер вернувся до печери, щоб іще раз глянути на страшний образ. Було це побоєвище, на якому, найправодоподібніше, Трохим при помочі Бімбаші поборов трьох своїх ворогів.

Чоловік, якого труп лежав при самому вході печери, входив до неї, видно, перший, та заки сам успів вистрілити, згинув від влучної гайдамацької кулі. Бімбаша, правдоподібно, боровся з другим чорнобородим напасником, — а Шахин сам мусів зводити смертельний бій із компанійцем. Тіло Шахина було густо поколене кинджалом, кільканадцять глибоких ран було на ньому...

Полуднє давно вже минуло — пора була вертатися. Не треба було ім обом розглядатися куди йти, бо яничнецький сторож із бистрою справжнього сина природи вказував дорогу з ярів у поле. Щойно пізним вечером вернулися Фогельвандер і Порвищ із сторожем до Кам'янця. Тут Фогельвандер казав закувати сторожа в дібні...

15.

Сотник Тиможвій Клишко, сперся на стовбур зваленого бурею спорохниявілого дерева та оглядав уважно вершок могутнього дуба, що височів кільканадцять кроків подальше нього.

Ліс таємно шумів. На сході небо ледь-ледь зарожевіло, нісся тихий легіт між деревами: благословлялось на світ.

Сотник Клишко знів помалу шапку й перехрестився. І знову глянув на вершок дуба.

Але вершок дерева щезав ще в теміні нічної імлі.

— Ще час! — подумав Клишко. — Адже ж Трохим виразно сказав: коли перший промінчик сонця спочине на вершку дуба, який стоїть на галівині у вінку буків, тоді я прийду до тебе. Чекай мене! Неодмінно прийду!

Клишко поневолі сягнув рукою за пояс і заспокоївся, почувши під рукою холодне дуло пістолі. Оглянувся: якийсь звірок перебігає між деревами, спинився і глянув зчудовоно на Клишка.

— Не бійся! — посміхнувся Клишко. — Нічого тобі не буде! — подумав.

Але бистрі очі козацького сотника доглянули, що звірок почав якось неспокійно крутитися: підбіг кілька кроків вперед, завернув назад і врешті обкрутився довкола та швидко щез між деревами.

Клишко глянув на вершок дуба, який став помалу червоніти.

— Невже зачутв Трохима? — подумав Клишко.

І тут же побачив, що між деревами по другому боці галівини, неначе котилася куля. Куля щезала між деревами, котилася туди й назад, мов підскакувала по землі.

— Бімбаша! — мало не крикнув Клишко. Глянув щераз на вершок дуба, якого раннє сонце вже повністю обливало золотом.

— Точний гайдамака! — посміхнувся до себе Клишко і став помалу іти назустріч собаці. Бімбаша побачив його здалеку, спинився і кілька разів загавкав, мов попереджуває свого пана, якого постать замайоріла тепер уже між деревами.

— Доброго ранку, Трохиме! — гукнув Клишко аж відгомін пішов лісом. Побачивши, що Трохим підпирається кийком і сильно кринає, подумав: — Щось недобре з ним, невже ще не вилізався з ран?

Трохим надходив помалу, важко спираючись на кийок і що хвилини відсапуючи, приставав, оглядуючись сторожко довкола.

— Що з тобою, друж? — усміхаючись спітав Клишко, — невже ти знову ходив на прогулянку з компанійцями?

— Не я ходив, а до мене приходили, хай ім сира земля матухою буде! — відповів помалу Трохим і звертаючись до Бімбаші, який нагло почав гавкати, крикнув: — Тихо! Лягай!

— Хто проходив? — спітав цікаво Клишко. — Невже Фогель-вандер?

— Може й він, не знаю! А ті, що хотіли мене відвідати уже по тому боці. І якби не цей мій другяка — і тут Трохим погладив собаку, який стояв у його ногах, — то б ти, сотнику, вже Трохима Жира живим не побачив.

— Ей же! — засміявся Клишко. — Тебе мабуть і довбнею не діб'еш, Трохиме, а козацька приповідка каже, що нічого нам не буде до самої смерті!

Приглядаючись ближче до обличчя Трохима в сонці, Клишко додав: — Ну й здорово тебе порепали!

— Трьох іх було, братіку. Одного догріз Бімбаша, другого я застрілив, а Шахина я сам доконаав, хоч вражий син успів ще мені кулю пустити в ногу! — сказав Трохим, важко сідаючи на пеньок дерева. — Ледве я й витягнув, та мабуть стукнула в кістку, бо пухлина не сходить.

— Давай, побачимо! — сказав Клишко, прикладаючи біля Трохима.

— Облиш! — недбало хитнув рукою Трохим. — Присхоже як на собаці! Бімбаша теж кілька днів на трьох ногах ходив, поки вилизвався. Виливжусь і я! Розкажуй радше новини! Як там наша пані?

— Чекає на твій знак! — відповів якось твердо Клишко.

На близнами вкритому обличчі Трохима майнула якась легонька усмішка.

— Какажеш, жде на мій знак?! — повторив.

— Так! Але ще перед шлюбом свого братчика...

— Що таке? — швидко перепитав Трохим і в його очах неначе загоріли вогнинки.

— Те, що чуєш! Фогельвандер жениться і в чергову неділю має відбутись його шлюб у катедрі у Львові.

— Знаєш, як вона зветься?

— А чому б ні? Еріна Мавродукас, багачка хоч куди, а личко в неї як у янгола...

— Ти бачив її?

— Очевидно!

— Яким чином?

Клишко розреготався: — А золото від чого? Як маєш золото, братіку, то служба всі двері тобі відчинить. А наша пані не жалує золотих!

Трохим випростував ногу і, поправляючись на пеньку, обома руками сперся на кийку.

— Я теж не пожалію! Для нашої пані нічого не пожалію! Навіть життя! Я ось і тобі приніс мішочок...

— Не треба мені, Трохиме!

— Золото завжди придаться! Берн!

— Ні, Трохиме! Не треба звертати на себе увагу! Маю стільки, скільки мені треба, коли ж буде забагато, пічиутъ підозрівати, та й ще до старшого покличутъ, звідкіля, мовляв, гроши в тебе? Як треба буде, то я тебе найду!

— Не найдеш мене! — заперечив головою Трохим, — у мене вже інша криївка і туди я ввесь свій скарб переніс. Тобто не ввесь, бо так, як обіцяв, частину подарував бідним нашим панцизнянникам, що з голоду за працею у панів, пухнуть. А решта захована в дебрах...

— Як треба буде, то я у дебри полізу! — усміхнувся Клишко — а покищо не треба.

— А врешті! — і очі Трохима якось пронизливо глянули на Клишку — я тобі скажу, де тепер моя криївка. Тобі це треба знати, бо він ще мене відвідає...

— Хто? — спітав Клишко.

— Фогельвандер!

— Я теж так думаю! — засміявся Клишко. — Де ж би пак! Хто одружується з багачкою, тому грошенята потрібні. Та ще я треба зі своїми друзями при картах попрощаатись.

— А тут уж нікого я продавати! — докинув злорадно Трохим.

— Так! Тепер я знаю! Це віл був!

— Фогельвандер?

— Так, він! — пожитав головою Трохим.

Сотник Клишко сягнув до кишені свого каптана, витягнув капшук із тютюном та почав набивати люльку. По хвилині з другої кишені витягнув кресальце, викресав іскру й закурив.

— А сказати тобі, Трохиме, з ким Фогельвандер був у твоїй печері?

Очі Трохима якось живо забігали й видно було, як його п'ястуки затиснулися довкола ручки кийка.

— Ти знаєш, що він був у моїй печері? — спітав якось поневолі Клишка.

— Очевидно, що знаю! — знизав плечима Клишко. — Ще б пак ні? Я знаю, де ця печера й куди вхід до неї. Коштувало мене це здоровово, бо треба було вилити не одну чарку... А по чому ти додгадуєшся, що це Фогельвандер був у тебе?

— Ні, ти спершу скажи мені, хто тобі про все розказав?

— А хто ж би як не Порвиш? Він навіть захопив звідтам кілька перстенців аж пам'ятку! — зареготався Клишко. — Пізнаєш?

І Клишко витягнув із кишені перстенець, подаючи його Трохимові.

— От, скотина! — шепнув неначе до себе Трохим.

— Трохиме-друже! — вдавано-поважно сказав Клишко — із якої речі ти ображасяш скотину? Коли б не ця скотина, то я нічого не зінав би їй ні одного секрету не міг би передати нашій пані. І ми оба пошились би в дурні!

— Та воно так! — хитнув головою Трохим. — Ти купив його? — спітав Клишка.

— Очевидно! І заплатив солено, бо треба було. Інакше я нічого не зінав би ні про шлюб Фогельвандера, ні не міг би був передати листа нашої пані Еріні Мавродукас.

— Якого листа?

— Наша пані сказала, що Еріну треба попередити, нежай знає за кого виходить заміж!

— От такої! І навіщо ж цацькатись?

— Не наше діло, Трохиме! Раз наказ, то й слухатись треба! А тепер ти мені скажи, по чому ти здогадався, що це Фогельвандер був у тебе?

— Я лише догадувався, що це він, так принаймні розказував мені цей сторож із янчинецької коршми, якого зловив Фогельвандер та після оглядки печери, де лежали мої відвідувачі, велів його в Кам'янці закувати в дуби, але він утік.

— Воно так просто не було! — покурюючи люльку докинув Клишко. — Треба було чимало золотих польських кинути, щоб його визволити. Ну, а що даліше?

— А даліше, я почав шукати нової криївки, по тім боці річки, от, може ти чув, там де заховані гайдамацькі порохівні...

— У бік Чорного Острова?

— Отож то її! Там тепер є і моя криївка і туди я й завіз свій скарб.

Клишко витрусив трохи свою люльку, викресав іскру і запахав димом. По хвилині, неначе роздумуючи над чимсь, промовив стиха:

— Сьогодні середа, а в чергову неділю шлюб Фогельвандера. Як довго треба звідтіль іхати до Чорного Острова?

Трохим глянув на сонце, яке вже піднялось понад вершки дерев: — Якщо б ти мав доброго коня і зараз поїхав, то на півднє вспішеш.

— А як тобідалеко звідтіля до твоєї крівки?

— Пішком менш більш так же само.

— От і добре! Так ось від нашої пані доручення до тебе таке: Чекай нас сьогодні тут, на цьому місці, коли пічне смеркатися.

— Тут? Сьогодні? — зчудувався Трохим. — А навіщо?

Клишко не відповідаючи на питання зчудованого Трохима, говорив дальше: — Прийшов наказ розшукати гайдамацький скарб і розшуки доручено ротмістрові Фогельвандерові. Скарб має бути переданий державі, а Трохим Жир після тортур, не скорше після трьох днів допиту, має бути повіщений. Допитами й тортурами керуватиме ротмістр Фогельвандер, а на свідків покликано гвардійця Квача й вахмістра Порвиша.

Трохим не дав скінчити Клишкові, скопився з місця і гукнув:

— Чоловіче, і ти тепер мені про це говориш?

— Спокійно, ватажку, спокійно! Ти не хвилюйся, бо за тебе вже інші подумали, що робити! Драгуни саме тепер — і тут Клишко глянув на сонце і сам собі заперечив — ні, трохи пізніше, вийдуть із Кам'янця і смерком повинні бути в твоїй старій крівці. Порвиш дорогу знає й усі печери по цьому боці річки будуть обставлені драгунами. А через кілька годин драгуни разом із Фогельвандером відвідають тебе, Трохиме, у твоїй новій землянці. Думаю, що ти іх гідно прийшем?

Трохим дихав важко, його очі кидали блиски, а на обличчі появились червоні плями.

— О, я іх прийму, я іх прийму! Пекло затруситься з радості після такого прийому! Я іх прийму! — неначе до себе бурмотів Трохим. — Сам Люцинпер вийде ім назустріч!

— Ще покищо Люцинпера не проси до себе в гостину! — засміявся сотник Клишко, — бо перш усього ми гостюватимем у тебе...

— Хто ми? — спітив грізно Трохим.

— Ми — це наша пані і я — сказав спокійно Клишко.

Обличчя Трохима неначе прояснило, очі якось радісно забігали: — Ага, правда! Ти казав про якийсь знак...

— Так, Трохиме! Я зараз іду по нашу пані і перед сумерком ми приїдемо сюди, а звідтіля підемо до тебе, бо першою особою, яка хоче зустріти ротмістра Фогельвандера, хоче бути вона...

Трохим заперечив, хитнувші головою. — Звідтіля для неї буде задалеко. Ви чекайте моого знаку деінде...

— Так скажи де?

— Близиче мене... Як ти сюди скрутися зі шляху праворуч, то не сирукуй а ідь дальше просто, знаєш, шляхом аж до розваленої корицми...

— Знаю, на перехресті! —

— Там то і є! На одному з вікон корицми я покладу зелену галузку. Це буде мій знак. Як побачите галузку, так іссідайте з коней

і йдіть трохи зарослою стежкою вниз, у яр. А коли побачите струмочок, то йдіть хащами, так як яр веде, а я там буду вас чекати.

— Гаразд! — сказав Клишко. — Ось і все!

Клишко відступив кілька кроків, підняв обі долоні до уст і пронизливо свиснув аж Бімбаша скопився і почав гавкати, а в цій же самій хвилині почувся стукіт коліт: з-за дерев вибіг кінь та спинився перед Клишком. Клишко підійшов до коня і пестливо поклепав його по ший.

— От тобі їй правдивий козацький друг! — сказав Трохим, дивлячись з подивом на коня.

— Не менший друг від твого гайдамацького друга! — засміявся Клишко, показуючи на Бімбашу, що перехилив голову і дивився боком на коня. Клишко поправив уздечку й одним скоком сів на коня.

— Де ти такого дістав? — спитав Трохим.

— Це подарунок від нашої пані! — відповів Клишко, поправляючись на сідлі. — Вона теж і тобі приготовила неабиякий подарунок...

Трохим зневажливо хитнув рукою. — Не треба мені уже ніякого подарунку від неї. Вистачить, що її побачу перед смертю і поклонююсь до ніг моїй добродійці...

— Ну, будь здоров, Трохиме! А на зустріч із смертю не вибрайся, бо нічого тобі не буде до самої смерті! І пам'ятай: як смеркатиме!

— Здоров, Клишку! Не бійся, не забуду.

Клишко завернув коня і переїхавши попри кілька дерев, оглянувся: Трохим, важко опираючись на кийку щезав між деревами, а Бімбаша крутився біля його ніг, то вибігав наперед, то вертався назад.

По кількох хвилинах Клишко вийшов з лісу та спинився. Шлях вів праворуч до розваленої коршми, ліворуч до Чорного Острова. Клишко глянув на сонце і рішив: — Іду до коршми! До Чорного Острова вспію ще на час! — і звернув коня праворуч.

Пустив коня риссю і бачно роздивлявся довкруги. Ніде не було ні живої душі. Здалеку майоріли ліси і тут то там було видно загирища хат. Була це "гайдамацька околиця", як її звали, і недавно відбувалися тут бої з гайдамаками. Люди повтікали з осель до лісів і містечок, рятуючи життя, бо карні загони польських драгунів же щадили нікого, ні жінок, ні дітей, ні старців: вирізували їх палили все, що стрінули на своєму шляху. Дерева при шляху вгиналися від вішальників, у придорожніх розвахах валялись мертві тіла немовлят, проколених списами. І тільки гайвороння, кружляючи над трупами, давало знати, де лежать непоховані тіла покатованих українських селян.

Клишко переїхав уже кусок дороги, але розваленої коршми все ще не було видно. Щойно коли переїхав рідкий лісок, побачив долинку, а в ній напів розвалений будинок. Підійшов ближче і перед будинком ісців з коня, розглядаючись уважно довкола. Скрізь царила мертвітина тишина. Привязав коня до дерева, що стояло самітне й напів спалене побіч будинку. Сам витягнувши пістолю та провіривши її, ввійшов до коршми. У великий кімнаті, де колись містились

столи й лави для гостей, було зовсім порожньо, лише позід стінами валалися напів розбиті пляшки. На місці прилавку лежали порубані дошки.

Клишко заглянув крізь розбиті двері до сусідніх кімнат, де на долівці валалися якісь образи, горшки й лахміття, та вийшов на по-двір'я. Шопа стояла отвором, а побіч входу до шопи лежали двері. Праворуч велика стайня за зачиненими дверима. Клишко підійшов ближче й помалу відхилив двері. Стайня була порожня й зовсім не знищена, навпаки, здавалося, що тут хтось недавно перебував. Клишко підійшов до жолоба й заглянув до середини. Там було ще сіно й сіно було свіже.

— Тепер я розумію, чому Трохим Жир велів нам сюди заїхати!
— подумав Клишко.

Вийшов із стайні й пішов кілька кроків даліше: за стайню біг-ла стежка в яр та щезала в далеких хащах.

Клишко сковав пістолю за пояс, вже хотів зійти в яр, коли почув легке форкання коня. Швидко завернув назад, оббіг навколо коршму, відв'язав коня, який нетерпеливо стриг вухами, звертаючи голову на шлях, і скочив у сідло.

Але шлях був порожній. Клишко оглянувся і побачив, що з рід-кого ліска, що його саме він минув, між деревами щось заблистило.

— Ага! — посміхнувся до себе Клишко. — Драгун! — Поклепав по ший коня і нажилляючись до його уха сказав: — Добре, Вижор, добре!

І завернув коня у напрямку драгунів.

Стійка драгунів наблизилася помалу і вже докладно можна було бачити, що було іх трох. Побачивши Клишку, вершник, який їхав попереду, спинив на хвилинку коня, звернувся до двох других, що їхали позаду, кинув якийсь наказ і поскакав уперед. Два другі повільно їхали за ним.

Клишко спинив коня і чекав. Драгун наблизився на віддалі одного коня і зайджаючи Клишку збоку, крикнув:

— Хто ви такий?

— Сотник козацької корогви пана воєводи київського, Тиможвій Клишко, — голосно відповів Клишко, — а хто ви?

— Вахмістр 3-го полку драгунів Вацлав Шельонжек! — відповів драгун і, віддаючи поклін по-військовому, додав: — Доброго дня вашості!

— Добрий день! — відповів Клишко. — Невже 3-ий полк драгунів уже тут?

— Ми щойно стежа, пане сотнику! Оглядаємо околицю, бо кажуть, тут загніздилися гайдамаки. Треба їх виполосити...

Під час їхньої розмови під'їхали два другі вершники та спинились проти сотника, віддаючи військовий поклін.

— Я теж оглядав цю гайдамацьку околицю — посміхнувся Клишко, — але ні живої душі не зустрів.

По обличчі низького, оглядного драгуна, що спинився конем перед самим сотником і бачно приглядався його військовим відзнакам, пробігла жорстока усмішка.

— А ми вже вспіли двох гайдамаків повісити! — промовив драгун.

— Двох гайдамаків? Де ж ви їх зустріли? — спитав Клишко, звертаючись до вахмістра.

— В лісі, он де! — показав рукою вахмістр на лісок, з якого виїхали драгуни. — Що правда, ледве чи були це гайдамаки, бо одні із них старий уже хлоп, а другий підліток-хлопчина і присягалися вони на всі святощі, що вони невинні, але нам дано наказ усіх селян вішати.

— Без суду? — здивувався Клишко.

— Ви є найвищі судді! — сказав нам ротмістр Фогельвандер, висилаючи нас на стежу — і нікого запідозреного ви не смієте пустити свободіно. А ми служаємо наказу!

— Так повинно бути й честь вам за це! — сказав поважно Клишко. — І коли побачуся з ротмістром Фогельвандером, то згадаю юому про вашу вірну службу, пане вахміstre Шельонжек.

Обличчя Шельонжека засніло радісною усмішкою, він віддав військові поклін, кажучи: — Щира дяка вам, пане сотнику! Ви знаюмі з ротмістром Фогельвандером?

— Навіть добре знайомий! — посміхнувся Клишко, — і саме йду до цього, до Чорного Острова.

— Так поспішайте, пане сотнику, бо перед вами кусок дороги, а ротмістр Фогельвандер з-підудня виїжджає до Княжопля, бо звідтам, іще перед сумерком, 2-й і 3-й полк драгунів має обсадити всі довкруги ліси, щоб виловити гайдамаків.

— Дерев для них вистачить! — кинув крізь зуби низький оглядний драгун.

— Так здорові будьте, вашмості! — попрощався Клишко. — На все добре!

— Будьте здорові, пане сотнику! Щаслива вам дорога! — вклонився вахмістр Шельонжек, а за ним драгуни.

Клишко рушив риссю, але як тільки драгуни зникли за закрутлом, завернув коня і навпростець пігнав до ліска. Лісок був рідкій і вже здалеку можна було бачити одного вішальника, але другого не було видно. Щойно наблизившись побачив на другому дереві поперечного, в подертій полотнянці, босого, може десятилітнього хлопчина.

— От, собаки! — кинув крізь зуби Клишко.

Зліз із коня, витягнув з піхви шаблю, перерізав оба мотузи, на яких висіли нещасні жертви й оба тіла поклав побіч себе під деревом. Страх хотівся йому видовбати шаблею хоч невеличкий гріб, але пригадав, що час біжить. Нарубав кілька галузок і накрих ними оба трупи.

— Після розправи з Фогельвандером, поховаю їх! — шепнув до себе, скинув шапку, змовив мозчки молитву та скочив у сідло.

— Найшли гайдамаків! — бурмотів до себе. — 70-літнього старця й 10-тилітнього хлопчина! І завіцо було їх вішати?

Не зчусвя навіть, коли по кількагодинній їзді замаячали перед ним перші хатки передмістя Чорного Острова, але незвичайний рух

на вуличках, звернув його үагу: скрізь венчалися воями, з шинків доходив гамір і спів, а міщани боязно виглядали з-поза вікон хат.

— Готуються до бою, чи може лакомлятися на гайдамацький скарб? — шепнув до себе. Спинив коня перед гостиницею "Зелений Якір" і кинув уздечку коня слузі, що підбіг до його. — Пакі Брешко у своїй кімнаті? — спитав.

— Так, милостивий пане! Вже кілька разів пакі питали...

— Добре, добре! — швидко перебив слузі Клишко. — Витри добре коня і дай йому істи, але тепер не напувай. А це тобі! — витягнув таліра і всунув слузі з долоню.

— О, милостивий пане! Дякую, дякую! — І слуга низько склонився та розглядаючись довкола, шепнув: — Пан вахмістр Порвиш, велів вам, милостивий пане, передати записку!

— Давай! — мало не скрикнув Клишко і всунувши шматок паперу, що його йому дав слуга, в кишенью, побіг сходами вгору та перед дверима, що були просто сходів, застукав.

— Хто там? — відозвався низький жіночий голос.

— Це я, ваша милосте, Тимохвій!

— Ну, нарешті! — пролунав із полегшою голосом, заскрипіла засува, двері відкрилися і на порозі явилася жінка. Її глибокі чорні очі неначе вп'ялися у сотника.

— Заходьте! — сказала владним тоном і, закриваючи двері, спитала: — Куди ж це вас носило так довго, сотнику?

А бачивши втому на обличчі сотника, підсунула стілець: — Сідайте!

— Дякую, ваша милосте! Немас в нас багато часу...

— Знаю! — перебила сотникові. — Вистачить глянути через вікно, щоб побачити, що тут діється. Та я, як бачите, вже готова до дороги!

Сотник Клишко глянув на жінку: вдягнена по-козацьки, в шароварах і чобітках, у короткому жупаніку темної барви, виглядала мов справдішній козак і, коли б не заплетење в косах і уложене неначе шапочка на голові волосся, ніхто б не догадався, що це жінка.

— Чого ж ви стоїте? Сідайте! — веліла. — І як, домовились?

— Так! Усе в порядку. Коли стане смеркатись, Трохим Жир чекатиме нас в умовленому місці.

І Клишко сів на стілець.

— Далеко це звідсіля?

— Треба буде незабаром виїхати, щоб поспіти! Хоч я тепер уже знаю дорогу навпростеце. Коротша.

— Розкажуйте ж! А то ви розкисли чогось, наче стара баба! Почекайте! Ви ін вже сьогодні?

Клишко всміхнувся. — Кажучи широ, ще нічого! Тільки тепер курити хочеться! — Клишко сягнув за люлькою і рука натрапила на папір.

— О, я і забув! — шепнув, витягаючи записку й розглядаючи її та мало не скрикнув: — А щоб тебе чорт! — та враз закрив собі долонею уста. — Вибачте, ваша милосте, я забув зовсім, що я не сам...

— Нічого не розумію! — уже гнівно промовила жінка. — Що це за записочка?

— Це Порвиш мені передав...

— Порвиш? Вам? Ви тепер його бачили?

— Ні, він передав мені через Степанка, тутешнього прислугу.

Тепер передав.

— Ну ю що?

— І Порвиш пише таке: не заходь від перехрестя і не входи до розваленої коршми.

— Ну, як він таке пише, то так треба зробити.

— Так, але я умовився з Трохімом саме коло розваленої коршми. Він нас буде там чекати...

Жінка підійшла до вікна, хвилину гляділа крізь нього, а потім підійшла до ліжка й сіла на ньому. — Ну ю що тепер буде? — спипала.

Сотник Клишко звогчив язиком засожлі губи й тихо сказав:

— Треба буде інакше зробити... Треба подумати...

Схопилася з ліжка. — Я знаю, як зробити! Ідьмо зараз і заїдемо до крівки Трохіма з другого боку.

— Не вийде! — хитнув головою Клишко. — Ліси обставлені драгунами. А до того, я нової криївки Трохіма не знаю...

— От і нездара з вас, сотнику! Як же ж ви не поцікавились де крівка Трохіма й де закопаний гайдамацький скарб?

Слово "нездара" вкололо сотника Клишко. Він щераз звогчив кінцем язика засожлі губи і піднявся зі стільца, какучи: — А інвіщо ж нам гайдамацький скарб? Ми ж не його шукаємо а лише Фогельвантер! Хай Фогельвантер його шукає! — і тут Клишкові хотілось здорово вилаятись, але здергався, какучи: — І вибачте, ваша милість, я йду напитись трохи меду, бо в горлі пересохло й пiti хочеться.

— Пождіть, сотнику! Не йдіть на долину! Там повно вояків, ще чого доброго вибухне бійка, ви ж у козацькій одежі; воно всяко може бути. Я закличу Степанка, хай принесе дзбанок меду сюди!

І жінка взяла маленький дзвіночок зі столика, відкрила двері й подзвонила. За хвилину Степанко з низьким поклоном приніс дзбанок меду й два кухлі.

— Степанку! — Звернувся до нього сотник Клишко — напій тепер моого коня і приготуй наші запасові коні до їзди. На одному з них, карому, я пойду.

— Добре, милостивий пане! А милостива пані теж ідуть?

— Так! — хитнула головою жінка. — Заклич мені твого господаря!

— Добре! — вклонився Степанко.

Клишко налив собі другий кухоль меду, впівив його душком і звернувся до жінки:

— Ваша милість, я тепер зійду вниз та догляну всього, а ви, як заплатите господаря, зійдіть на подвір'я. Віддемо з подвір'я, не з головного входу, щоб не звертати уваги.

— Добре! Я зараз вийду!

Коли Клишко зійшов униз до стайні, Степанко вже випроваджував коней. Клишко переглянув, чи все в порядку і коли жінка вийшла, допоміг їй сісти на коня. Незабаром два вершники з двома

з'ючними кіньми, іхали помалу в напрямі "Гайдамацької околиці".

Нікто іх не спиняв, тільки час до часу якийсь вояк, переїжджаючи кінно попри них, кинув оком на двох козаків, але бачивши барви київського воєводи на однострої сотника, мовччи іхав дальше.

По дорозі сотник Клишко розказав жінці про все, включно про двох повіщених селян і коли згадав, що це зробили драгуни на на-каз Фогельвандера, обличчя жінки зблідло, вона закусила уста й по хвилині спітала: — Ви запам'ятали місце, де їх повішено?

— Так! — відповів Клишко. — І я обіцяв собі, коли вернуся живим, то їх поховою.

— Поховасмо їх разом! — сказала твердо жінка.

Зараз за першим ліском, Клишко скрутів үбік, щоб навпростеъ лісами перетяти шлях іскористати на часі. А коли уже наблизались до головного шляху, при якому стояла розвалена коршма, Клишко пересівся на свого коня.

— Ти вже, Вижоре, трохи відпочив! — сказав до нього, гладячи його по шовкових ніздрях. — А я без тебе, то не я!

Почало вже смеркati, коли в недалекій віддалі замайоріла розвалена коршма. З'іхали вбік і Клишко спутав двоє коней та пустив їх пастися в ліс. Свого коня взяв за үздечку й почав помалу йти вниз. За ним ішла жінка, ведучи свого коня. Ішли помалу-помалу, бо рішено було перейти потічок і заховатись в хащах до часу, аж стане смеркati. Тоді жінка мала залишитись в додільному місці при конях, а Клишко мав піти потічком назустріч Трояхимові, щоб попередити його про небезпеку.

Продираючись хащами йшли за потічком та, коли потічок почав скручувати праворуч, у дебри, Клишко перейшов його і вони вийшли на невеличку леваду з үсіх сторін обсаджену берізками. За берізками простягався невеличкий яр.

— Прекрасний сковок, ваша милосте! — сказав потіху Клишко.

— Тут ви спічнете, я попутаю коней і зав'яжу вашому коневі морду полотенцем, щоб не іржав, коли хтось надійде. За мого Вижора я певний, що він лише тихо зафоркає, але за вашого коня не ручу. А ви сидіть спокійно й чекайте. Я піду потічком дальше та коли зевсім смеркies, напевно стріну Трояхима. Вдастся, так прийдемо до вас разом, не вдастся і мене зловлять, тоді я стрілю з пістолі. Це буде знак для вас спасатися.

— У мене теж є пістоля, сотникu і я теж умію стріляти! — відповіла гордо жінка.

— Тихо! — перестеріг Клишко.

Почали надслухувати. Але кругом було тихо та тільки вечірній пітер шелестів листям беріз.

— Так до побачення! — сказав Клишко, попутавши коней. — Ждіть мене невдовзі, бо вже сутеніс.

Клишко перескочив знову потічок і почав сходити вниз, у дебру, на якої дні блищаала вода. Ішов щораз поволіше, бо тут, між хащами, було вже зовсім темно. Тримаючись потічка йшов дальше та нагло потічок щез, мов під землю запався. Завернув назад, клякнув і почав нащупувати землю. Та в цій же хвилині з-за дерева хтось скочив на нього і мов кліщами обняли його чиїсь руки. Клишко з

усієї сили шарпнувся, хтось другий повалився на його й за хвилину якісь чорні постаті сиділи йому на руках і ногах, а над ним стояв Трохим і реготав.

— А ти чого сюди заліз, сотнику? Хіба ми тут умовились? — реготав Трохим. — Пустіть його, хлопці, він наш, дарма, що не в нас! Вставай, Клишку, та кажи, що тебе тут привело!

Клишко піднявся з землі й випростував м'язи.

— А щоб вас Бог милував, харцизяки! От, не поскупив вам Бог сили! — зідхнув Клишко. — Слухай, Трохиме, ми мусимо якстій звідсіля втікати.

— Втікати? Чому?

— Драгуни наступатимуть з тієї сторони, а не... —

В цьому ж моменті десь нагорі, над ними грякнув постріл і яром покотився відгомін.

Клишко не докінчив і крикнувши: — Там вона! — бігом завернув назад.

— Ви за мною! — крикнув Трохим. — Решта до льоху! Мерцій!

Підпираючись якимсь дріючком Трохим побіг за Клишком, а за ними два гайдамаки.

Перший вбіг із пістолею в руках, наготовленою до стрілу, Клишко та спинився на скилі леваді: яр був осічений смолоскипами, що їх тримали в руках гайдуки, два драгуни держали за руки жінку, з голови якої скотилася шапка й чорні густікоси спливали по раменах. У ніг жінки лежала пістоля, з дула якої ще димилося. Кілька націдять драгунів окружало леваду з наготовленими до стрілу рушницями, а посередині них стояв із витягненою шаблею Фогельвандер.

— Попалась, ясочки, попалась! Я знаю, ти мене шукала всюди, але я не сподівався, що я тебе тут знайду. Уже ти з моїх рук тепер не вирвешся. І хто б то сподівався, що шляхтичка, пані Гільда на Брешківцах Брешко з гайдамаками знюхались? І навіщо було гнатися за мною, що?

І Фогельвандер помалу підступив до жінки, яка мовчи, як статуя, стояла в оғні запалених смолоскипів.

Однаке деято з драгунів побачив Клишка й Трохима та кинулися на них з окликом: — Ловіть їх! Ловіть!

Трохим сказав щось Климкові та по хвилині оба опинились перед Фогельвандером.

— Старі знайомі! — засміявся глумливо Фогельвандер. — Тепер уже, Трохиме, від мене не втечеш! Скувати йому руки! — кинув наказ одному з драгунів.

Драгун швидко підбіг до одного з гайдуків, цей подав йому кайдани і по хвилині з закутими руками Трохим стояв перед Фогельвандером.

Фогельвандер оглянувся довкола.

— Цього козака — показав пальцем на Клишка — прив'язати до одного дерева, а цю гайдамачку до другого. А ти, Трохиме Жигур, веди нас до своєї крівки, але коли попробуєш втікати, так пам'ятай, що будеш за одну ногу висіти на гиляці.

Трохим спокійно знизав плечима й кинув үбік очима: гайдамаків не було.

— Як вести, то вести! — сказав.

Фогельвандер зареготав.

— Ти думаєш, гайдамако, що своєю готовістю змениши собі кару? О ні, вона не міне тебе. Допитуватиму тебе я, а не хто інший...

Трохим глянув на жінку, яку драгуни прив'язували до дерева, а потім усміхнувся до Фогельвандера: — Ну, що вже йти?

Фогельвандер звернувся до одного з драгунів: — Погляньте, чи в'язні добре прив'язані? Два смолоскипі вкопайте в землю. Хай десятка йде горою, а решта за мною. Вахмістр коло гайдамаків, по боках по двох вояків.

— Не залишаємо сторохі біля в'язнів? — спітав один із драгунів.

— Не треба! Ми зараз вертасмося. Веди, Трохиме!

Трохим щераз глянув на жінку, немов пращаючись з нею, підніс сковані руки в напрямку прив'язаного Клишко, обернувся і почав помалу, криваючи, сходити вниз. За ним ішли драгуни і за хвилину левада опустіла.

— А що тепер буде, сотнику? — звернула голову вбік прив'язаного Клишко жінка.

— Буде все добре, ваша милосте, і за хвилину ми будемо вільні.

— Що ви говорите?!

— Побачите! Ви ще не знаєте, що мій Вихор зуміє! — і сотник Клишко легко свиснув крізь зуби.

Вихор застриг вухами й помалу, маючи передні ноги спутані, підскакуючи, підходив до прив'язаного до дерева Клишко.

— Швидше, Вихоре, швидше! — підбадьорював коня Клишко. — В нас немає багато часу. Швидше!

— Невже сотнику, він вас відв'яже? — вже якимсь повним надії голосом відізвалася жінка.

— Зовсім певно, ваша милосте! Я вже нераз робив із ним такі штуки, тому й сьогодні — —

Клишко не докінчив. Страшний вибух залишив у повітрі, землею затрісло, а сильний подув повітря згасив смолоскип і хмара диму й куски поломаних дерев почали падати на леваду. Враз із вибухом залинуали крики, верески й зойки сотні людей і в небо вдарив стовп вогню.

— Сотнику, сотнику! — почала кричати жінка. — Я душуся! Рятуйте! Сотнику, ви живі?

— Спокійно, спокійно! Я тут! Я зараз! — почувся по хвилині здушений голос сотника Клишко. Із землі піднявся, цілій у лахміттю Клишко, хитаючись підійшов до жінки та почав її відв'язувати.

Зойки й верески покалічених людей не вгавали, в небо били стовпи вогню і довкола розходився жар.

Брешті Клишко відв'язав жінку, яка безсиле впала на землю.

— Ходіть, милостива, звідсіля. Тут задусимось. Ходіть над яр, нагору.

— Що це було, сотнику? Що це таке?

— Це Трохим висадив у повітря гайдамацький скарб, який був захований там, де порохівні, що їх придбали гайдамаки.

— І Трохим згинув?

— Враз із Фогельвандером! — додав Клишко.

— А ви знали про це? — і жінка помалу сперлася на рам'я Клишко.

— Так, коли нас скопили, він сказав мені лише: "Будь здоров, я іх усіх висаджу в повітря". Ходіть, ваша милосте, швидше...

— Сотнику, я наступила на щось, щось м'яке, ох! — скрикнула жінка й відскочила вбік.

Сотник нахилився: на землі лежав у калюжі крові драгун без ніг і без однієї руки. Клишко глянув на обличчя і зажахнувся. Це було обличчя того самого драгуна, що з усмішкою розповідав, як він повісив сьогодні ранком хлопчину й старця.

— Господь карає швидко! — подумав Клишко і в голос сказав:

— Ходім, ваша милосте, нам ще треба знайти коней.

(Кінець)

БІБЛІОТЕКА ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЕЙ

почала виходити ще у Львові.

До 1939 року вийшло 12 випусків. Уже на еміграції видали ми:

Випуск

- 13) В. Лозинський — М. Ценевич: **ПРОКЛЯТИЙ КАМІНЬ**. Історична повість з козацьких часів. — 1958. — Стор. 184. — Ціна \$2.00.
- 14) Володар Буженко: **ІВАН СУЛИМА**. Історична повість із козацьких часів. 1961. — Стор. 216. — Ціна \$2.00.
- 15) Наталена Королева: **ПРЕДОК**. Історична повість. — 1961. — Стор. 292. — Ціна \$3.00.
- 16) Наталена Королева: **БЕЗ КОРІННЯ**. — Життєпис сучасниці. — 1968. — Ціна \$3.00.
- 17) В. Лозинський — М. Ценевич: **ГАЙДАМАЦЬКИЙ СКАРБ**. Історична повість із часів Коліївщини. — 1970. — Ціна \$2.00.

Хто замовить усі 5 книжок, платить замість \$12.00, лише \$10.00.

Замовляти на адресу:

ALEXANDER MOCH ("DOBRA KNYZKA")
6 Churchill Ave. — Toronto 145, Ont. — Canada

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

“ДОБРА КНИЖКА”

видало у Львові до 1939 року 133 книжки.

У КАНАДІ, м. ТОРОНТО, ВИДАНО:

Випуск:

- 142) Володимир Молодецький. У БОЮ ПІД БРОДАМИ. 1952.
(Вичерпане).
- 143) Олександер Мох. ТЕОФІЛ КОСТРУВА, УЧЕНИЙ ПРАВЕДНИК
(життєпис). 1952. Ціна \$0.25.
- 144) Ю. Мозіль. У ТАВОРИ СМЕРТИ. 1952. (Вичерпане).
- 145) КАЛЕНДАРЕЦЬ НА 1953 РІК. (Вичерпане).
- 146) Юрій Мозіль. КРІЗЬ ЗАЛІЗНУ ЗАНАВІСУ. Спогади. 1953.
Ціна \$1.00.
- 147) Наталена Королева. ПОДОРОЖНІЙ. Легенди. 1953. Ціна \$0.50.
- 148) Ол. Мох. КНИЖКИ І ЛЮДИ. 1954. Ціна \$1.00.
- 149) Теофіл Коструба. НАРИСИ З ЦЕРКОВНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
Х-ХІІІ СТОЛІТТЯ. 1955. Ціна \$2.00.
- 150) СВ. ПІСЬМО СТАРОГО ЗАВІТУ — КНИГА ТОВІТ у перекладі
о. д-ра Володимира Дзьоби. 1954. Ціна \$0.25.
- 151) о. Йосиф Схрійверс. ЧУДЕСНЕ ЖИТТЯ СЕСТРИ ВАРВАРИ. 1954.
Ціна \$2.00.

- 152) М. Кузьмович-Головінська. ЧІЧКА. Новела. 1954. Ціна \$2.00.
- 153) Олена Кисілевська. ПО РІДНОМУ КРАЮ. Мандрівні спомини з відвідин України. 1955. Ціна \$2.00.
- 154) о. д-р Ісидор Нагаєвський. РИМ І ВІЗАНТІЯ. Вселенська Церква і патріарх Фотій. 1956. Ціна \$2.50.
- 155) Юрій Мозіль. ЗАПИСКИ ПОЛІТВ'ЯЗНЯ. 1958. Ціна \$1.00.
- 156) В. Лозинський — М. Ценевич. ПРОКЛЯТИЙ КАМІНЬ. Історична повість — 4-те видання. 1958. Ціна \$2.00.
- 157) М. Кузьмович-Головінська. ГОРБАТЕНЬКА. Ілюстроване оповідання для дітей. 1958. Ціна \$0.50.
- 158) Ю. Мозіль. НА ВРОНКАХ. Спомини політв'язня. 1959. Ціна \$1.50.
- 160) Митрополит Василь Липківський. ВІДРОДЖЕННЯ ЦЕРКВІ В УКРАЇНІ 1917-1930. — Ціна \$3.00.
- 161) о. О. Заклинський. ЗАПИСКИ ПАРОХА СТАРИХ БОГОРОДЧАН. Спомини з 1848 р., року революції. 1963. Ціна \$1.00.
- 162) Федір Одрач. ПОКИНУТА ОСЕЛЯ. Оповідання. 1961. Ціна \$2.50.
- 163) Богдан Курилас. ДІЯЛОГИ ВАСИЛІЯНОК. Історична п'еса в 5 діях із часів переслідування св. Церкви Росією в 1838-1843 рр. Ціна \$1.00.
- 164) д-р Юрій Герич. ОГЛЯД БОГОСЛОВСЬКО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТИ ЙОСАФАТА КУНЦЕВИЧА. 1961. Ціна \$0.50.
- 165) омм. КІНЕЦЬ СВІТУ. Чи, коли і як буде? 1963. Ціна \$2.00.
- 166) Д-р Богдан Казимира. ПЕРШИЙ ВАСИЛІЯНИН У КАНАДІ. 1961. Ціна \$0.50.

- 167) Володар Буженко. ІВАН СУЛИМА. Історична повість із мозаїчних часів. 1961. Ціна \$1.50.
- 168) Теофіл Коструба. ЯК МОСКВА НИЩИЛА УКРАЇНСЬКУ ЦЕРКВУ. 1961. Ціна \$0.50.
- 169) Василь Королів-Старий. ЗГАДКИ ПРО МОЮ СМЕРТЬ. Спомини. 1961. Ціна \$1.50.

- 170) о. д-р Ісидор Нагаєвський. ОБ'ЄДНАННЯ ЦЕРКВИ Й ІДЕЯ ПАТРІАРХАТУ В КИЄВІ. Історична студія. Ціна \$1.00.
- 171) Теофіл Коструба. НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. Стор. 304. 1962. Ціна \$3.00.
- 172) Федір Одрач. НА НЕПЕВНОМУ ГРУНТІ. Спомини. 1963. Ціна \$3.00.
- 173) Наталена Королева. ПРЕДОК. З анналів і легенд. Історична повість. 1961. Ціна \$3.00.
- 174) Микола Олександрович. МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ. Відродження українського письменства в Галичині. 1961. Ціна \$0.50.
- 175) Іван Добрачинський. ЛИСТИ НИКОДИМА. Повість. 1963. Стор. 564. Ціна \$4.00.
- 176) Марія Кузьмович-Головінська. МАРІЯ. Сценічна картина у 3 відслонах. 1962. Ціна \$0.50.
- 177) о. д-р Юрій Федоріг. НА СВЯТИХ МІСЦЯХ. 1962. Ціна \$2.00; у полотні \$3.00.
- 178) В. Полянич. ЗАМОК ЯНГОЛА СМЕРТИ. Сенсаційна повість з часів гетьмана К. Розумовського. 1964. Ціна \$2.00.
- 179) Д. Ярославська. ПОВІНЬ. На крутій дорозі. Роман. Ціна \$4.00.

- 180) Марія Кузьмович-Головінська. ПОПУДНИК. П'еса за народним повір'ям. 1965. Ціна \$1.00.
- 181) Марія Кузьмович-Головінська. ОСІННІ ЛИСТИ. Нариси й сповідання. 1966. Ціна \$4.50.
- 182) о. Петро Хомин. ВІЧНЕ МІСТО РИМ. Враження з відвідин. (67 ілюстрацій). 1964. Стор. 192. Ціна \$2.00.
- 183) Н. Королева. БЕЗ КОРІННЯ. Повість. Стор. 228. Ціна \$3.00.
- 184) Д. Ярославська. ОСТРІВ ДІ-ПІ. Трилогії "Повінь", друга частина. Ціна \$4.00.

- 185) Осип Дячишин. СЕЛО ЧЕРЧЕ. Монографія, багато ілюстрована.
Ціна \$2.00.
- 186) КАЛЕНДАР ПРОСВІТА НА 1969 РІК. — Ціна \$1.00.
- 187) "ПРАВДА" журнал ч. 1-2. 1969. Ціна \$2.00.
- 188) "ПРАВДА" журнал ч. 3-4. 1969. Ціна \$2.00.
- 189) В. Лозинський-М. Ценевич. ГАЙДАМАЦЬКИЙ СКАРБ. — Історична повість з часів Коліївщини. 1970. — Ціна \$2.00.
- 190) Д-р Б. Гомзин. МАСОНИ — ТАЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ. 1970.
Ціна \$1.00.

Дальші випуски в підготовці.

НА СКЛАДІ МАЄМО ЩЕ ІНШІ КНИЖКИ, НПР.:

- а) Д. Ярославська її Нью Йорк. Повість. — Ціна \$2.50.
- б) Я. Хомичев. У степах України. Повість. 2 томи. — Ціна \$3.00.
- в) І. Терський. Що таке Сталінське "тилоополччя"? Спогади політв'язня. 1969. — Ціна \$2.00.
- г) Б. Курилас. Нерон. — Ціна \$1.00.
- г) Вселенський Ватиканський II Собор. Діяння й постанови. 5 томів.
Ціна за комплект (з пересилкою) \$15.00.

та багато інших.

Замовляйте на адресу:

**ALEXANDER MOCH ("DOBRA KNYZKA")
6 Churchill Ave. — Toronto 145, Ontario — Canada**

**КНИЖКИ, СТАРОКРАЙОВОГО ВИДАННЯ та ПОШТОВІ МАРКИ
("СТЕМПС"), ЗБІРКИ ї "КІЛОВАРЕ"**

купує

A. MOCH

6 Churchill Ave. — Toronto 145, Ontario — Canada

Тел.: 533-5134

